

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta Maxsus Ta'lim Vazirligi

MAKTABGACHA SURDOPEDAGOGIKA
(o'quv qo'llanma)

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta Maxsus Ta'lim Vazirligi

X.J.KALBAEVA

Taqrizchilar: U.Fayzieva A.Avloniy nomidagi XTXMOMI kaf. mud., prof.
D.Nurkeldieva
Nizomiy nomidagi TDPU dos., p.f.n.

MAKTABGACHA SURDOPEDAGOGIKA

2007

Kalbaeva X.J.

Maktabgacha surdopedagogika: Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar ta'lim-tarbiyasi. Oliy ta'lim muassasa talabalari uchun o'quv qo'llanma.

O'quv qo'llanmada eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimi, maktabgacha tarbiyaning didaktik asoslari, korreksion-pedagogik ishning tashkil etilishi va mazmuni ochib beriladi. Qo'llanma oliy ta'lim muassasa talabalari, ota-onalar, maxsus ta'lim muassasa pedagoglari uchun mo'ljallangan.

"Ta'lim to'g'risida"gi qonun, Kadrlar tayyorlash Milliy dasturiga muvofiq hozirgi kunda mamlakatimizda oliy va o'rta ta'limni isloh qilish, maxsus maktabgacha tarbiya muassasalari uchun yetuk kadrlar tayyorlash, ularning faoliyatida raqobatga asoslangan muhitni vujudga keltirish, o'quv -tarbiya jarayonini sifatli o'quv adabiyotlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlash, uzluksiz ta'lim tizimini axborotlashtirish vazifalarini amalga oshirish talab etilmoqda.

Mazkur o'quv qo'llanma defektologiya fakulteti talabalariga mo'ljallangan bo'lib, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga ta'lim tarbiya berish muammolariga bag'ishlangan. L.S.Vigotskiy eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar ta'lim -tarbiyasini pedagogika sohasining eng murakkab va qiziqarli tarmoqi deb e'tirof etadi. Qo'llanmaning asosiy maqsadi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar maktabgacha ta'lim-tarbiyasining nazariy asoslarini ochib berish, bunday bolalar bilan ishlash metodlari va yo'llari bilan o'quvchilarni tanishtirishdir.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan ilk va maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish muammolarini chuqur o'rganish uchun talabalar tibbiyot sohasi, psixologiya, umumiy pedagogika sohaslarida bilimlarga ega bo'lishi zarur. Shu sababli qo'llanmada maktabgacha surdopedagogika fani bilan bevosita boqliq bo'lgan surdologiya, maktabgacha psixologiya, surdopsixologiya, maktabgacha pedagogika fanlarining muayyan yutuqlari umumlashtirilgan qolda aks ettirilgan. Qo'llanma maktabgacha surdopedagogika kursi dasturiga muvofiq ishlangan bo'lib, unda maktabgacha yoshidagi kar va zaif eshituvchi bolalarga ta'lim-tarbiya berish qonuniyatlarini mantiqiy izchillikda ochib beriladi.

Maktabgacha tarbiya konsepsiyasiga muvofiq ta'lim-tarbiyaning turli yo'nalishlariga uzviy, yagona maktabgacha ta'lim jarayoni sifatida qaraladi, bunda ta'lim-tarbiyaning tashkiliy shakllari hamda o'quv materiallarining tanlanishida umumiy yondashuvga amal qilish talab etiladi. Shu sababli, korreksion-tarbiyaviy ish mazmunini yeritilishida ta'lim-tarbiya muammolari uyqunlikda ko'rib chiqiladi.

O'quv qo'llanma 12 bobdan tashkil etib, har bir bobdan keyin kontrol savol va topshiriqlar berilgan. Keltirilgan savol va topshiriqlar nazariy materialni o'zlashtirishga, maktabgacha tarbiya muassasalarida maqsadli, izchil kuzatishlar olib borib, tahlil qilishga, pedagogik amaliyot davomida kar va zaif eshituvchi bolalar bilan ishlash tajribasini orttirishga yo'naltirilgan. Shuningdek, har bir bobning ohirida berilgan adabiyotlar ro'yxati, o'rganiladigan muammoni chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi. Maktabgacha surdopedagogika fanini o'rganayotgan talabalar ta'lim tizimi isloq qilinayotgan bir paytda, ya'ni, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga turli shart-sharoitlarda korreksion yordam ko'rsatish, ularning ta'lim-tarbiyasiga muqobil yondashuvni amalga oshirish davrida ishlashga to'g'ri keladi.

1-BOB

Maktabgacha surdopedagogikasining nazariy asoslari

1-§ Ilk va maktabgacha yosh davrlarining inson hayotida tutgan o'rni

Bola shahsining shakllanish jarayoni insoniyatning ijtimoiy tarixiy tajribasini o'zlashtirish orqali amalga oshiriladi. Odam shahsining rivojlanishi bir qancha bosqichda o'tadi. har bir navbatdagi bosqich avvalgisi bilan mustahkam bog'liq bo'ladi, avval erishilgan bosqich yanada yuqoriroq bosqichning tuzilishiga uzviy tarzda qo'shiladi. Har bir yosh davri yashagan yosh, organizm biologik tizimlarining yetilish darajasi, ularning vazifalari, shu bilan birga odamning qat'iy tajribasi, bilimlarning hajmi, faoliyat turlari va mazmuni bilan belgilanadi. Yoshi kattalashgan sari bolaning psixik faoliyati boyib boradi, uning sensor, aqliy, hissiy, irodaviy xususiyatlari orasidagi o'zaro aloqa o'zgaradi, bu esa rivojlanishning umumiy darajasiga, xulq-atvorning shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. (V.I.Loginova, P.G.Samorukova, P.Yusupova).

Risoladagidek eshitadigan bolaning psixik rivojlanish qonuniyatlarini o'rganilishi, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan korreksion-rivojlantiruvchi ishlarni samarali tashkil etish, ta'lim-tarbiya texnologiyalarni belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. L.S.Vigotskiyning "eng yaqin rivojlanish zonalari", eshitish qobiliyatida nuqsoni bo'lgan bolalar psixik rivojlanishining umumiy qonuniyatlari mavjudligi haqidagi nazariyalari katta ahamiyatga egadir. L.S.Vigotskiy psixologik va pedagogik nuqtai nazardan eshitmaydigan bolalarga nisbatan quddi normal eshitadigan bolalarga qaragandek munosabatda bo'lish kerakligini e'tirof etgan. Eshitadigan bola hayotining dastlabki yetti yillik o'sish davrida psixik rivojlanishida kuzatilgan xususiyatlar, eshitishning buzilishi bilan bog'liq bo'lgan o'ziga qos xususiyatlarni aniqlashga yordam beradi.

Dastlabki yetti yil mobaynida bola rivojlanishning uch asosiy bosqichini, ya'ni, go'daklik, ilk va maktabgacha davrlarni boshdan kechiradi. Har bir davr o'zicha muhim ahamiyatga ega bo'ladi, zero mazkur davr bosqichlarida yaratilgan shart-sharoitlar takrorlanmaydi. İlk va maktabgacha davrda bolaning o'sish va rivojlanish sur'atlari juda yuqori bo'ladi, uning jismoniy va psixik jihatlari o'sadi hamda shahs sifatida rivojlanishini belgilaydi.

Maktabgacha davrda shakllangan bilim va malakalar keyinchalik maktabda turli soha bilimlarini egallanishini ta'minlaydi L.S.Vigotskiy va D.B.Elkonin har bir psixologik yoshni quyidagi mezonlar bilan belgilashni taklif qiladi:

- rivojlanishning ijtimoiy holati, yoxud mazkur davrda bola va katta kishilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar shakli;
- mazkur davrda bolaga hos bo'lgan asosiy faoliyat turi;
- asosiy psixik xususiyatlar va shaxsiy sifatlar;
- Rivojlanishdagi krizis, ya'ni o'sish davrlarni bir biridan ajratadigan, kattalar va bola o'rtasidagi munosabatlarning qayta qurilishida namoyon bo'ladigan, hal qiluvchi davr Go'daklik davri. Gudaklik davr, bola hayotining birinchi yili, rivojlanishning yuqori sur'ati bilan harakterlanadi. Mazkur davrda sensor tizimlar: ko'rish, eshituv, taktil sezgi jadal rivojlanadi. Mo'ljal olish harakatlarining oddiy shakllari: diqqatni jamlash, ko'z bilan chamalash, aylana qarakatlar bajarish. Chaqaloqning dastlabki maqsadli ushlar harakati rivojlanadi. Narsalarni ushlar asosida manipulyativ harakatlar rivojlanadi. Manipulyasiyalar(oddiy qarakatlar) asta sekinlik bilan predmetli harakatlarga aylanib boradi, bu esa predmetlarning sifat va hossalarni anglash va o'zlashtirishga hizmat qiladi. Bolaning dastlabki yoshidan boshlab faoliyatning eng oddiy turlari uning shaxsiy qobiliyatlarini, xususiyatlarini va atrofdagi narsalarga munosabatlarini shakllantirishning asosi hisoblanadi. İlk yoshdagi bolaning kattalar bilan muomalasining (qissiy va qissiy-predmetli muomalasining) eng oddiy turlari unda taassurotlarga bo'lgan ehtiyojini rivojlantiradi, tasavvurlarini shakllantiradi.

Go'daklik davrining ijtimoiy holati katta kishi va bolaning uzviy birligi bilan tavsiflanadi. Go'dakda boshqa insonlarga bo'lgan ehtiyoj rivojlanadi. Ona va bola hayotining birligi va uyg'unlashuvi, bolaning psixik rivojlanishiga katta ta'sir etadi hamda mazkur yoshiga hos faoliyati- bevosita hissiy muomalasining rivojlanishi bilan ifodalanadi. (Elkonin D.B., 1989). hayotining birinchi yili davomida bola tik turishni, birinchi yilining ohiriga kelib yurishni o'rganadi, bu o'z navbatda uning atrofdagi muxit bilan bo'lgan munosabatiga ta'sir etadi. Yurishni o'rganishi bolaning hayotida muqim bosqich hisoblanadi, chunki yurib, u atrofdagi narsalarni o'rganadi, mustaqillikga erishadi. Kattalar bilan birgalikda hamda ular yordamida

bajarilgan hatti-harakatlar predmetlarining sifat va hossalari o'zlashtirishga qaratiladi hamda predmetli qaraktarlarning rivojlanishiga ko'maklashadi.

Kattalar bilan muloqoti nutqning shakllanishini ta'minlaydi: bola gugulaydi, huldiraydi, birinchi so'zlarni gapirishga, kattalar nutqiga taqlid qilishga, nutqni tushunishga o'rganadi.

I l k d a v r . - bir yoshdan uch yoshgacha bo'lgan davr bo'lib, bolaning bilishga doir, hissiy, ijtimoiy jihatlarning faol o'sish davri hisoblanadi. Ilk davrining ijtimoiy holati predmetlar bilan bog'lanib, bola-predmet-katta kishi ko'rinishida bo'ladi. hayotining ikkinchi yilida predmetlar sifatlarini bilish bilan bog'liq faol predmetli harakatlar shakllanadi. Kattalar bilan bajariladigan predmetli harakatlar mazkur davrda asosiy faoliyat bo'lib, predmetlarning sifat va hossalari hamda ular nima uchun xizmat qilishini o'zlashtirishga xizmat qiladi. Predmetlar bilan boqliq faoliyatda barcha bilish jarayonlari, maqsadlari va xulq-atvor sabablari rivojlanadi. Bu faoliyatda bolalar kattalar rag'barligida buyumlarning xususiyatlari, ular bilan qilinadigan harakatlar to'g'risida dastlabki bilimlarni o'zlashtiradilar. (V.I. Loginova, P. Yusupova). Bola ikki yarim yoshga to'lganda buyumlar bilan boqliq faoliyat va muomala ancha yuqori rivojlanish darajasiga erishadi, o'yin va tasviriy faoliyatga o'tish uchun asos yaratiladi. Kattalar uyushtiradigan muloqot va faoliyatda bolalarda o'zini o'zi anglashning dastlabki shakllari shakllanadi. Bola o'zini atrofdagi odamlardan ajratadigan, o'z imkoniyatlarini anglab yetadigan bo'la boshlaydi. Mustaqillik rivojlanishining ana shu bosqichida bolalar o'z hoxish-istaklarini namoyish etishini, kattalar talabiga qarishilik ko'rsatishga intiladi. Bolalarda o'z-o'zini anglash hissi paydo bo'ladi. Uch yoshli davrining krizisi mustaqilliknin talab qilishda, o'z istak-hoxishlarini katta kishilar talab va istaklariga qarshi qo'yilishida namoyon bo'ladi.

Bolalar o'ziga o'zi xizmat ko'rsatishning eng sodda ko'nikmalarini egallaydilar, ularda tengdoshlari bilan o'zaro munosabatlari rivojlanadi, ular birgalikdagi o'yinlarda bir-birlari bilan muomalada bo'lishadi va o'zlarini o'yin qoidalariga muvofiq tutishga o'rganadilar. Yosh xususiyatlari faqat aqliy sohasidagina emas, shu bilan birga hissiy, irodaviy, sabab sohalari ham taalluqli bo'ladi. Hayotning dastlabki yillarida bolalarning xulq-atvori asosan bevosita his-tuyqular bilan tartibga solinadi, lekin shu yoshdayoq irodani tarbiyalashni boshlash, ularga umumiy qabul qilingan hulq me'yorlari va qoidalarini tushunishni o'rgatish kerak.

Maktabgacha (uch yoshdan olti-etti yoshgacha bo'lgan) davr. Bola rivojlanishining ijtimoiy holati u oila doirasidan chiqib, kattalar dunyosiga kirib borishida namoyon bo'ladi. Umumiy o'sish va tana og'irligining o'sishi bilan bir vaqtda bolaning barcha asosiy to'qimalari va organlari anatomik o'zgarishlari va funksional rivojlanishi ro'y beradi. Asta sekin skelet qotib boradi, muskullar hajmi oshadi, bola organizmining ishlash qobiliyati kuchayadi. Bolaning yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish, tirmashish kabi asosiy qaraktarlari rivojlanadi.

Maktabgacha tarbiya yoshda ta'lim-tarbiya samarali tashkil etilishi natijasida bolalar ko'rish, eshitish, hid bilish kabi idrok etish usullari, ko'rgazmali harakatli va obrazli fikrlash, irodaviy, hissiy jarayonlari shakllanadi. Bilishni rivojlantirish jarayonida ko'rgazmali-obrazli tafakkurdan nutqiy tafakkurga o'tiladi, bolalar taqlid etish va umumlashtirish, tasniflashga o'rganadilar, atrofdagi buyum va hodisalar to'qrisida mulohaza bildiradi boshlaydilar, sinchkov va qiziquvchan bo'ladilar. (V.I. Loginova, P.G. Samorukova, P. Yusupova). Amaliy tadqiqot faoliyatlarida mo'ljal olishning sodda (sinab ko'rish) usullaridan murakkabroq, maqsadli ko'rib chamalash, keyinchalik qayolan mo'ljal olishga o'tiladi.

Maktabgacha yoshdagi bola shahsining tarkib topishi uning fe'l-atvori shakllanishida ham o'z ifodasini topadi. Bola shaxsiy xulq-atvorini ijtimoiy xulq-atvor talablariga bo'ysundiradi, kattalar talablariga asosan o'z va boshqalarning xulqini tanqidiy baqolaydi. U hamma narsaga ham qodir emasligini hamda o'zining shaxsiy sifatlarini anglaydi. o'yin va mashg'ulotlarda bolada fe'l-atvorning irodaviy sifatleri paydo bo'ladi, ma'naviy ongni shakllantirish burch, adolat, qadr-qimmat va boshqa ijtimoiy tuyg'ularning paydo bo'lishi bilan ajralib turadi.

Ilmiy tadqiqotlarning ko'rsatishicha, maktabgacha tarbiya yoshida yetakchi bo'ladigan o'yin faoliyatida maktabgacha yoshdagi bolaning ijtimoiy, bilish faolligi rivojlanadi. Pedagoglar rag'barligidagi o'yinlar chog'ida bolalar turli harakat usullarini, buyumlar, ularning xususiyatlari

va belgilari to'qrisida bilimlarni o'zlashtiradilar. Bolalar vaqt, makon munosabatlarini anglab etadilar. harakatli o'yinlar harakatlarning rivojlanishiga, makonda yo'l-yo'riq topishga yordam beradi. (L.A.Golovchis,U.Fayzieva,I.Kislisina)

Syujetli-rolli o'yinlarda bolalarning har tomonlama rivojlanish imkoniyatlari kengayadi, ular odamlar o'rtasidagi munosabatlar, harakatlarni muvofiqlashtirishning ahamiyatini anglab etadilar va o'zlashtiradilar, atrofdagi narsalar to'qrisidagi tasavvurlarini kengaytiradilar.O'yin hayolni rivojlantirishga, atrofdagi voqelik, odamlar mehnati to'qrisidagi bilimlarni chuqurlashtirishga, shaxsning jamoatchilik xususiyatlarini shakllantirishga ko'maklashadi. Muntazam mehnat topshiriqlari o'z faoliyatini jamoat manfaatlariga bo'ysundirish,ijtimoiy foyda kelishiga amal qilish, mehnatning umumiy natijalaridan quvonish ko'nikmalarini tarbiyalaydi va rivojlantiradi.

Mashg'ulotlardagi eng oddiy o'quv faoliyati atrofdagi tabiat, ijtimoiy qayot, odamlar haqidagi bilimlarni o'zlashtirishga, shuningdek, aqliy va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga, aloqalar va munosabatlarni o'zlashtirishga va umumlashtirishga yordam beradi.

Maktabgacha yosh davridagi eqtiyojlar, his-tuyqular, sabablar, maqsadlarni tarbiyalash va rivojlantirish shu darajaga yetadiki, u bolaga maktab ta'limiga o'tish imkoniyatini beradi. Yetti yoshli davrning krizisi shaxsiy ongining shakllanishi, ichki his-hayajonlarning paydo bo'lishi bilan boqliqdir.

Mustaqil ishlash uchun savollar:

- 1.D.B.Elkonin bola rivojlanishining yosh davrlarining ajratishda qanday ko'rsatkichlarga asoslangan
2. Go'daklik, ilk, maktabgacha davrda bolaga hos ijtimoiy holatlarini belgilab bering.
3. Go'daklik, ilk, maktabgacha davrda bolalarga hos faoliyat turlarini yoritib bering.
4. Maktabgacha davrining krizislarini yuzaga kelishda psixologik negizi nimadaq

Adabietlar:

Belova Ye.M. Spetsialnaya doshkolnaya pedagogika. M. 1982

Vigotskiy L.S. Voprosi detskoy (vozrastnoy) psixologii. Sobr.soch. v :t. M. 1982 T.4

Konsepsiya spetsialnogo obrazovaniya j-l Defektologiya 1989 g V.I.Loginova P.G.Samorukova "Maktabgacha tarbiya pedagogikasi" o'qituvchi 2001

Golovchis L.A. Doshkolnaya surdopedagogika M.2001

Yusupova P. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi Toshkent, o'qituvchi 1993 y

2-BOB

Maktabgacha surdopedagogikasi fanining predmeti, maqsadi va metodlari

1-§ Maktabgacha surdopedagogika fanining predmet va vazifalari

Surdopedagogika (lot. "surdus"-kar) maxsus pedagogika tarmog'i, eshitish qobiliyati buzilgan bolalar va katta kishilarning rivojlanishi, tarbiyalanishi, ta'lim olishi haqidagi fandır.

Eshitish qobiliyati buzilgan ilk va maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning rivojlanish va ta'lim-tarbiya olish jarayonlari va muammolari-maktabgacha surdopedagogika fanining predmeti hisoblanadi.

Maktabgacha davr eshitishda nuqsoni bo'lgan bolaning rivojlanishida muqim ahamiyatga egadir, zero korreksion-pedagogik tadbirlarning barvaqt boshlanishi uning o'sishidagi nosozliklarini oldini olishga, shuningdek, ijtimoiy faol, mustaqil fikrlovchi, bilimli shaxsni tarbiyalashga yordam beradi. (L.A.Golovchis). Psixolog va surdopedagog olimlar L.S.Vigotskiy, I.M.Solovyov, N.A.Rau, U.Fayzieva, F.Alimxodjaeva, F.qodirova, I.Kislisinalar eshitmaydigan bolalarni ijtimoiy tarbiyalash tizimida dastlabki nuqta deb maktabgacha tarbiyani e'tirof etadilar.

Maktabgacha surdopedagogikaning aloqida fan bo'lib ajralishi, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning turli yosh bosqichlariga hos jismoniy, psixik va fiziologik xususiyatlarining mavjudligi, bolalar turmushini tashkil etish va qulay ta'lim-tarbiya shart-sharoitlarni yaratishda bularni qisobga olish zarurligi bilan belgilanadi.

Maktabgacha surdopedagogika fanining asosiy vazifalari eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga ta'lim berish vazifalari ularning rivojlanish imkoniyatlari, ilk maktabgacha davrdan boshlab korreksion-pedagogik yordam ko'rsatish zaruratidan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Eshitish qobiliyatining pasayishi bolaning umumiy rivojlanishiga, birinchi navbatda esa nutqning shakllanishiga to'sqinlik qiladi. Maxsus o'qitilmagan maktabgacha tarbiya yoshdagi kar va zaif eshituvchi bola gapira olmaydi, o'zgarlar nutqini tushunmaydi, muloqotda esa cheklangan miqdordagi imo-ishoralardan foydalanadi. Kundalik turmushda, kattalarga tahlid qilib oddiy xatti-qarakat va faoliyat turlarini o'zlashtira oladilar, turli buyumlarning funksional vazifalarini, ulardan foydalanishni o'zlashtiradilar, o'z-o'ziga xizmat qilish malakalarni egallaydilar. Maxsus yo'naltirilgan ta'lim berish uchun qulay shart-sharoit yaratilmagan holda, bolalarning sensor va intellektual rivojlanishi so'zli nutqdan xoli kechadi.

Shunday qilib, eshitish qobiliyatining pasayishi va nutqiy rivojlanishining buzilishi oqibatida bolaning rivojlanishi to'xtamasa-da, ancha cheklanib qoladi. Demak, bu bolaning risoladagidek rivojlanishi uchun, me'yorda eshitadigan bolalardan ko'proq maxsus ta'lim-tarbiya sharoitlari zarur bo'ladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga ilk yoshdan boshlab maxsus ta'lim-tarbiya berilsa, uning umumiy rivojlanishidagi orqada qolishni oldini olish hamda ularning uyqun o'sishini ta'minlash mumkin bo'ladi.

Maktabgacha surdopedagogikaning asosiy vazifalari:

o' Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni aniqlash va ularga korreksion-pedagogik yordam ko'rsatilishga ko'maklashish;

o' İlk va maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash;

o' Eshitish qobiliyatining buzilishini jismoniy, bilish, ijtimoiy, nutqiy rivojlanishiga, shaxsning shakllanishiga bo'lgan ta'sirini o'rganish;

o' Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni oilada tarbiyalash bo'yicha ota-onalarga metodik yordamni tashkil etish;

o' Korreksion-tarbiyaviy ishlarning nazariy asoslarini ishlab chiqish: ilk va maktabgacha yoshdagi kar va zaif eshituvchi bolalarga ta'lim tarbiya berish vazifalari, tamoyillari va metodlarini belgilash;

o' Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga ta'lim berishning turli shart-sharoitlarda: maxsus maktabgacha ta'lim muassasasi, maktab-internatlar qoshidagi guruhlar, umumiy yo'nalishdagi bolalar boqchasi huzuridagi guruhlar, integrasiya ta'limi va q.k.da ta'lim-tarbiya mazmunini

belgilash, o'qituvchi-surdopedagog, tarbiyachi, umumta'lim muassasa pedagoglariniva ota-onalarni pedagogik bilimlar bilan qurollantirish;
o' Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga korreksion-pedagogik yordam berishning yangi shakllarini izlash;
o' Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni eshituvchi insonlar orasiga integrasiyalashuvi (uyg'unlashuvi)ga yordam berish;
o' Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarining maktab, oila, maqalla, jamoa tashkilotlari bilan aloqasini mustaqamlash.
o' Maktabgacha tarbiya muassasasi, oila, jamoat tashkilotlarining kar va zaif eshituvchi bolalarga ta'lim-tarbiya berish borasidagi ijobiy tajribalarini o'rganish va tarqib etish.

2-§ Maktabgacha surdopedagogikasining boshqa fanlar bilan boqliqligi

Pedagogika tarbiya qonunlari to'qrisidagi fan sifatida hodisalarning keng doirasini qamrab oladi va turli sharoitda ta'lim-tarbiyani tashkil etish muammolarini o'rganadi.Surdopedagogika fani pedagogika fanining umumiy qonuniyatlariga asoslangan holda rivojlanadi.

Surdopedagogikaning ilmiy-metodologik negizini falsafa tashkil etadi, zero, falsafa tarbiyaning maqsad va vazifalarini o'rganish metodologiyasini belgilaydi, tarbiya masalasiga ilmiy asoslangan holda yondashish imkoniyatini beradi. (P.Yusupova).

Ta'lim va tarbiya nazariyasi hisoblangan didaktika surdopedagogika fani tizimiga kiradi.Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berishning mohiyati, qonuniyatlari, tamoyillari va istiqbollarini o'rganish didaktikaning vazifasiga kiradi. Shu asosda ta'limning maqsadi, mazmuni, prinsiplari, metodlari, tashkiliy shakllari va vositalari ishlab chiqiladi. Surdopedagogika fani didaktik masalalarni ishlab chiqishda, masalan, axloqiy tarbiya masalalarini o'rganishda, estetik tarbiyaning maqsadi, yo'llari va usullarini belgilashda etika faniga asoslanadi.

Etika axloqni nazariy jiqatdan asoslab, yosh avlodni, uning axloqiy tarbiyasi muammolarini, inson shaxsini shakllantirishda axloqiy g'oyalar rolini tushunishini chuqurlashtiradi.

Estetika insonning voqelikka, san'atga estetik munosabatlari rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini o'rganadi, nafas tarbiyasining ilmiy asosi bo'lib qizmat qiladi. (P.Yusupova)

Fiziologiya maktabgacha surdopedagogika faninig tabiiy-ilmiy negizi bo'lib, insonni biologik evolyusiya maxsuli sifatida o'rganadi, inson oliy nerv faoliyatining rivojlanishi, nerv tizimining tipologik xususiyatlari, sezgi organlari, tayanch-harakat apparati, yurak-tomir va nafas olish tizimlari, ichki sekresiya bezlari va shu singarilarning rivojlanishi haqidagi ma'lumotlarga tayanadi. Shuningdek, fiziologiya fanining ma'lumotlari, insonning oliy nerv tizimi haqidagi ta'limoti, shartli refleks aloqalarning shakllanishi, turli analizatorlarning faoliyati va bolaning psixik rivojlanishidagi tutgan o'rni to'qrisidagi ma'lumotlar surdopedagogika fanining tabiiy-ilmiy psixofiziologik negizi bo'lib hizmat qiladi. (I.M.Sechenov, I.P.Pavlov,A.R.Luriya va boshqalar).

I.P.Pavlov tomonidan shartli reflekslarning paydo bo'lishi va tormozlanishi, analizatorlar fiziologiyasi, asab faoliyatining turlari tadqiq etilgan. Bosh miya katta yarim sharlari qobig'ida qo'zqolish va tormozlanish vaqtida hosil bo'lgan shartli reflekslar bola hayotining kun tartibini tashkil etishga yordam beradi.

So'zlarni idrok etish va ifodalash bilan bog'liq bo'lgan, bosh miyada kinesteziya va eshituv qo'zg'atishlar ta'sirida paydo bo'lgan murakkab izlar tizimi, tilni o'rganishning fiziologik negizini tashkil etadi. I.P.Pavlov nutq a'zolarining harakati jarayonida hosil bo'lgan kinestetik qo'zqolishlarni ikkinchi signal tizimining asosiy negizi deb e'tirof etadi. Kar va zaif eshituvchi bolalarning og'zaki nutqini o'stirishni ikkinchi signal tizimining murakkab shartli bog'lanishlarining shakllantirish sifatida ko'rish mumkin.Ilk va maktabgacha davrida bola organizmining barcha funksiyalari va organlarining o'sishi paytida, rivojlanishidagi

xususiyatlarning o'rganilishi, kar va zaif eshituvchi bolalarning rivojlanishidagi nosozliklarni aniqlash hamda korreksion ta'lim -tarbiyani samarali tashkil etish uchun imkon yaratadi.

Maktabgacha surdopedagogika umumiy, maktabgacha va maxsus psixologiya fanlari bilan ham bilan bevosita bog'liqdir. Psixologiya, insonning psixik rivojlanish qonuniyatlarini filogenez va ontogenezda o'rganuvchi fan sifatida, insonning rivojlanishi, tarbiyalanishi va atrof-muqit bilan o'zaro munosabatlari chog'ida shakllanadigan psixik jarayonlar(tafakkur, xotira, tasavvur,qis-tuyqu, iroda va hokazo)ni o'rganadi. Surdopedagogika ulardan foydalanib, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar ta'limining mazmuni va metodlarini ishlab chiqadi.

Maktabgacha surdopedagogika psixologlar L.S.Vigotskiy, I.M.Solovev, T.V.Rozanovalarning, psixik va jismoniy rivojlanishidagi kamchilik bolaning umumiy rivojlanishining izdan chiqishiga olib kelgan holda, bunday bola anomal deb hisobanishi mumkinligi to'qrisidagi ilmiy nazariyalariga asoslanadi. Eshitishning pasayishi bolaning nutqiy rivojlanishga salbiy ta'sir etadi, muloqot qilish, idrok etish, fikrlash, bilish faoliyatini rivojlantirish vositasi sifatida nutqning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.

Pedagogik jarayonni to'g'ri tashkillashtirish, eshitishning pasayishi bilan boqliq umumiy va xususiy jihatlarni tushunish uchun maktabgacha yoshdashi bolalarning psixik rivojlanish xususiyatlarini bilmoq zarur. L.A.Venger, D.B.Elkonin, F.Alimxodjaeva, U.Fayzieva, N.Bekmuratov, X.Gaynutdinovlarining ilmiy tadqiqotlari eshitish qobiliyati pasaygan va me'yorda eshituvchi bolalar rivojlanishining asosiy yo'nalishlarini belgilashga, korreksion-tarbiyaviy ish metodlarini ishlab chiqishga yordam beradi. R.M.Boskis, T.A.Vlasova, A.A.Kataeva, I.M.Solovev, T.V.Rozanova,J.I.Shif,I.Kislisina,UFayzieva, F.Alimxodjaevalarning tadqiqotlarida maktabgacha va maktab yoshidagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar haqida ma'lumotlar to'plangan.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni differensial tarzda o'qitish muammolarini hal etishda, ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirishda ularning psixologik xususiyatlarini bilish muqim ahamiyat kasb etadi. Eshitish qobiliyati pasaygan bolalarning o'ziga xosligini hisobga olgan holda ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning yoshi, psixik xususiyatlari, nutqiy rivojlanishiga mos psixolog-pedagogik o'rganish metodlarini tanlash, ularning rivojlanish salohiyatlarini aniqlash, samarali korreksion-tarbiyaviy ishni tashkil etish imkoniyati yaratiladi.

Maktabgacha surdopedagogika lingvistik fanlar va psixolingvistika bilan bevosita bog'liqdir. bola tomonidan nutqning egallash me'yorlarini bilish eshitishi pasaygan bolalarning nutqiy rivojlanishini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Kar va zaif eshituvchi bolalar nutqiy rivojlanish xususiyatlarini o'rganish, ularga ona tilini o'rgatish tizimini modellashtirish jarayonlarida psixolingvistika ma'lumotlaridan, xususan L.S.Vigotskiy, A.R.Luriya, A.A.Leontev,

I.Jinkin,U.Fayzieva,F.Alimxodjaeva, X.Gaynutdinov,X.Roziqov, I.Otajonov va boshqa surdopedagoglar tadqiqotlarida ishlab chiqilgan nutqning hosil bo'lish va eshituv hamda nutqning rivojlanish modelidan keng foydalaniladi. Psixolingvistik yondashuv eshitishning pasayishi oqibatida yuzaga kelgan nutqiy buzilish mexanizmi va tuzilishini aniqlash, ta'lim jarayonida turli til vositalarini qo'llash imkonini yaratadi. (L.A.Golovchis).

Otolaringologiya, surdologiya, audiologiya ma'lumotlariga, ya'ni bolaning eshitish holati: eshitish pasayishining vaqti, darajasi, vaqti, tabiatiga asoslangan holda bola bilan korreksion-tarbiyaviy ishlarni olib borish mumkin. Surdologiya va audiologiya sohasidagi ilmiy tadqiqotlar eshituv holatini tekshirish usul va uslublarini belgilash, mavjud eshitish buzilishlarini tavsiflash va tasniflash tizimini asoslab berish imkonini beradi. (L.V.Neyman, Yu.B.Preobrajenskiy, D.I.Tarasov va boshqalar). Maktabgacha surdopedagogika tibbiyot fanlari bilan qam bevosita boqliqdir. Tibbiy ma'lumotlar mavjud birlamchi buzilish darajasini ob'ektiv baholash, eshituvning pasayishini boshqa psixik jarayonlari, xususan nutq va kommunikasiya jarayonlariga bo'lgan ta'sirini aniqlashga yordam beradi. Tibbiy tekshiruv ma'lumotlari korreksion-tarbiyaviy ishni qulay metodlarni tanlagan va differensial yondashgan holda tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Eshitish qobiliyatini rivojlantirish, nutqni o'stirish, talaffuzni shakllantirish bo'yicha ishni tashkillashtirishda tibbiy ma'lumotlardan keng foydalaniladi.

Otorinolaringologiya, surdologiya, audiologiya sohasidagi yutuqlar, eshitish qobiliyatini barvaqt aniqlash, ularga tibbiy, surdotexnik va korreksion pedagogik yordamni erta ko'rsatishga ko'maklashadi. So'nggi yillarda ayrim eshitish buzilishlarni davolash imkoniyatlari kengaygan bo'lib, eshituv holatini yaxshilash imkoni paydo bo'ldi (koxlear implantasiya). Eshituv qobiliyati buzilishlarini korreksiyalashda yakka tartibda va jamoa bo'lib foydalaniladigan surdotexnika vositalarini qo'llanishi katta ahamiyatga ega. Surdotexnika sohasining rivojlanishi bilan eshituv apparatlar, vizual va taktil-vibrasion nazorat vositalari takomillashtiriladi. Shuningdek, bolalarning atrof muhitga moslashish, eshituv va nutqni rivojlantirish ishlarini takomillashtirish, shaxsiy rivojlanish imkoniyatlari kengayadi. Nevropatologiya, psixopatologiya fanlari maktabgacha surdopedagogika fani bilan aloqadordir. Mazkur soxalar ma'lumotlari eshituv qobiliyatining pasayishini differensial tashxis qilish, birlamchi va ikkilamchi nuqsonlar xarakterini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayrim kar va zaif eshituvchi bolalarda eshituv qobiliyatining pasayishi bilan birga markaziy asab tizimi faoliyatining buzilishi bilan boqliq boshqa kamchiliklar ham kuzatiladi. Psixik rivojlanishining sustlashishi, aqliy zaiflik, bolalar serebral falaji, xulq-atvor va xissiy-irodaviy buzilishlari, ko'rishdagi muammolar bunga misoldir. Bunday buzilishlarni to'qri tashxis qilish surdopedagog va psixonevrolog hamkorligida mumkin bo'ladi. Maktabgacha surdopedagogika fanida maxsus pedagogikaning logopediya, oligofrenopedagogika, tiflopedagogika sohalariidagi tadqiqot natijalarini, ilmiy yutuqlari ham hisobga olinadi.

3-§ Maktabgacha surdopedagogika fanining ilmiy-tadqiqot metodlari

Maktabgacha surdopedagogika sohasida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar fanning rivojlanishiga, xususan ta'lim-tarbiya tizimini va mazmunini takomillashtirilishiga hizmat qiladi. Ilmiy tadqiqotlarda olimlar, pedagog va psixologlar, maktab o'qituvchilari, bolalar bog'chalarining defektologlari va tarbiyachilari, shuningdek kar va zaif eshituvchi bolalarga ta'lim-tarbiya berish amaliyoti bilan bevosita bog'liq bo'lgan mutaxassislar qatnashadilar.

Pedagogik tadqiqot-izlanishni yanada muvaffaqiyatli qilish imkonini beradigan ilmiy ma'lumotlardan foydalanib, pedagogik jarayonni takomillashtirish yo'llarini izchillik bilan izlashdir.

Maktabgacha surdopedagogika maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni o'rganish, ularga ta'lim-tarbiya berish borasida to'plangan nazariy va amaliy materiallarni tahlil qiladi va umumlashtiradi. Ta'lim-tarbiya jarayonining psixolog-pedagogik sharoitlarini o'rganish, pedagogik jarayonning qonuniyatlarini aniqlash, korreksion ishlarning samaradorligini bilish maqsadida turli metodlar: kuzatish, pedagogika eksperimenti, pedagogik tajribani o'rganish, xujjatlarni tahlil qilish, bolalar tayorlagan maxsulot va yozma ishlarini tahlil qilish, ilmiy-metodik manbaalarni o'rganish va xokazo metodlardan foydalanadi.

Pedagogik tadqiqotning maqsadi pedagogik hodisaning qonuniyatlarini o'rganish, ta'lim-tarbiya berish jarayonida ziddiyatlarni aniqlash va ularni nazariy qoidalarda aks ettirishdan iboratdir. Pedagogik hodisalar qonuniyatlarini ochib berish turli darajalarda amalga oshirilishi mumkin (V.I.Loginova. P.G.Samorukova, P.Yusupova).

Tadqiqotning empirik darajasi faktik materialni to'plash, faktlarni batafsil ta'riflash, ob'ektiv aloqalarni topish, tadqiq etilayotgan hodisalarni har tomonlama o'rganish bilan boqliqdir. Tadqiqotning nazariy darajasi o'rganilayotgan hodisalarning mohiyatiga chuqur kirib borishga qaratilgan, taqlil etish, sistemalashtirishning muayyan usullariga tayanadi. Pedagogika nazariy darajaga ko'tarilib, oldindan ko'ra bilish va tarbiya qonuniyatlarini bilishning yangi imkoniyatlariga ega bo'ladi, shu tufali u kuzatishlar, tajribalar, eksperimentlardan o'zib ketishi mumkin. Nazariy darajadagi tadqiqot pedagogikaning eng muqim, prinsipial muammolarini qal etishi va ta'lim-tarbiyaning eng yangi tizimlarini ishlab chiqishi kerak.

Metanazariy darajada nazariyalarning o'zi o'rganiladi va ularni tartibga solish va takomillashtirish yo'llari ishlab chiqiladi. Tadqiqotning u yoki bu darajasi unga xos metodlar, vositalar, shartlarni talab qiladi. Har qanday darajadagi tadqiqotni o'tkazishda uni tashkil etish va rejalashtirish g'oyat muhim o'rin tutadi. Pedagogik tadqiqotlar odatda bir necha bosqichdan iborat bo'ladi.

1- bosqich. Muammoni belgilash va tadqiqot maqsadini o'rta qo'yish, shunga muvofiq tarzda masalaning tarixi va nazariyasini o'rganish. Pedagogik tajribani o'rganish faraz qilish va tadqiqot vazifalarini belgilash imkonini beradi.

2-bosqich Farazlarni(o'rganilayotgan muammo yuzasidan faktlar va bilimlarni to'plash asosida) tekshirish tadqiqotning qayd etish, shakllantirish va nazorat qilish bosqichlari orqali ryx beradi.

3-bosqich Olingan faktlar va yangi bilimlarin ishlash va anglab yetish vositasida qilingan nazariy hulosalar.

4-bosqich Ilmiy tadqiqot natijalarini rasmiylashtirish.

5-bosqich Tadqiqot natijalarini amaliyotga joriy etish.

Birinchi bosqichda tadqiqot muammosi o'rta qo'yiladi. Uning boshlanqich asosi quyidagilar bo'lishi mumkin:

a) amaliyotning bevosita ehtiyoji;

b) jamiyatning talablari va shaxsni tarbiyalash sohasidagi istiqbolli vazifalar;

v) umumiy pedagogik nazariyalar va ularning ayrim qismlarini rivojlantirishning ichki mantiqi;

g) pedagogika nazariyasida pedagogik jarayonning tadqiq etilmagan sohalarini tahlil etish.

Muammo fanda va unga muvofiq bo'lgan turmush sohasida, amaliy faoliyatda vujudga kelgan ziddiyatni nazariy shaklda ifodalaydi. Faraz- ishning har bir bosqichida ilmiy izlanishning yo'nalishini aniqlashga yordam beradigan ilmiy taxmindir. U tadqiqot jaraoni va uning xulosalarini oldindan ko'ra biladi. Javobning qo'yilgan savolga, hulosalarning asosga mos kelishi, tekshirishning osonligi yaxshi faraz belgilaridir. Farazni o'rta qo'ygandan keyin tadqiqotning aniq vazifalari ishlab chiqiladi, vazifalarni hal etish shartlari, usullari, dastlabki asoslari va vositalari aniqlanadi, tadqiq etish metodlari belgilanadi. Tadqiqotning ikkinchi bosqichi qo'yilgan masalalarni qal etishga, farazni tekshirishga qaratiladi. Bu yerda ular yordamida baholash mumkin bo'lgan faktlarni izchillik bilan to'plash, mezonlarni topish muhim hisoblanadi. Bundan oldin mavzuga va tadqiqot vazifalariga, shuningdek bolalarning yoshiga mos keladigan metodlar ishlab chiqiladi. Bu yerda tadqiqotning qayd etadigan, shakllantiradigan va nazorat qiladigan bosqichlari qo'llaniladi. qayd etuvchi bosqichi pedagogik hodisaning unga tadqiqotchi faol aralashuvigacha bo'lgan holatini o'rganadi. Bu bosqichga odatda muayyan metodlar ham mos keladi: so'rab bilish, suhbat, sosiometriya, kuzatish, laboratoriya tajribasi, pedagogik tajribani o'rganish va hokazo. Tadqiqotning ikkinchi bosqichida shakllantiruvchi tajriba (shakllantiruvchi bosqich) etakchi o'rin tutadi, u qayd etuvchi eksperiment qulosalariga tayanadi va pedagogik jarayonga talab etiladigan o'zgarishlarni ataylab kiritish, olingan natijalarni hisobga olish imkonini beradi. Nazorat bosqichi pedagogik ta'sir ko'rsatishning o'rganilayotgan usullari samaradorligini aniqlash imkonini beradi. Odatda bu yerda kuzatish, laboratoriya tajribasi, suhbat, bolalar faoliyati va uning natijalarini o'rganish hamda boshqa metodlardan foydalaniladi. Uchinchi bosqich- olingan ma'lumotlarni nazariy anglab yetish va ilmiy-pedagogik natijalarini rasmiylashtirish. Bu bosqichda faktlar ishlanadi, tahlil etiladi, sistemaga solinadi, ular asosida umumlashtirish o'tkaziladi, qonuniyatlar belgilanadi. Tadqiqot natijalari vazifalarini hal etish darajasini belgilash, farazni tasdiqlash yoki inkor etish imkonini beradi. Agar faraz tasdiqlansa, u yangi bilim tusini oladi. Agar inkor etilsa, yangi faraz o'rta qo'yiladi va u tadqiqotni davom ettirishni talab qiladi. To'rtinchi bosqich- ilmiy-tadqiqot natijalarini rasmiylashtirish. Ular muayyan mantiqqa asosan bayon etiladi: tadqiqot muammosi dolzarbligini, o'rganish mavzuini, farazni, tadqiqot vazifalari va metodikasini tanlashni asoslash, tadqiqot jarayonini bayon etish, uning natijalarini taqlil qilish, xulosalarni ta'riflash. Tadqiqotning yakunlovchi (beshinchi) bosqichi- uning natijalarini qo'llash. Tadqiqot natijalari amaliyotda va nazariyada qo'llanilsa, u tugallangan hisoblanadi. Tadqiqot metodi- bu tadqiqotni

olib borish yo'li, ya'ni qonuniy aloqalarni, munosabatlarni o'rnatish va ilmiy nazariyani tuzish uchun ilmiy ahborotni olish usulidir. Tadqiqot metodlari o'z ichiga bir qancha usullarni (metodning qismini) oladi. Kuzatish metodi - bu pedagogik hodisani rejali ravishda o'rganish bo'lib, bu jarayonda tadqiqotchi hodisani butun holda yoki uning alohida tomonlarini ko'rishi, muhim, barqaror aloqalarni aniqlashi mumkin. Faktlarni to'plash, ularning muhim tomonlarini qayd etish kuzatishning bosh vazifasidir. Tadqiqot metodi sifatida kuzatish aniq-ravshan anglangan maqsadning mavjudligi bilan izoqlanadi. U avvaldan ishlab chiqilgan rejaga asosan o'tkazilib, unda kuzatish ob'ekti, kuzatish maqsadi va vazifalari, dasturi, metodikasi va texnikasi ko'rsatiladi. Ilmiy kuzatish faktlarni ob'ektiv va aniq qayd etishni talab qiladi. Kuzatish metodi- eshitish qobiliyati buzilgan bolalar maktabgacha tarbiya muassasalarida tashkil etilayotgan korreksion-tarbiyaviy ishlarni kuzatish maqsadida qo'llaniladi. Pedagogik kuzatish jarayonida eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar faoliyatining xususiyatlari, ta'lim dasturida belgilangan bilim va malakalarni egallash samaradorligi, qo'llaniladigan metod va uslublar to'g'risidagi faktlarni to'plash, sistemalashtirish va tahlil qilish kabi vazifalar amalga oshiriladi. Kuzatishdan avval kuzatish maqsadi, ob'ekti, rejasi, natijalarni qayd etish shakli belgilanib oladi. Kuzatish ob'ekti etib maktabgacha tarbiya yeshidagi kar va zaif eshituvchi bolalarinng turli mashg'ulotlardagi faoliyatlari hamda, erkin faoliyatlari belgilab olinishi mumkin. Surdopedagog va tarbiyachilar faoliyatini kuzatish, metod va usullarni tahlil qilish ham muhim ahamiyatga ega. Kuzatish materiallarini tahlil qilishda ijobiy faktlar bilan birga salbiy tomonlarni aniqlanishi ham muhimdir. Mazkur metodning afzalligi uning tabiiyligida va avvaldan rejalashtirilgan ish tartibiga putur yetkazmaganidadir. Biroq, bolalar bog'chasi sharoitida o'rta va katta guruh bolalari faoliyati ustidan kuzatishlarni olib borish tavsiya etiladi (L.A.Golovchis). Kuzatishlar natijalari aniq-ravshan bo'lishi uchun yozma bayonnomalar bilan birga audio va vadeo yozuvlar hamda fototasvirlardan foydalaniladi. Pedagogik tadqiqotlarda eksperiment o'quv yoki tarbiyaviy ishda amalga oshiriladigan ilmiy tarzda qo'yilgan tajriba katta o'rin tutadi. Tajriba chog'ida pedagogik hodisani o'rganish o'rganilayotgan ob'ektga izchil ta'sir ko'rsatgan holda maxsus tashkil etilgan nazorat qilinadigan sharoitda amalga oshiriladi. Tajribaning asosiy vazifasi- ayrim pedagogik ta'sirlar va uning natijalari o'rtasidagi sabab-oqibat aloqalarini o'rnatishdan iboratdir, bu esa pedagogik jarayonni yanada samarali usul bilan boshqarish uchun zarurdir. Tadqiqotchi tajriba davomida passiv kuzatuvchidan farqli ravishda o'rganilayotgan pedagogik hodisa jarayoniga faol aralashadi. Bunda tadqiqotchi ba'zi hodisalarni bartaraf etishi va boshqalarini kuchaytirishi mumkin. Tajriba o'tkazuvchi oldida turgan vazifalar va tadqiqot tusiga boqliq tarzda tabiiy va laboratoriya tajribasi qo'llaniladi. Tabiiy va laboratoriya tajribasining farqi tadqiqot olib borayotgan sharoit bilan boqliqdir. Tabiiy tajriba tabiiy sharoitlarda (bunday tajribadan asosan bolalar bilan ishlashda foydalaniladi), laboratoriya tajribasi esa maxsus yaratilgan sharoitda o'tkaziladi. Ayni paytda tabiiy tajribadan farqli ravishda bu yerda faoliyat ro'y beradigan shart-sharoitga ta'sir qilinadi. Sinalayotganning faoliyati esa tabiiy ravishda kechayotgan holatda kuzatiladi. Bundan tashqari, laboratoriya tajribasi sinalayotganlarga ko'rsatilayotgan ta'sir xususiyatini va ularning javob reaksiyalarini aniq qayd etish (asboblar yerdamida) imkonini beradi. Tajriba, shuningdek tasdiqlovchi yoki shakllantiruvchi, individual yoki frontal bo'lishi hamda tabiiy yoki laborator sharoitda o'tkazilishi mumkin. Tasdiqlovchi tajriba sharoitida bolalarning kuzatish jarayonida namoyon etilmagan rivojlanish xususiyatlari aniqlanadi. Tajribaning samaradorligi uning maqsad va vazifalari, o'tkazish metodikasi, kutiladigan natijalari aniq belgilanib, rioya qilinishiga boqliqdir. Surdopedagogika fani uchun pedagogik texnologiyalarni sinash, ilmiy tahminlarni tekshirish maqsadida olib boriladigan shakllantiruvchi yoki o'rgatuvchi tajriba katta ahamiyatga ega. O'rgatuvchi tajribani tashkil etilishi uchun o'z tasdiqini topadigan va korreksion-tarbiyaviy faoliyatga ta'sir etadigan ilmiy farazning bo'lishi talab etiladi. Tajribadan ob'ektiv ma'lumotlar olinishi uchun ma'lumotlar sifat va son jihatdan har tomonlama tahlil etiladi. Bolalar ishlarini, ta'lim-tarbiya muassasalari xujjatlarini o'rganish metodi. Pedagogik xujjatlarni o'rganish tadqiq etilayotgan ob'ekt haqida turli ahborotni olish imkonini beradi. Ahborot manbaalari qatoriga xalq ta'limi organlari, maktabgacha ta'lim muassasalari,

maktab raxbarlari, surdopedagog tarbiyachilar, o'qituvchilarning rejaları va hisobotlari, mashg'ulotlar konspektlari, kundalik va sinf jurnallari, badiiy va texnik ijodiyot natijalari kiradi. Bu materiallarni o'rganish tadqiqotchining kuzatishlari natijalarini to'ldiradi, yangi faktlarni aniqlashga ko'maklashadi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar ijodiy faoliyatining maxsulotlari, masalan, rasm, yasalgan buyumlar, qurilgan narsalarga qarab, bolalarning psixik jarayonlari: diqqati, xotirasi, idroki, tafakkurining saviyasi haqida xulosa qilish mumkin. Eshitish qobiliyati buzilgan bolalarning amaliy faoliyatining natijalari bolalarning alohida xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Bolalar tomonidan chizilgan rasmlari, plastilin va tabiiy materiallardan yasalgan buyumlarni ko'rib chiqish, taxlil qilish, bolalarga berilgan topshiriqlari qay darajada murakkablashib borganini, tasvirlash faoliyati qanday rivojlanib borganini aniqlashga hamda ular bilan olib boriladigan keyingi ishlarni belgilashga yordam beradi. Suhbat - sinov o'tkazilayotganlar bilan avvaldan puxta o'ylangan savollar yordamida bevosita, jonli muomaladir. U yakka tartibdagi va jamoa tarzidagi suhbat bo'lishi mumkin. Suhbat intervyudan (bir tomonlama suhbatdan; unda tashabbuskor kishi savollar beradi, suhbatdosh esa javob qaytaradi) shu bilan farqlanadiki suhbat ikki tomonlama aloqa o'rnatishni va o'zaro xayrihoxlikni nazarda tutadi. Suhbat metodi bolalarning qiziqishlarini, ularning tasavvurlarini, munosabatlarini, muloqazalarini va turmushning u yoki bu xodisalarini baholashlarini aniqlashga yordam beradi. Suhbat o'tkazish uchun maqsadni belgilash, dasturni ishlab chiqish, savollarni, ularning ketma-ketligini puxta o'ylash zarur. Suhbat aksariyat hollarda pedagoglar va ota-onalar bilan o'tkazilib, bolalarning rivojlanishi, o'ziga hos xususiyatlari haqida ma'lumot to'plashga xizmat qiladi. Kichik maktabgacha yoshdagi bolalar bilan suhbat o'tkazish yaxshi samara bermaydi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib borilgan suhbat materiallari kuzatish, psixolog-pedagogik xujjatlarni taxlil qilish, pedagog va ota-onalar bilan suhbat qurish chog'ida to'plangan ahborotlar bilan tasdiqlanishi kerak. Mazkur metodning samaradorligi sug'batning maqsadini qo'yilishi, savollarning to'g'ri belgilanishi, javoblarning to'g'ri belgilanishi va tahlil qilinishiga bo'liqdir. So'rab bilish metodi. U anketa (ezma so'rab bilish shakli) va intervyu (oqzaki so'rab bilish shakli)dan foydalanib o'tkaziladi. Ommaviy mulohazalar olish uchun anketa yordamida so'rab bilish metodidan foydalaniladi. Uncha katta bo'lmagan guruhdan axborot to'plash zarur bo'lgan hollarda odatda intervyu olish metodidan foydalaniladi. Buning mohiyati shundaki, tadqiqotchi bunday guruhda avvaldan tuzilgan savollar asosida yakka tartibda suhbat o'tkazadi va javoblarni yozib oladi. Ota-onalar va pedagoglardan so'rab olish chog'ida, qonuniyat va tendensiyalarni aniqlash maqsadida to'plangan ma'lumotlar matematik tahlil etiladi. Mazkur metodlar verbal (nutqiy) xarakterga ega bo'lganligi sababli, maktabgacha yoshdagi zaif eshituvchi va kar bolalarga qo'llash muayyan qiyinchiliklarni tug'diradi. Ilmiy-metodik manbaalarni o'rganish. Maktabgacha surdopedagogika nazariy adabiyotlarni o'rganish metodlaridan ham foydalanadi. Surdopedagogikaga oid adabiyotlarning materiallari qo'yilgan muammoni o'rganish, boshqa metodlar (kuzatish, eksperiment, suqbat, pedagogik tajribani o'rganish) vositasida olingan ma'lumotlarni ilmiy- metodik ma'lumotlar bilan tasdiqlanishini nazarda tutadi. Odatda, ta'lim-tarbiyaga oid muammoni o'rganish tegishli adabiyotni tahlil qilishdan boshlanadi. Ilmiy metodik adabiyotlar turli sohalarga oid bo'lishi mumkin: maktabgacha va maktab surdopedagogikasi (monografiyalar, ilmiy asarlar to'plami, darsliklar, metodik qo'llanmalar); maktabgacha pedagogika va psixologiyaga oid adabiyotlar; defektologiya tarmoqlari oligofrenopedagogika, logopediya, tiflopedagogika bo'yicha adabiyotlar va boshqalar shular jumlasidan. Bundan tashqari doimiy nashrlar, masalan "Defektologiya", "Boshlanqich ta'lim", "Maktabgacha ta'lim", "Maktab va hayot", "Bola va zamon" va boshqa jurnallar, lug'atlar, ma'lumot kitoblaridan ham o'rganilayotgan muammo bo'yicha axborot va ma'lumot tahlil qilinadi. Turli mavzularni o'rganish choqida ilmiy-metodik manbaalarni o'rganish nazarda tutiladi, biroq ayrim hollarda, masalan, surdopedagogikaning tarixini o'rganishda, mavjud ta'lim-tarbiya tizimining konseptual (yo'riqnoma) Nizomlarini tadqiq etishda u yetakchi rol o'ynaydi. Tajribani o'rganish va umumlashtirish metodi - pedagogik tadqiqotlarda yetakchi metodlardan biridir. Surdopedagogika fani tarbiya bilan ta'limning u yoki bu metodlari va usullari ijobiy, barqaror natijalar beradigan shart-sharoitlarni

belgilaydi. Bu jihatdan ommaviy tajriba surdopedagogika fanining ob'ekti hisoblanadi. Pedagogik tajriba tushunchasi ko'p qirralidir. Pedagogik tajribaning keng ma'nosi -ta'lim va tarbiya amaliyoti, ya'ni maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarida ish qay darajada amalga oshirilayotganini o'rganishdir. surdopedagogikaning ko'pchilik muammolarini hal etishda mavjud ta'lim-tarbiya jarayonini o'rganish, surdopedagog amaliyotchilarning kashfiyotlarini nazariya asosida idrok etish va qayta ishlab chiqish, ya'ni ilqor tajribani o'rganish, umumlashtirish va tarqib etish g'oyat katta ahamiyatga ega. Ilqor tajriba- bu rivojlanib boruvchi tajriba bo'lib, u fan uchun qimmatlidir. Samaradorlik (barqarorlik, ta'lim va tarbiyalashdagi yuksak ijobiy samara) va tejamkorlik (ko'p vaqt va kuch sarflamasdan natijaga erishish) ilqor tajribani aniqlash mezonlaridir. Bu metodning afzalligi shundaki, u tarbiya va ta'lim tajribasi bilan bevosita aloqa bog'lash imkonini beradi.

Pedagogik tadqiqotlarda keyingi yillarda boshqa metodlar bilan birga sosiometriya metodi keng qo'llana boshlandi, u so'rab bilish yoki odamlarning barqaror xatti-qarakatlarini kuzatish asosida jamoadagi o'zaro munosabatlarni aniqlaydi. Pedagogik tadqiqotlarda ma'lumotlarni tekshirish va ishlov berishning matematik metodlari ham qo'llaniladi, ularning natijalari sxemalarda, diagrammalarda, grafiklarga o'z ifodasini topadi. Keyingi yillarda tadqiqotchilarning diqqat-e'tiborini modellashtirish metodi ham jalb etmoqda. Modellashtirish- bu maxsus modellar barpo etish yo'li bilan haqiqatda mavjud pedagogik sistemani biror narsaga o'xshatish bo'lib, ularda bu sistemaning faoliyat usullarini bilish imkonini beradi. Yuqorida qayd etilgan barcha metodlar sinalayotganlarning yosh hususiyatlarini hisobga olish, eng ob'ektiv ma'lumotlarga ega bo'lish chun hilma-hil metodlardan foydalanishni talab etadigan yosh avlodni tarbiyalash va unga ta'lim berishni takomillashtirish yo'llarini slbitqadamlik bilan va murakkab izlanishdir. Pedagogik tadqiqot ham aloqida shaxsni, ham jamoalar, guruqlar(bolalar, kattalar- pedagoglar, ota-onalar)ni o'rganishni o'z ichiga oladi. Pedagogik tadqiqotning o'ziga xos xususiyati shundaki, uning natijalari darhol namoyon bo'lmaydi.

Mustaqil ishlash uchun savol va topshiriqlar

1. Maktabgacha surdopedagogika fanining predmeti va vazifalarini yoriting.
2. Eshitish qobiliyati buzilgan bolalar shaxsini rivojlantirishda maktabgacha davrining ahamiyati qandayq
3. Maktabgacha surdopedagogika fanininng boshqa fanlar bilan aloqadorligini ta'riflab bering.
4. Pedagogik tadqiqot metodlarini yoritib bering.
5. Kurs ishi mavzusini belgilang. Kurs ishini yozishda qanday metodlardan foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Belova N.I. Spetsialnaya doshkolnaya surdopedagogika M.1985
2. Golovchis L.A. Doshkolnaya surdopedagogika M. 2001
3. V.I. Loginova, P.G. Samorukova Doshkolnaya pedagogika M. 1983
4. Lapshin V.A., Puzanov B.P. Osnovi defektologii M.1990
5. Surdopedagogika (Pod red. M.I. Nikitinoy) M.1989
6. P. Yusupova Maktabgacha tarbiya pedagogikasi T.o'qituvchi 1993

3-BOB

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning maktabgacha tarbiyasi tarixidan

1§ Surdopedagogika fani rivojlanishining asosiy rivojlanish bosqichlari

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning maktabgacha tarbiyasi uzoq tarixga ega. Progressiv surdopedagoglar kar bolalarni ilk yoshdan tarbiyalash, ular uchun maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarni tashkil etish zarurligi haqida fikr bildirganlar. XIX asrda taniqli rus surdopedagog, surdopedagogika fanidan yaratilgan dastlabki asarlarning muallifi V.I.Fleri, kar bolalarni o'qitish va tarbiyalashni erta boshlash zarurligini e'tirof etgan. "Kar bolaning ilk tarbiyachisi- uning onasi, farzandiga mehr-muruvvatli, diqqat-e'tiborli va g'amxo'r bo'lib, rivojlanishini ta'minlaydi talaffuz etish va labdan o'qish malakalarini shakllantiradi-deydi olim. Kar bolalarning ta'limi qancha barvaqt boshlansa, uning rivojlanishida shuncha sezilarli yutuqlarga erishish, umumiy ta'lim olishi imkoniyat yaratish mumkin.

V.I.Fleri maktabgacha yoshdagi kar bolalarning so'zli nutqini o'stirish yuzasidan metodik ko'rsatmalar ishlab chiqqan hamda, eshitish qobiliyatining holatini hisobga olgan holda differensial yondashuvga amal qilishni taklif etgan. V.I.Flerining asarlarida kar bolalarga nisbatan insonparvarlik munosabatda bo'lish kerakligi, ilk yoshdanoq ularning so'zli nutqini rivojlantirish zarurligi e'tirof etilgan.

XIX asrning o'rtalarida Rossiyada ijtimoiy maktabgacha tarbiya tizimi rivojlanib kelayotgan bir paytda, ilqor pedagoglar anomal bolalar uchun ham maktabgacha tarbiya muassasalar ochishni taklif etadi. Biroq, bu g'oya keng jamoatchilik va xukumat tomonidan qo'llab-quvvatlanmadi. Aksariyat surdopedagoglar kar bolalarni ilk yoshdan onalaridan ajratib olishni shavqatsizlik deb hisoblagan. Bundan tashqari, maxsus maktablarda qo'llanilgan, kar bolalar nutqini o'stirish metodlari maktabgacha yoshdagi bolalarga hos bo'lmagan onglik va turqun diqqatni talab etganligi sababli, bunday bolalarga murakkablik qilgan.

Ilk bor jismoniy va psixik rivojlanishida turli kamchiliklari bo'lgan bolalar uchun maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarni tashkil etish masalasi 1895-1896 yilda texnik va kasbiy ta'lim bo'yicha birinchi anjumanda muxokama etilgan. 1903 yilda ilmiy-pedagogik anjumanda Peterburgda kar-soqovlarni o'qitish va ularga muruvvat ko'rsatish masalalariga baqishlangan N.K.Patkanova va N.A.Raularning ma'ruzalari eshitildi. Ma'ruzalarda kar-soqov bolalar uchun ijtimoiy maktabgacha tarbiya muassasalarni tashkil etib, ta'lim-tarbiyani 3 yoshdan boshlash zarurligi isbotlanadi. Surdopedagoglar Ye.S.Borishpolskiy, O.Komir, N.K.Patkanova, N.A.Rau, F.A.Raular kar bolalar kamol topishini eshituvchi bolalar rivojlanishiga yaqinlashtirish maqsadida ilk yoshdan ularning og'zaki nutqini rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydilar. N.A.Rau Moskvada uning tashabbusi bilan ochilgan kar-soqov bolalar bog'chasida olib borilgan ish tajribasi bilan o'rtoqlashadi.

Keyingi yillarda surdopedagoglar tashabbusi bilan Peterburg (1902y), Kiev (1904y), Aleksandrovsk (1909y), Tambov (1912 y)da maxsus bolalar boqchalari tashkil etiladi. Usha davrda maktabgacha tarbiya muassasalari xususiy ravishda tashkil etilib, bolalarning ota-onalari va homiylarning mablag'lari hisobiga faoliyat ko'rsatar edi. Bog'chada tarbiyalash uchun to'lov haqqi qimmat bo'lganligi sababli, u yerda o'ziga to'q ota-onalar farzandlari tarbiyalanar edi.

1915 yilda "Maktabgacha tarbiya yoshidagi kar bolalarga meqr-muruvvat ko'rsatish" jamiyati ta'asis etiladi, uning vazifasi a'zolik badallar, hayr-eqson mablag'lari, hayriya konsertlardan tushgan pullar hisobidan maktabgacha ta'lim muassasalariga yordam ko'rsatishdan iborat bo'lgan.

Kar bolalar maktabgacha tarbiya muassasalarida ham, eshituvchi bolalar bog'chalarida qo'llaniladigan Frebel metodikasidan, ya'ni qo'l ishi: to'qish, mozaika yasash, qog'ozdan narsa yasash, qirqib yepishtirish, loy ishi va boshqa ishlardan qisman foydalanilgan.

N.A.Rau kar-soqovlarni o'qitish va tarbiyalash tizimini tavsiflab, dastlabki tarbiyalash davrida Frebel metodikasi bo'yicha olib boriladigan o'yin va mashqlarni yuksak baholaydi. Shu bilan birga, tahlid qilish, diqqat, epchillik, ziyraklik kabi hislatlarning o'sishi bilan, bolalarning og'zaki nutqini o'stirish bolalar bog'chasining muhim vazifalaridan biri ekanligini e'tirof etadi. Bolalar bog'chalarida nutq o'stirish mashg'ulotlari bilan birga hisobga o'rgatish, ritmika mashqulotlari ham olib borilgan.

1920 yilda bo'lib o'tgan, bolalar defektlariga qarshi kurashuvchi arboblarning 1- anjumanida maxsus maktabgacha tarbiya muassasalar tarmog'ini kengaytirish, ularga bolalarni 2 yoshdan boshlab qabul qilish masalasi ko'tariladi. Anjumanda o'sha yillarda mavjud bo'lgan "ahloqiy defektivlik" burjuaziya nazariyasi keskin tanqid qilinadi. Aqliy va jismoniy rivojlanishida kamchiliklari bo'lgan bolalarning ta'lim olish imkoniyatlarini inkor etadigan "ahloqiy defektivlik nazariyasi" tanqiddan so'ng inqirozga uchrab rad etiladi. 1921 yilda bo'lib o'tgan maktabgacha tarbiya bo'yicha 2-anjumanida maktabgacha tarbiya muassasalar xodimlarining e'tibori pedagogik jarayonini takomillashtirish masalalariga qaratiladi. 20-yillarda, ta'lim -tarbiya berish jarayoniga "formalistik ruhda yondashuviga yo'l qo'yilyapti", degan vajlarga asoslanib, Frebel va Montessori tizimlariga qarshi kurash olib boriladi. 1924 yilda voyaga yetmagan bolalarning ijtimoiy xuhuqiy himoyalash bo'yicha 2-anjumanida N.A.Rau maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish masalalarini ilgari suradi. Maxsus bolalar bog'chasini komplektlashda tarbiyalanuvchilarning yoshi, eshitish qobiliyati va nutqining holatiga hamda intellektual rivojlanishiga ko'ra, ertalabki mashqulotlarda guruhlarda 6 kishidan ko'p, kechki soatda 10 kishidan ko'p bo'lmasligini taklif etadi. Shuningdek, korreksion ta'lim-tarbiya jarayonida differensial yondashuvni amalga oshirish, kun tartibiga rioya etish muhimligi ta'kidlanadi.

N.A.Rau tomonidan kar bolalar nutqini analitik-sintetik o'stirish metodi ishlab chiqiladi. Mazkur metodning mohiyati shundaki, kar bolalarga so'z va jummalarni gapirishga o'rgatilib, keyinchalik alohida bo'g'in, tovushlarni talaffuz etish mashq qilinadi, so'ng tovush va bo'g'inlardan so'zlar tuziladi. Kar bolalar nutqi turli o'yinlar vositasida o'stiriladi. Nutqiy material bolalarning e'tieji, qiziqishlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda tanlanib olinadi. N.A.Rau bolalarni o'qitish jarayonida "g'uldirash" so'zlar("miev", "ma" "ba" "vov")dan keng foydalanadi, uning fikricha bunday so'zlarning qayta-qayta talaffuz etilishi nutq analizatori faoliyatini takomillashtirishiga yordam beradi. So'zlarning fonetik tuzilishini o'zlashtirish paytida bolalarga so'zlarni qisqartirib, biroz o'xshatib bo'lsa-da talaffuz etishga yo'l qo'yiladi. Kar bolalarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish bo'yicha mashg'ulotlardan tashqari, dastlabki matematik tasavvurlarini shakllantirish, tabiat bilan tanishtirish, eshitish qobiliyatini rivojlantirish va ritmik mashg'ulotlarni olib borish zarur deb hisoblaydi. 1930 yillarda Moskvada birinchi yasli-bog'cha ochilib, unga 1.5 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan bolalar qabul qilinadi. Yasli-bog'chaning ta'sischisi va rag'bari N.A.Rau, tarbiyalanuvchilar nutqini o'stirishda analitik-sintetik metodni qo'llaydi. Bolalar bilan eshitish qobiliyatini rivojlantirish, harakat qilish kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha korreksiyalovchi jismoniy tarbiya mashg'ulotlari ham olib boriladi. 1938 yilda o'tgan, kar-soqovlarni o'qitish va tarbiyalash masalalariga bag'ishlangan quriltoyning qaroriga muvofiq, karlarni so'zlashuv nutqini o'stirish metodlari qayta ko'rib chiqiladi va oqzaki nutq bilan bir qatorda yozma nutqdan foydalanish tavsiya etiladi.

1940 yillarda Ye.P.Musatova maxsus kar bolalar bog'chalarida so'zli nutqni o'stirishning dastlabki bosqichida, yozma nutqdan muloqot vositasi sifatida qo'llanilishini taklif etadi. E.P.Musatova kar bolalarning so'zli nutqini o'stirish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqadi. E.P.Musatovaning metodikasi bo'yicha tovushlarni noto'qri talaffuz etish, so'zlarni qisqartirgan holda gapirish ta'qiqlangan, sensomotor rivojlanishini ta'minlash va nutqiy nafasni o'stirish maqsadida turli mashqlar tizimidan foydalaniladi. Ta'limning bosqichlariga mos holda, qo'yilgan tovushlarni hisobga olgan og'zaki nutq, labdan o'qish, yozma nutqda foydalaniladigan lug'at boyligi ishlab chiqildi. o'sha davrda maxsus maktablarda 3-sinfdan boshlab qo'llanib kelingan daktil nutqdan bolalar bog'chasida, savodi chiqmagan bolalarga ta'lim berishda

foydalanish ta'qiqlangan. Surdopedagoglar fikricha, daktil nutqni erta kiritilishi, og'zaki nutqni egallanishiga to'sqinlik qilgan.

1940 yillarda Rossiya va ittifoq davlatlarda maktabgacha yoshdagi kar va zaif eshituvchi bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimi shakllanib, maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida bolalarni o'qitish va tarbiyalash maqsad va vazifalari ishlab chiqiladi. Surdopedagoglar oldida kar bolalarni jismoniy, aqliy, aqloqiy va estetik jihatdan tarbiyalash, mehnat ko'nikma va malakalarini rivojlantirish, so'zli nutqning og'zaki va yozma shaklidan ta'lim berish va muloqot qilish hamda maktab ta'limiga tayorlash vositasi sifatida foydalanish vazifalari qo'yiladi. Maktabgacha tarbiya muassasalar xodimlari pedagogik jarayonni "Bolalar bog'chasi tarbiyachisi uchun mo'ljallangan ko'rsatmalar" (1945 y) asosida takkil etganlar.

1950 yillarda umumiy yo'nalishdagi va maxsus bolalar bog'chalarida bolalarni o'qitish va tarbiyalash dasturini hamda yangi metod va usullarni yaratish sohasida ko'pgina tadqiqotlar olib boriladi. 1951 yilda maorif vazirligi tomonidan tasdiqlanigan "Maktabgacha tarbiya muassasalarida kar-soqovlar bilan ishlash bo'yicha" metodik ko'rsatmalar tasdiqlanadi. Mazkur xujjat maxsus bolalar bog'chalari uchun birinchi dastur bo'ldi. Ushbu davrda Rossiyada 15 ta maxsus bolalar bog'chalari ochilib, alohida surdopedagog shtat birligi belgilandi.

1960 yilda sobiq Sovet Ittifoqi Pedagogika fanlar akademiyasi maktabgacha tarbiya ilmiy tadqiqot instituti, 1961 yilda Defektologiya ilmiy tadqiqot instituti huzurida anomal bolalar maktabgacha tarbiyasi sektori tashkil etiladi. Uzoq davom etgan ilmiy tadqiqot va izlanishlar natijasida B.D.Korsunskaya rag'barligida "maktabgacha tarbiya yoshidagi kar bolalarni o'qitish va tarbiyalash" dasturi ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi. Dasturning harakatlarni rivojlantirish, o'yin, maishiy-xo'jalik malakalarni rivojlantirish, madaniy xulq-atvor malakalari, hisob, tasviriy faoliyat, qurish-yasash bo'yicha bo'limlariga asosiy talablar belgilanadi.

B.D.Korsunskaya raxbarligida ishlab chiqilgan kar bolalarni o'qitish va tarbiyalash tizimining mohiyati tarbiyalanuvchilarning o'yin, mehnat, o'quv, maishiy xo'jalik faoliyatlarida ularning nutqini o'stirish zarurligida ifodalaniadi.

Kar bolalarni o'qitish va tarbiyalashda B.D.Korsunskaya to'rta tamoyilni ilgari suradi: o' nutqni rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan ishning barcha bosqichlarida nutqning leksik va grammatik jihatlariga e'tibor berish.

o' Analitik o'qishga erta o'rgatish zarurati;

o' Tarbiyachining so'zlab berishi va suhbatini kar bolalarni har tomonlama rivojlantirish vositasi qo'llanilishi;

o' Ta'limning dastlabki davridan boshlab nutqning daktil shaklidan so'zli nutqni egallash vositasida qo'llash qisqartirilgan fonemalar tizimi asosida bolalarning so'zlashuv nutqi shakllantiriladi. F.F.Rau, N.F.Slezina 13 ta asosiy tovushlarni ta'limning 1-2 yillarida qo'yishni tasviya etadilar, bu tovushlar negizida 3-4 yillarda qolgan tovushlar o'zlashtirilib, maktab yoshida bu ish yakunlanadi.

Maktabgacha tarbiya muassasalarida maktablardagidek, og'zaki nutqni o'stirishda polisensor konsentrik, analitik-sintetik metoddan foydalaniladi. Surdotexnika va audiologiya sohasida eritilgan yutuqlar eshitish qobiliyati buzilgan bolalarning og'zaki nutqini o'stirish va eshitish qobiliyatini rivojlantirish metodikalariga sezilarli o'zgartirishlarni kiritadi. Kar va zaif eshituvchi bolalarning eshituv imkoniyatlarini eksperimental tekshirish natijalari asosida Pedagogika fanlar Akademiyasining defektologiya ilmiy tekshirish instituti xodimlari tomonidan eshitish qobiliyatini rivojlantirish dasturi va metodikasi ishlab chiqiladi. Ovozni kuchaytiruvchi apparatlardan foydalangan holda eshitish qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha olib borilgan izchil ish bolalarni o'qitish jarayonini takomillashtiradi. Talaffuzga o'rgatishda dastlabki nutqiy birlik-so'z bo'lib qoladi.

1976-1992 yillarda Defektologiya ilmiy tekshirish instituti xodimlari tomonidan "Maktabgacha yoshdagi kar va zaif eshituvchi bolalarni o'qitish va tarbiyalash dastur"larining loyiqalari ishlab chiqilib, amaliyot jarayonida tasdiqlanadi.

Maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitish va tarbiyalash dasturlari, maktabgacha tarbiyaning umumiy tamoyillariga asoslangan holda , bolalarni kamol toptirish, defektlarni korreksiyalashga yo'naltiriladi.

Dastur quyidagi tamoyillarga asoslanib tuzilgan:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishidagi umumiy qonuniyatlar va psixik rivojlanishidagi sezitiv davrlarni hisobga olish.
 2. Kar bolalarning yosh va psixofizik imkoniyatlarini o'rganish, ularning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash, eshituvchi tengdoshlari sodir bo'lgan narsalarga o'rgatib borish.
 3. Korreksion-tarbiyaviy ishni nuqson tuzilishi hamda bolalarning alohida xususiyatlarini hisobga olgan holda olib borish.
 4. Ta'lim jarayoniga amaliy yondashuvni qo'llash, ya'ni tarbiyaviy, o'quv va korreksion ishlarni bolalarning asosiy faoliyatlari jarayonida olib borish.
 5. Barcha mashg'ulotlarda va kun davomida bolalarning eshituv qoldiqlaridan keng foydalanish, jamoa bo'lib va alohida alohida ishlatiladigan ovozni kuchaytiruvchi moslamalardan foydalanish.
 6. Dasturning barcha bo'limlarida berilgan o'quv materialni mavzular bo'yicha ajratib, butun ta'lim jarayonida o'rganib borish. Bolalarning turli faoliyatlarida bir hil nutqiy vositalarini tanlash.
 7. Atrofdagi borliq to'g'risidagi taassurotlarni uch usul , ya'ni harakat, tasvirlab berish, nutq vositasida ifodalash; So'zli nutqning og'zaki, yozma, daktil shaklidan ta'limning bosqichiga qarab turli nisbiy miqdorda qo'llash.
 8. Maktabgacha tarbiya muassasasi, oila va maktab o'rtasida uzviy aloqani o'rnatish.
- 1992 yilda ishlab chiqilgan dasturlar quyidagi tuzilishga ega:

1. Jismoniy tarbiya
2. Mehnat
3. O'yin
4. Taviriy faoliyat va qurish-yasash
5. Tevarak atrof bilan tanishtirish
6. Nutq o'stirish
7. Eshitish qobiliyatini rivojlantirish va talaffuzga o'rgatish.
8. Oddiy matematik tasavvurlarni shakllantirish
9. Musiqa tarbiyasi.

Dasturdagi material sistemaga solingan bo'lib, choraklar bo'yicha ajratilgan. Dastur talablarining bajarilishi bolalarning jismoniy, ahloqiy, mehnat va estetik tarbiyalarini amalga oshirilishini ta'minlaydi. Dasturga muvofiq barcha ta'lim yillarda tarbiyachi va surdopedagog bolalarni ikki guruhga ajratgan holda uyg'unlikda olib borilishi nazarda tutiladi. Bunda bolalar korreksion ta'limini tashkil etishda aloqida va differensial yendashuvga amal qilish imkoniyati yaratiladi. Dasturlar maxsus bolalar bog'chalari, bolalar uylari, umumiy yo'nalishdagi bolalar bog'chalari qoshidagi guruhlar va boshqa sharoitlarda kar va zaif eshituvchi bolalar bilan korreksion tarbiyaviy ishni 5 yil davomida olib borish uchun mo'ljallangan.

Maktab-internatlar huzuridagi maktabgacha tarbiya guruhlarida olib borilayotgan ishlar chuqur o'rganilib, L.P.Noskova raxbarligida "Kar bolalar maktabi quzridagi maktabgacha guruhlarida bolalarni tarbiyalash va o'qitish dasturi" ishlab chiqiladi. Maktabgacha bo'limlar faoliyatini takomillashtirish bo'yicha quyidagi yo'llar belgilanadi:

1. Jamoatchilik asosida tashkil etilgan va bolalar muloqotini ta'minlaydigan predmet amaliy faoliyatni keng qo'llash.
2. Tarbiyalanuvchilarni muloqot vositasi sifatida ona tiliga o'rgatishda daktil nutqdan keng foydalanish.
3. Labdan o'qishni yaxshilash, bolalar sensor rivojlanishini boyitish maqsadida, eshituv qobiliyatidan foydalanish, eshituv qobiliyati va to'qri talaffuzni shakllantirib borish.

Dastur 5-6 yoshli bolalarni ikki yil davomida o'qitishga qaratilgan bo'lib quyidagi vazifalarni qo'yadi:

1. Kar bolalar shaxsini har tomonlama rivojlantirish va nuqsonni kompensasiyalash hisobiga umumiy rivojlanish saviyasini ko'tarish.
2. Bolalarni kar bolalar maktabining birinchi sinfida o'qishga tayorlash.

Maktabgacha guruhlar dasturi umumiy didaktik va va maxsus tamoyillar asosida tuzilgan bo'lib, kar bolalarning jismoniy, aqliy, ahloqiy, meqnat va estetik tarbiyasini ta'minlovchi tasavvur, bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirishni nazarda tutadi. Dastur quyidagi bo'limlardan tashkil topadi:

- 1) Jismoniy tarbiya
- 2) o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish va madaniy-gigienik malakalarni shakllantirish
- 3) o'yin
- 4) Tevarak atrof bilan tanishtirish va tabiatdagi mavsumiy o'zgarishlarni kuzatish.
- 5) Predmet amaliy ta'lim va tasviriy faoliyat.
- 6) So'zli nutqni shakllantirish
- 7) Eshitish qobiliyatini rivojlantirish va talaffuz .
- 8) Matematik tasavvurlarni shakllantirish.

Dastur bo'limlarining o'rtasida uzviylik o'rnatilib, o'rganilayotgan material ko'p takrorlanib boradi. Maktabgacha guruhlarda predmet amaliy ta'lim va tasviriy faoliyat yetakchi bo'lim hisoblanib, bolalarning har tomonlama rivojlanishi va nutqining muloqot vositasida shakllanishiga qizmat qiladi.

Dasturda bolalar nutqini o'stirishga amaliy yondashuv tatbiq etiladi. Ya'ni, bolalarning nutqi turli faoliyatlari jarayonida hamda nutqiy faoliyatning har xil turlari: gapirish, yozuv, daktillash, eshitish, eshitib ko'rishdan keng foydalangan holda rivojlantiriladi.

Shunday qilib, surdopedagogikaning rivojlanish tarixida ta'lim berish dasturlari va o'qitish metodikalarning takomillashtirilishini kuzatish mumkin.

2-§ o'zbekistonda maktabgacha tarbiya muassasalar tizimining rivojlanishi

O'zbekistonda aqliy va jismoniy rivojlanishida mavjud bo'lgan dastlabki maxsus maktab-internat 1919 yilda sobiq sovet xukumati raxbari Y.Oxunboboevning qaroriga muvofiq Toshkent shahrida tashkil etilgan. Maktab-internatda kar va zaif eshituvchi, ko'zi ojiz, aqli zaif, tayanch harakat a'zolari shikastlangan bolalarga ta'lim-tarbiya berilarda, davolash ishlari tashkil etilardi..

1920-21 yillarda Toshkent shaqrida Y.Oxunboboev nomli Respublika ko'zi ojiz bolalar maktab-internati va 1-sonli kar bolalar maktab-internati tashkil etiladi. Mazkur maktab-internatlar qoshida maktabgacha tarbiya bo'limlari ochilib, ularga bog'cha yoshidagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar qabul qilinadi. 1960-70 yillarda kar va zaif eshituvchi bolalar uchun alohida dastlabki maktabgacha tarbiya muassasalari va mahsus guruhlar Toshkent shahrida (442,404), Toshkent, Andijon, Farqona, Namangan, Samarqand, Jizzax viloyatlarida ochiladi. Maktabgacha muassasalarda ishlovchi mutaxassislar sobiq Sovet Ittifoqining poytaxti Moskva Davlat Universitetida taqsil olib keladilar.

Toshkent Davlat Pedagogika Instituti pedagogika va psixologiya fakulteti qoshida 1968 yilda defektologiya bo'limi ochiladi. 1974 yildan boshlab pedagogika va psixologiya fakulteti surdopedagoglarni tayyorlay boshlaydi.

1973 yilgi Sobiq Sovet Ittifoqi Ministrlar Kengashining "Maxsus maktab (maktab-internat), maktabgacha tarbiya muassasalar tarmog'ini kengaytirish to'qrisidagi" qaroriga muvofiq Respublikamizning barcha viloyatlarida kar va zaif eshituvchi bolalar uchun maktab-internatlar ochiladi. Deyarli barcha maktab-internat qoshida maktabgacha tarbiya bo'limlari tashkil etiladi.

Hozirgi kunda Respublikada kar va zaif eshituvchi bolalar uchun 19 ta maktab internati va 15 ta maktabgacha tarbiya muassasa va guruhlar faoliyat ko'rsatib, ularda qariybo'rt ming nafar bolalar qamrab olingan.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish dasturi, ularni nutqini o'stirish bo'yicha o'quv-metodik qo'llanmalar Toshkent Davlat Pedagogika instituti, Respublika Ta'lim Markazi, A.Avloniy nomli XTXITMOMI mutaxassisleri va olimlari U.Fayzieva, X.Kalbaeva, N.Dadaxodjaeva, D.Alimjanova, D.Axmedovalar, amaliyotchi mutaxassislar J.Xusanova, N.Rasulovalar tomonidan ishlab chiqildi. Hozirgi kunda maktabgacha tarbiya yoshidagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish maqsadida mutaxassis- olimlar tomonidan korreksion davlat ta'lim talablari, dasturlar, o'quv-metodik qo'llanma va darsliklar yaratilmoqda. Savol va topshiriqlar:

1. Kar-soqov bolalarga erta ta'lim-tarbiya berilishiga rus surdopedagog V.I.Flerining munosabatini ta'riflang.
2. 19-20-asrlarda maktabgacha tarbiya tizimining rivojlanishini yoritib bering.
3. 20- asrning 50-70 yillarida mavjud bo'lgan kar bolalarni o'qitish va tarbiyalashning asosiy tamoyillari va talablarini yoritib bering.
4. 1992 yilda tuzilgan kar va zaif eshituvchi bolalarga ta'lim-tarbiya berish dasturining tamoyillari va talablarini yoritib bering.
5. Kar bolalar maktabi xuzurida tashkil etilgan maktabgacha tarbiya guruhlar uchun tuzilgan dasturning vazifasi va mazmunini yoritib bering.
6. O'zbekistonda maxsus maktabgacha tarbiya muassasalar tarmoqi qanday rivojlanganini yoritib bering.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Basova A.G. Yegorov S.V. Istoriya surdopedagogiki M.1984
2. Dyachkov A.I. Vospitanie i obuchenie gluxonemix detey M.1957
3. Programma obucheniya i vospitaniya v doshkolnqx gruppax pri shkolas dlya gluxix detey.M.1981
4. Programma vospitaniya i obucheniya gluxix detey doshkolnogo vozrasta M.1964
5. Programmo' dlya spetsialnix doshkolnix uchrejeniy Vospitanie i obuchenie slaboslo'shaqix detey doshkolnogo vozrasta.
6. Belova N.I. Spetsialnaya doshkolnaya surdopedagogika M.1985
7. Golovchis L.A. Doshkolnaya surdopedagogika M. 2001
8. V.I.Loginova, P.G Samorukova Doshkolnaya pedagogika M. 1983
9. Lapshin V.A., Puzanov B.P. Osnovi defektologii M.1990
10. Surdopedagogika (Pod red. M.I.Nikitinoy) M.1989
11. P.Yusupova Maktabgacha tarbiya pedagogikasi T.o'qituvchi 1993
12. V.Raxmanova Maxsus korreksion pedagogika T.2005

4-BOB

Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalar tizimi

1-§ Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalar tizimi

"O'zbekiston Respublikasi ta'lim to'qrisida"gi qonun, Kadrlar tayorlash milliy dasturga asosan maktabgacha ta'lim tizimining dastlabki bosqichi bo'lib, 6-7 yoshgacha oilada, bolalar bog'chalari, sog'lomlatirish bolalar bog'chalari, reabilitasiya markazlari, aqliy va jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar bog'chalari va mulk shaklidan qat'iy nazar, boshqa hil ta'lim tashkilotlarida olib boriladi.

Maktabgacha ta'lim bola shaxsini sog'lom, har tomonlama kamol topgan, maktabda o'qishga tayyorlangan tarzda shakllantirish maqsadini ko'zlaydi.

Maktabgacha ta'lim muassasalari bolalar ta'lim-tarbiyasi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, oilalarga bolani tarbiyalash va sog'lomlashtirish borasida ko'maklashish va boshqa ijtimoiy-maishiy qulayliklarni yaratish maqsadida tashkil qilinadi.

Kadrlar tayorlash Milliy dasturga muvofiq, maktabgacha tarbiyani rivojlantirish uchun quyidagilar talab etiladi:

o' Malakali pedagog kadrlarni tayorlash;

o' Maktabgacha ta'limning samarali uslublarni izlab, joriy qilish;

o' Bolalarni oilada va boshqa sharoitlarda tarbiyalashning tashkiliy, psixologik, pedagogik va uslubiy jihatdan ta'minlash;

o' Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ,o'quv-uslubiy qo'llanmalar, texnik vositalar, o'yinchoqlar va o'yinlar yaratish hamda ularni ishlab chiqarish;

o' Maktabgacha yoshdagi bolalarni xalqning boy madaniy-tarixiy merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida ma'naviy-ahloqiy jihatdan tarbiyalash uchun shart-sharoitlar yaratish;

o' Maktabgacha muassasalarning har xil turlari uchun turli variantlardagi dasturlarni tanlab olish, maktabgacha tarbiyaning barcha masalalari bo'ymicha malakali konsultasiya xizmati ko'rsatish imkoniyatini yaratish;

o' Maktabgacha tarbiya va sog'lomlashtirish muassasalari tarmoqini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish mexanizmini ishlab chiqish.

Ko'pgina defektolog-olimlar: T.A.Vlasova, N.G.Morozova, B.D.Korsunskaya, L.P.Noskova, U.Fayzieva, F.Alimxodjaeva, I.Kislisina, N.Bekmuratov, X.Gaynutdinovlar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar rivojlanishida katta imkoniyatlar mavjudligi aniqlangan, ularning yoshiga oid senzitiv davrlarini hisobga olgan holda defektlarni ertaroq korreksiya va kompensasiya qilishlar zarurligi ta'kidlanadi.

Mamlakatimizda barcha turdagi nuqsoni bo'lgan bolalar uchun quyidagi maktabgacha tarbiya muassasalari tashkil etilgan:

1. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maktabgacha tarbiya muassasalari va guruhlar;
2. Nutqiy rivojlanishida kamchiliklari bo'lgan (eshitish qobiliyati saqlangan) bolalar uchun maktabgacha tarbiya muassasalar va guruhlar;
3. Ko'rish qobiliyati buzilgan bolalar uchun maktabgacha tarbiya muassasalar va guruhlar;
4. Intellektual rivojlanishida kamchiligi bo'lgan bolalar uchun maktabgacha tarbiya muassasalar va guruhlar;
5. Tayanch harakat a'zolari shikastlangan bolalar uchun maktabgacha tarbiya muassasalar va guruhlar.

Maktabgacha tarbiya muassasalar va guruhlarining faoliyati maktabgacha tarbiya muassasasi to'qrisidagi namunaviy Nizom bilan belgilanadi. 2007 yilda o'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi vaziri tomonidan tasdiqlangan namunaviy Nizom maktabgacha tarbiya muassasalarning davlat va ijtimoiy xarakterga ekanligi e'tirof etildi. Maxsus maktabgacha korreksion muassasalar 2 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarni har tomonlama rivojlantirish, so'zli nutqini o'stirish, maktab ta'limiga tayorlash vazifalarni amalga oshiradi.

Maktabgacha tarbiya muassasalari va guruhlar bolalar kontingenti yetarli bo'lgan holda maxalliy xokimiyatlar va xalq ta'limini boshqaruv organlari tomonidan ochiladi. Hozirgi kunda respublikamizda eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar uchun Toshkent, Chirchiq, Olmaliq, Namangan, Jizzax, qarshi shaqrlarda deyarli barcha viloyat tumanlarida bolalar boqchalari hamda guruhlar tashkil etilgan.

Namunaviy Nizomga muvofiq eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun quyidagi maktabgacha tarbiya muassasalari tashkil etiladi:

1. Kecha-kunduz ishlaydigan, kar va zaif eshituvchi bolalarga mo'ljallangan bolalar bog'chalari Guruqlar soni 2 tadan kam va 8 tadan ko'p bo'lmasligi kerak. Bolalar Ta'lim-tarbiya jarayoni tarbiyalanuvchilarning eshituv holati hamda nutqiy rivojlanishini hisobga olgan holda olib boriladi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalar soni zaif eshituvchi bolalar guruhi uchun 8-ta, kar bolalar guruhi uchun 6 ta etib belgilanadi. Keyinchalik kar bo'lib bo'lib qolgan, nutqi saqlangan bolalar zaif eshituvchi bolalar guruhlarida ta'lim-tarbiya oladilar. Bolalar bog'chalariga bolalar 3 yoshdan boshlab qabul qilinadilar. Maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyalanuvchilarning ta'lim olishi davlat ta'minotida bo'ladi va muassasa ish tartibiga ko'ra, haftasiga 5 yoki 6 kun bo'ladilar.

2. Umumiy yo'nalishdagi maktabgacha ta'lim muassasalari huzurida eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun tashkil etilgan maxsus guruhlar.

3. Maktabgacha tarbiya guruhleri maktab-internatlar qoshida ham ochiladi. Bu guruhlarga bolalar 4, 5- 6 yoshdan qabul qilinishi mumkin.

4. Umumiy yo'nalishdagi maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning ta'limi (inklyuziv.)

Kar va zaif eshituvchi bolalarda bir vaqtning o'zida aqliy zaiflik, tayanch harakat a'zolarida shikastlanishlar, ruxiy rivojlanishining sustlashuvi va boshqa nuqsonlar mavjud bo'lgan hamda, bolalar soni yetarli darajada bo'lgan holda ular uchun alohida guruhlar tashkil etilishi mumkin. Mazkur muassasalarda eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi maxsus ta'lim dasturi asosida olib boriladi.

Keyingi yillarda respublikamizda tashkil etilayotgan ko'pgina davlatga qarashli bo'lmagan tashkilotlar alohida g'amho'rlik va yordamga muqtoj anomal bolalarga ta'lim berish, ularning sog'ligini tiklash ishlarini amalga oshirmoqda. "Sog'lom avlod uchun" jamqarmasi, "qizil yarim oy jamiyati", "Nogiron bolalar ota-onalarining klublari", "Kamilla", "Umr", "Imkon", "Falak nuri" kabi nodavlat jamoa tashkilotlari nogiron bolalarni sog'lomlashirish, imkoniyatlarini rivojlantirish, ijtimoiy hayotga tayyorlash, rehabilitasiya qilish masalalariga salmoqli hissa qo'shib kelmoqdalar.

2-§ Maktabgacha tarbiya muassasalarining pedagogik kadrlari

Maxsus maktabgacha ta'lim muassasa faoliyatini bog'cha mudirasi boshqaradi. Maktabgacha ta'lim muassasa mudirasi lavozimiga pedagogika oliygoxlarida defektologiya yo'nalishida hamda maktabgacha ta'lim yo'nalishida tayyorgarlik ko'rgan, hamda kamida 3 yillik pedagogik tajribaga ega bo'lgan, mutaxassislar qabul qilinadi.

Maktabgacha ta'lim muassasa mudirasi muassasaning xo'jalik boshqaruv va pedagogik ishlariga raqbarlik qiladi.

Maktabgacha ta'lim muassasa raxbari muassasaning moddiy-texnik bazasini yaratish va rivojlantirish: bog'cha binosi va maydonini obodanlashtirish, zarur jihoz va uskunalar bilan ta'minlash va saqlanishini ta'minlash, bino va xonalarni ta'mirlash, sanitariya gigiena-holatini nazorat qilish, bolalar ovqatlanishini tashkil etish kabi vazifalarni amalga oshiradi.

Bolalar bog'chasi mudirasi rag'barligida eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni har tomonlama rivojlantirish, sog'ligini tiklash va muqofaza qilish, maktab ta'limiga tayorlash ishlari amalga oshiriladi. Mudira metodik va ta'lim-tarbiyaviy ishlarga raxbarlik qiladi, pedagogik xodimlarning G'oyaviy va nazariy saviyasini hamda pedagogik malakasini oshirish bo'yicha tadbirlarni tashkillashtiradi. Mudira o'qituvchi-defektolog va va tarbiyachilar mashqulotlariga tashrif etib, ta'lim tarbiya jarayonini olib borilishini va kun tartibiga rioya etilishini nazorat qiladi.

O'quv yilning ohirida metodist bilan birga har bir guruhda dastur talablarini bajarilishini surdopedagog, tarbiyachi, bolalar bilan suhbat o'tkazib tekshiradi, tarbiyalanuvchilar dasturning barcha bo'limlari bo'yicha topshiriqlar bajaradilar, savollarga javob beradilar. har bir yosh guruhida, bolalar xususiyatlarini hisobga olgan holda dastur talablarining bajarilishi pedagogik kengashda tahlil qilinadi. Bog'cha mudirasi bolalarni maktabga tayorgarligi uchun javobgar hisoblanadi, ota-onalar qo'mitalari orqali ota-onalar bilan hamkorlikni amalga oshiradi.

Bog'cha mudirasi yuksak ma'naviy va kasbiy saviyaga, tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo'lishi, qonunchilikni, huquqiy-me'yoriy xujjatlarning mazmun-mohiyatini yaxshi bilishi, bolalarni sevishi, insonlarga g'amxo'r va e'tiborli bo'lishi kerak.

Maktabgacha ta'lim muassasa metodisti maktabgacha ta'lim muassasasida olib borilayotgan korreksion-tarbiyaviy ishga metodik rag'barlik qilishda mudiraga yordam beradi. Metodist lavozimiga oliy defektologik ma'lumot, maktabgacha ta'lim sohasidagi ma'lumot va kamida uch yillik stajiga ega bo'lgan mutaxassislardan tayinlanadi.

Metodist muassasa o'qituvchi-defektologlari va tarbiyachilarga ta'lim jarayonining zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida korreksion pedagogik ishni tashkil etish va rejalashtirish borasida metodik yordam ko'rsatadi hamda o'quv dastur, davlat ta'lim talablarining bajarilishini nazorat qiladi. Metodist guruhlarda olib borilayotgan ta'lim tarbiyaviy ishlarni nazorat qilish maqsadida guruhlarga tashrif etadi, surdopedagog va tarbiyachilarning ish rejalarini tahlil qiladi va faoliyatlarini muvofiqlashtiradi, alohida pedagoglar va pedagogik jamoaga, ota-onalarga maslahatlar uyushtiradi. Metodist maktabgacha ta'lim muassasa metodik honasining faoliyatini tashkil etadi, axborot kommunikasiya texnologiyalarni ta'lim jarayoniga jalb etadi, zamonaviy metodik adabiyotlar mazmuni bilan pedagogik jamoani pedagogik kengashlarda tanishtiradi. Metodik xonada dasturning barcha bo'limlari bo'yicha ko'rgazmali didaktik material: nutq o'stirish bo'yicha rasm va jadvallar, og'zaki nutqni o'stirish va matematik tasavvurlarni rivojlantirish yuzasidan tarqatma material, tasviriy sa'at va mehnat ta'limi mashg'ulotlari uchun zarur ko'rgazmali-didaktik va o'quv qurollar va xokazolar to'planadi. Metodist pedagogik jarayonni texnik vositalar: ovozni kuchaytiruvchi, vibrasion va vizual moslamalar, eshituv qobiliyati holatini aniqlash uchun audiometr, magnitofon, diaproskop, kompyuter, televizorlar bilan ta'minlashga yordam beradi.

Mudira bilan birgalikda metodist har bir yosh guruhida bolalarning bilim va malakalarini tekshiradi, differensial ta'lim-tarbiyani amalga oshirilishi uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlaydi. Har bir guruhda ta'lim-tarbiyaviy ishlarni o'qituvchi-surdopedagog va ikkita tarbiyachi amalga oshiradi. Bolalarning maktab ta'limiga tayyorlanish darajasi bu kichik pedagogik jamoaning pedagogik mahorati va hamkorligiga bog'liq bo'ladi.

O'qituvchi-defektolog (surdopedagog) lavozimiga pedagogika oliygoqlarining defektologiya yo'nalishidagi fakultetini tamomlagan shaxslar tayinlanadilar. Surdopedagog ertalabki soatlarda ishlaydi va nutq o'stirish, matematik tasavvurlarni shakllantirish, talaffuzga o'rgatish va eshitish qobiliyatini rivojlantirish, o'yin mashg'ulotlarini hamda eshitish qobiliyatini rivojlantirish va nutqni o'stirish bo'yicha yakkama-yakka mashg'ulotlarni olib boradi. Surdopedagogning yuklamasi haftasiga 24 soatni tashkil etadi.

Surdopedagog bolalarni har tomonlama uyg'un rivojlantirish, nutqni muloqot vositasi sifatida shakllantirish, maktab ta'limiga tayyorlash ishlarini amalga oshiradi. Surdopedagog pedagogik jarayonni tashkil etib, bolalarda dasturda belgilangan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantiradi, nutqini o'stiradi. Kar va zaif eshituvchi bolalarni samarali ravishda tarbiyalash uchun surdopedagog yuksak pedagogik mahoratga ega bo'lishi, ta'limning samarali psixologik-pedagogik uslublarini izlashi va joriy etishi, zamonaviy pedagogik, innovasion texnologiyalar, korreksion metod va usullarini, korreksion davlat ta'lim talablari va dastur talablarini mukammal bo'lmog'i kerak.

Surdopedagog kar va zaif eshituvchi bolalarning nuqsonning kelib chiqish sabablarini, tuzulishini, bilish jarayonlarining xususiyatlarini, defektini kompensasiyalash yo'llarini bilmog'i lozim. Pedagogik-psixologik bilimlarni qo'llagan holda bolalarni sevishi, ularga mehr-

muruvvat va g'amxo'rlik ko'rsatishi pedagogning samarali faoliyatining muqim omili hisoblanadi.

Kar va zaif eshituvchi bolalarnig nutqi kattalarga tahlid qilgan holda shakllantirilganligi sababli surdopedagogining namunali , ravon nutqi muqim ahamiyatga ega. Surdopedagogning nutqi tabiiy, ohangdor va ifodali, aniq talaffuz etilgan, stilistik, grammatik va fonetik kamchiliklarsiz bo'lishi kerak. Surdopedagog frontal va individual ishni bolalarning alohida imkoniyatlaridan va dastur talablaridan kelib chiqqan holda rejalashtiradi.

Tarbiyachi kar va zaif eshituvchi bolalarni har tomonlama rivojlantirish, sog'ligini muhofaza etish ishlarini amalga oshiradi. Tarbiyachi lavozimiga pedagogika kolleji yoki pedagogika institutini(maktabgacha tarbiya yoki defektologiya fakultetini) tamomlagan shaxslar tayinlanadi. Tarbiyachi navbatma-navbat ertalabki va kechqurungi soatlarda ishlaydi, bolalarning kun tartibidagi faoliyatlarini tashkil etadi, tevarak atrof bilan tanishtirish, jismoniy tarbiya, tasviriy faoliyat, o'yin, mehnat mashg'ulotlarini olib boradi. Tarbiyachining haftalik yuklamasi- 30 soatni tashkil etadi.

Tarbiyachi bolalarning turli faoliyatlarini tashkil etadi, ularning tasavvurlari, bilim va malakalarini shakllantiradi, nutqini o'stiradi, xulq-atvorining ijobiy sifatlarini tarbiyalaydi. Tarbiyachi kun tartibidagi bolalarnig faoliyatni izchil ravishda samarali tashkil etadi, bolalarning hayoti va salomatligi uchun javobgar bo'ladi.

Kar va zaif eshituvchi bolalarnig ta'lim-tarbiyasini tashkil etarkan, tarbiyachi ularning rivojlanish xususiyatlarini, imkoniyatlarini, korreksion ishni tashkil etish yo'llarini, maxsus muloqot vositalarini, ovozni kuchaytiruvchi moslamalar, texnik vositalar bilan ishlashni bilmoqi zarur. Tarbiyachi surdopedagog bilan hamkorlikda, kelishilgan holda, uzviy bog'lanishni o'rnatib, o'z ishini tashkil etadi. Surdopedagog bilan birgalikda bolalar nutqining o'sishi va dastur talablarining bajarilishi uchun javobgardir.

Musiqah rahbari. etib maxsus musiqah ma'lumotiga va maktabgacha tarbiyah bo'yicha o'quv kurslarda tayorgarlikni o'tgan shaxslar tayinlanadi. Musiqah rahbarining ish yuklamasi haftasiga 24 soatni tashkil etadi.

Psixolog. Psixolog tarbiyalanuvchilarning psixologik salomatligi, iste'dod va qobiliyatlarining rivojlanishi uchun mas'uldir. Psixolog bolalar tomonidan dastur talablarinin o'zlashtirishda, atrofdegilar bilan muloqotda, fe'l-atvorida muammolar mavjud bo'lgan holda ular bilan yakkama-yakka ishlaydi, maktab ta'limiga psixologik tayyorgarligini ta'minlaydi.

3-§ Maxsus maktabgacha tarbiyah muassasalari va maktablarni komplektlash ishlari

Eshitishda nuqsone bo'lgan bolalarni barvaqt aniqlanishi ularga vaqtili korreksion yordam ko'rsatish, ikkilamchi defektlarini korreksiyalash, uyg'un rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Bolalarga tashhis qo'yish, maktabgacha ta'lim muassasalari va maktab-internatlarga bolalarni yo'llash ishlari xalq ta'limi boshqaruv organlari qoshida tashkil etilgan Psixolog-tibbiy-pedagogik komissiyah tomonidan amalga oshiriladi. Psixolog-tibbiy-pedagogik komissiyah faoliyati ushbu komissiyah to'qrisidagi Nizom asosida tashkil etiladi. Komissiyah rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni aniqlaydi va tegishli ta'lim olishi uchun tavsiyalar beradi, shuningdek, bolalarga ta'lim-tarbiyah berish, davolash, ijtimoiy hayotga tayyorlash borasida otanalarga, tarbiyachi va defektologlar hamda boshqa mutaxassislarga metodik yordam ko'rsatadi. Komissiyah tarkibi xalq ta'limi organining vakillari, shifokorlar (psixonevrolog, otolaringolog, oftalmolog, psixolog, o'qituvchi -defektologlardan tashkil etadi.

Bolalarni tekshirish va saralash, maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarni tashkil etish O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining yo'riqnomasi hamda maxsus Nizom asosida amalga oshiriladi.

Bolalarning o'sishi va rivojlanishi doimiy nazoratda bo'ladi, ular orasida rivojlanishida nuqsone bo'lgan bolalarni aniqlash dastlab tibbiyot hdimlar zimmasiga yuklanadi. Yashash

joyidagi xudud pediatri va hamshira bola tug'ib 14 yoshga to'lgunga qadar uning o'sishi va salomatligini kuzatib boradilar va bolalar shaxsiy xujjatlariga barcha kuzatuv ma'lumotlarini yozib boradilar. Maktabgacha tarbiya muassasalarining tibbiyot xodimlari ham bolalarning rivojlanishi va o'sishini nazorat qilib boradilar, davolash-profilaktika ishlarini tashkil etadilar.

Rivojlanishidagi izdan chiqishlarni, hususan eshitish qobiliyatini pasayganligini vaqtli aniqlanishi uchun ota-onalar bolalarning eshituv holati va nutqiga katta e'tibor bermog'i lozim.

Eshituv holatining dastlabki tekshiruvi bolalar poliklinikasining otolaringologi tomonidan o'tkaziladi. Eshituv holatining pasayishi aniqlangan holatda, bola dispanser hisobga olinadi va maxsus surdologopedik kabinetlarga batafsil tekshirilish uchun yuboriladi. Surdologoped honalarda surdolog yoki audiolog, psixonevrolog va surdopedagoglar tibbiy-pedagogik tekshiruvni o'tkazadilar.

Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya xalq ta'limi organining rahbari raisligida bolalar bog'chalari va maktablarni komplektlash ishlarini amalga oshiradi. Komissiya bolalarni har tomonlama tekshirilishi uchun zarur shart-sharoitlari mavjud maxsus maktab, bolalar bog'chasi yoki shifoxona qoshida o'tkazilishi mumkin. Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyada bola tekshirilayotgan paytda albatta uning ota-onalari ishtirok etishlari shart. Komissiya bolani har tomonlama tekshirib o'z xulosalarini chiqaradi va eshitishda nuqsoni bo'lgan bolaga maktabgacha tarbiya muassasasi yoki maktab-internatda ta'lim olishi uchun yo'llanma beriladi.

O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida" gi qonunining 23-moddasida jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash hamda davolash uchun ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari tashkil etilishi, bolalarning ushbu ta'lim muassasalarga yuborish ota-onalarning roziligi bilan, psixolog-tibbiy-pedagogik komissiyaning hulosasiga binoan amalga oshirilishi e'tirof etilgan.

Psixolog tibbiy-pedagogik komissiyasining asosiy vazifalari quyidagilardan iboratdir:

- Bolada eshitish qobiliyati pasayishining sabablari va tabiatini aniqlash;
- Bolaning psixik rivojlanish xususiyatlarini o'rganish;
- Bolaning keyinchalik rivojlanishini taxmin qilish;
- Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga ta'lim berish jarayonini nazorat qilish;
- ota-onalar, pedagoglar uchun maslahatlar uyushtirish;

Psixolog-tibbiy-pedagogik komissiya bolalarni maxsus maktabgacha tarbiya muassasalariga tanlash, ularning rivojlanishini nazorat qilib borish, murakkab nuqsonli bolalarni o'qitish va tarbiyalashdagi muammolarini hal qilish, bolalarni maktabga tayyorligini aniqlash, turli yo'nalishdagi maktabga yuborish masalalarini hal qiladi. Ilk va maktabgacha yoshidagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni psixolog-pedagogik tekshiruvi quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1. Ilk va maktabgacha yoshidagi bolalarni kompleks ravishda tekshirish. Rivojlanishidagi kamchiliklarni tibbiy-fiziologik, psixolog-pedagogik, ijtimoiy jihatdan tekshirishlar kompleks tekshiruvni yo'nalishlaridir. Tekshiruvga turli soha mutaxassisleri: shifokor-surdolog, psixiatr, psixolog, surdopedagog, logoped, nevropatolog, oftalmolog, zarur bo'lganda boshqa mutaxassislar ham jalb etiladi. Bolani tibbiy, psixologik, pedagogik jihatdan har tomonlama tekshirib, uning sog'lig'i to'g'risida malakali hulosaga erishish, tegishli ta'lim muassasasida ta'lim olishini belgilash mumkin; Bolani pedagogik jihatdan tekshirish, uning o'qishga moyilligini, maktabgacha tarbiya muassasasida tarbiyalash shart-sharoitlarini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni yashash shart-sharoitlarini o'rganish, ota-onalarning ta'lim-tarbiya jarayonida ishtirok etish imkoniyatlarini aniqlashiga katta e'tibor beriladi.

2. Psixolog-pedagogik tekshiruvni har tomonlama amalga oshirish. Psixolog-pedagogik tekshirishda bola psixikasining barcha jihatlarini, ya'ni bilish jarayonlari, nutqi, xissiy-irodaviy jabhalari, shaxsiy xususiyatlari o'rganiladi. Tekshiruv ma'lumotlari asosida eshituv pasayishining vaqti va sabablarini, eshituv holatini aniqlash, nutqini tekshirish va nutqni eshituv holati hamda intellektual rivojlanishi bilan solishtirish; bilish faoliyatini yoshiga mos ekanligini, hamda shaxs xususiyatlarini aniqlash, turli faoliyatlarini tekshirish imkonini beradi. Shuningdek har

tomonlarni tekshirish jarayonida bolaning rivojlanishida mavjud qo'shimcha kamchiliklarni, ya'ni ko'rish, harakat, intellektual yetishmovchiliklarni aniqlash mumkin bo'ladi. har tomonlarni tekshiruv jarayonida olingan ma'lumotlar taxlil qilinib bolaga tavsifnoma beriladi va tegishli xulosa chiqariladi.

3. Psixolog-pedagogik tekshiruvni tashkil etish jarayonida bola yoshini hisobga olish. Psixolog-pedagogik tekshiruvning mazmuni va shakli bolaning yoshiga mos ravishda bo'ladi. Tekshiruvni tashkil etishdan avval zarur shart-sharoitlar yaratiladi: bola stol yoniga qulay o'tqaziladi, uning yoshiga mos didaktik material va tekshirish usullari tanlanadi. Masalan, ilk yoshdagi bolalar tekshiruvni faqat o'yin metodlari orqali amalga oshiriladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan o'yin, rasm chizish, rasmlarni tanlab, nomini aytish kabi usullar qo'llaniladi. Tekshiruv natijalarini baqolashda bolaning yoshi yetakchi o'rin egallaydi. har bir yosh bosqichdagi bolalarga topshiriqlarni tanlashda yosh va ilmiylik tamoyiliga rioya etiladi, ya'ni vazifalar bolada mavjud nuqsonlarning murakkabligiga qarab emas, yoshiga mos ravishda beriladi. Turli yoshdagi bolalarga yoshiga mos kelmaydigan topshiriqlar berilgan holda, ulardagi defekt tuzilishini aniqlash, ta'lim-tarbiya berish dasturini belgilashda qiyinchiliklar vujudga keladi.

4. Bolani doimiy ravishda dinamikada o'rganish tamoyili Mazkur tamoyilga asosan boladagi rivojlanish xususiyatlarini va xarakterini uzoq vaqt o'rganib borish, undagi o'ziga hosliklarni tahlil qilib borish talab etiladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh xususiyatlari rivojlanishidagi barcha jihatlarni qisqa vaqt ichida o'rganib, to'g'ri hulosalar chiqarishga har doim ham yo'l qo'ymaydi. Ko'p hollarda bolaning eshituv holati karlik va zaif eshituvchilik chegarasida bo'lsa, ular kar bolalarga tegishli nutq va eshituv reaksiyasiga ega bo'ladilar, biroq, bola doimiy dinamikada o'rganilib, eshitish qobiliyati o'stirib borilsa, atrofdagi tovushlarga bo'lgan munosabati, uning zaif eshituvchiligidan dalolat beradi. Shuningdek, bola defekti murakkab tuzilishda bo'lsa, ya'ni zaif eshituvchilik aqli zaiflik bilan, yoki karlik hissiy-irodaviy buzilishlar bilan birga kelsa, uning rivojlanishini dinamikada kuzatish muhimdir. Bolaning dinamik o'rganilishi o'quv yili davomida olib boriladi, uning rivojlanishidagi o'ziga hos tomonlari pedagoglar, ota-onalar bilan muhokama etiladi, tegishli maslahatlar psiqolog-tibbiy-pedagogik komissiyadan olinadi.

5. Bolaga individual yondashuv tamoyili. Mazkur tamoyil bolaning yoshini, alohida xususiyatlarini hisobga olinishini, tekshiruv chog'ida hayrihoxlik sharoitini yaratilishini nazarda tutadi. Ayniqsa murakkab tuzilishidagi defektlil bolalar, ilk yoshdagi bolalar bilan ishlashda alohida yondashuv muhim ro'l o'ynaydi. Individual yondashuv bolaning xujjatlarini oldindan o'rganib chiqish, ilk yoshdagi harakatlar va nutqiy rivojlanish xarakterini, boshdan kechirgan kasalliklarini, oilada tarbiyalash sharoitlarini, bola bilan muloqotda bo'lish xarakterini bilib olishni nazarda tutadi. Aksariyat hollarda tekshiruv jarayonida, ayniqsa boshlanishida bola bezovdalanishi, qo'rqishi va shuning uchun u muloqotdan, topshiriqlarni bajarishdan bosh tortishi mumkin. Bunday hollarda topshiriqlar ketma-ketligini o'zgartirib, avval bolalar qiziqishini uyqotadigan o'yin vazifalarini berib, keyin esa eshituv holatini tekshirish kerak. Ayrim hollarda, bola topshiriqlarni bajarishdan bosh tortsa, ota-onalarni jalb qilish, unga yordam ko'rsatish, mustaqil qarakatlarini raqbatlantirib turish nazarda tutiladi.

6. Tekshiruv natijalarini sifatli tahlil qilish hamda bolalarning saloqiyatini aniqlash. Tekshiruv davomida topshiriqlarni bajarish natijalari bilan birga, bolaning qiziqishi, mustaqilligi, unga ko'rsatilgan yordamdan foydalanishi, tekshiruv davomidagi o'rganishga moyilligi hisobga olinadi. Shuningdek, natijalarni baholashda topshiriqlarni bajarish usullari, bu usullarning bola yoshiga mosligini hisobga olish zarur. Ayniqsa topshiriqlarni bajarish usullari bolaning psixik rivojlanishini baholashda muhim mezon bo'ladi. Psixolog-pedagogik tekshiruv jarayonida bola imkoniyatlarinig yuqori darajasi, ya'ni kattalar yordamida bajara oladigan topshiriqlari aniqlanadi. Bu bolaning "yaqin rivojlanish zonasi"ni, bolaning salohiyatini belgilab, ta'lim-tarbiya jarayonida ularni hisobga olishga yordam beradi.

Psixolog-tibbiy-pedagogik komissiyada quyidagi xujjatlar yuritiladi:

1. Bolalarni qabul qilish jurnali. Jurnalga bolaning ismi, sharifi, tug'ilgan yili, yashash joyi, kasalligi to'g'risidagi hulosasi, yuborilayotgan ta'lim muassasi qayd etiladi.

2. Bolani psixologik-tibbiy-pedagogik tekshiruv baennomasi. Bayonnomaga komissiyaning hulosasi hamda ta'lim olishi va davolanishi yuzasidan tavsiyalar bayon etiladi.

Bolaning shahsiy xujjatlari bayonnoma bilan birga u yuborilayotgan maxsus ta'lim muassasasiga yuboriladi. Komissiya to'g'risidagi nizomga muvofiq, bolalarni maxsus korreksiya ta'lim muassasalariga qabul qilish va ulardan chiqarish, bir muassasadan boshqasiga o'tkazish psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya ruxsatisiz man etiladi.

Maxsus kar va zaif eshituvchi bolalar maktablarining tayorlov sinfiga bolalar 6-7 yoshdan qabul qilinadi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyalangan 7-8 yoshli bolalar 1- sinfga qabul qilinadi. Bolalarni maktab ta'limiga tayyorligi yoki tayyor emasligini maktab qoshida tuzilgan pedagogik -psixologik komissiya aniqlaydi hamda bolalarni sinflarga taqsimlaydi.

4-§ Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni psixologik-pedagogik tekshiruvi

Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarni pedagogik-psixologik jihatdan o'rganish masalalariga N.A.Rau, T.A.Vlasova, N.G.Morozova, B.D.Korsunskaya, A.A.Kataeva, G.L.Vigodskaya, E.I.Leongard, L.P.Noskova, U.Fayzieva, F.Alimxodjaeva, X.Gaynutdinov, N.Bekmuratovlarning ilmiy tadqiqotlari bag'ishlangan. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning dastlabki tekshiruv usullari N.A.Rau tomonidan ishlab chiqilgan. N.A.Rau bolalarni eshituv holatiga ko'ra ikki toifa, ya'ni, kar-soqov va zaif eshituvchi bolalar toifasini ajratadi. Kar-soqovlarni karlik paydo bo'lish vaqtiga qarab, -tuqma kar-soqov bolalar, yoki nutqi shakllangunga qadar kar bo'lib qolgan bolalarni; -erta (2 yoshdan 5 yoshgacha bo'lgan davrda) kar bo'lib qolgan bolalarni ; -kechroq (6-7 yeshda) kar bo'lib qolgan bolalarni farqlaydi.

Eshitish qobiliyatining pasayish darajasiga qarab bolalar ikki guruhga ajratiladi:

1. Mutloq eshitmaydigan bolalar (total karlik);

2. Tonal, vokal, verbal eshituv qoldiqlari mavjud bo'lgan bolalar.

N.A.Rau barcha toifadagi kar va zaif eshituvchi bolalar bilan ularning nutqini saqlab olinishi va rivojlanishini ta'minlash, labdan o'qishga o'rgatish va savodini chiqarish uchun maxsus korreksion ishni olib borish zarurligini ta'kidlaydi.

N.A.Rau barcha turdagi eshitmaydigan bolalarni kar-soqovlar deb nomlagan, sababi, uning fikricha, bunday bolalar bilan maxsus korreksion tarbiyaviy ish olib borilmagan holda, ular soqov bo'lib qolaveradi. Zaif eshituvchi bolalar kar bolalardan bog'lanishli so'zli nutqni idrok eta olishi bilan farqlanadi. N.A.Rau quloqi oqirlikning 3 darajasini farqlaydi:

1. Engil darajadagi quloqi oqirlik. Bunday bolalar shivirlab gapirilayotgan nutqni 8 metr masofagacha, gaplashish balandligidagi nutqni 15 metr masofagacha eshitadilar. Bunday bolalar maxsus yordamga muqtoj bo'lmaydilar va sog'lom bolalar bog'chalarida tarbiyalanadilar.

2. O'rtacha darajadagi quloqi oqirlik. Bunday bolalar shivirlab gapirilayotgan nutqni 2 metr uzoqligida, so'zlashish balandligidagi nutqni 3-5 metrgacha bo'lgan masofadan eshitadilar. Eshituvning pasayishi ularning nutqiga ham salbiy ta'sir etadi. Nutqning ravonligi buziladi, so'z boyligi kambaqallashadi, grammatik va leksik kamchiliklar kuzatiladi. Bunday bolalar umumiy yo'nalishdagi maktabgacha tarbiya muassasasida tarbiyalanishi mumkin, lekin ularga nisbadan aloqida yondashuv talab etiladi.

3. Og'ir darajadagi qulog'i og'irlik. Bunday bolalar shivirlab gapirilgan nutqni 1,5 metr uzoqlikdan yoki quloq suprasi yonida gapirilganda eshitadi, baland gaplashish ovozdagi nutqni 2 metrdan uzoq bo'lmagan masofadan eshita oladi. Bu bolalar maxsus korreksion ta'lim muassasalarida, ovozni kuchaytiruvchi apparatlardan foydalangan holda tarbiyalanishi kerak bo'ladi. N.A.Rau tomonidan taklif etilgan eshituv qobiliyatini pasayishini tasniflashining ahamiyati shundaki, pedagoglar, maxsus apparaturalar bo'lmagan holda ham bolalar eshitish holatini tekshirib, differensial yondashuvni amalga oshirish imkoniga ega bo'ladilar. Hozirgi paytda bolalarning eshitish qobiliyatini tekshirishda L.V.Neyman va R.M.Boskislarning

tasnifidan keng foydalaniladi. L.V.Neymanning tasnifida bolaning eshitish funksiyasini shikastlanish darajasi va nutqiy rivojlanishi imkoniyatlari hisobga olinadi. Tonal audiometriya natijalari asosida eshituvning pasayish darajasi aniqlanadi. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning eshituv holati o'rinli tonal audiometriya orqali tekshiriladi. 2-3 yoshli bolalarda mazkur metodikani qo'llashdan avval bolalarda ovoz manbaalariga nisbatan shartli-harakat reaksiyani ishlab chiqish talab etiladi (E.I.Leongard, N.D.Shmatko). Eshitish qobiliyatining pasayishining ikki turi, ya'ni karlik va zaif eshituvchilik farqlanadi. Zaif eshituvchilikda nutqni idrok etish va mustaqil egallashda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Biroq, eshituvdan foydalanib, cheklangan miqdorda bo'lsa ham, muayyan so'z zahrasini to'plash mumkin bo'ladi. Zaif eshituvchilikning darajasini aniqlashda asosiy mezon sifatida nutqiy diapazon (chegara)dagi eshituvning pasayishi olinadi.(500-4000 Gs). Ko'rsatilgan diapazonda eshituvning pasayishi hisobga olingan holda zaif eshituvchilikning 3 ta darajasi farqlanadi:

Zaif eshituvchilikning 1-darajasi - eshituvning pasayishi nutqiy diapazonda 50 db dan oshmaydi. Zaif eshituvchilikning 2-darajasi - eshituvning pasayishi nutqiy diapazonda 50-70 db dan oshmaydi. Zaif eshituvchilikning 3-darajasi - eshituvning pasayishi nutqiy diapazonda 70 db dan oshadi. Zaif eshituvchilikni aniqlash jarayonida eshituvdan foydalangan holda nutqni idrok etish imkoniyatlari aniqlanadi. Zaif eshituvchilikning birinchi darajasida, eshituvning pasayishi 50 db dan oshmaganda, bola 1-2 metrdan uzoq masofada gaplashish balandligidagi nutqni aniq qabul qila olgani sababli, nutqiy muomalaga kirisha oladi. Zaif eshituvchilikning ikkinchi darajasida, ya'ni eshituv 50-70 db gacha pasayganda, so'zlashuv nutq 1 metrdan uzoq bo'lmagan masofadan qabul qilinganligi sababli, nutqiy muomala qiyinlashadi. Zaif eshituvchilikning 3-darajasida, ya'ni eshituvning pasayishi 70 db dan ortganda, nutqiy muloqot buziladi, sababi, gaplashish balandligidagi so'zlashuv nutq quloq suprasi yonida ham noaniq idrok etiladi. Ma'lumki, eshituv polati 15-20 db ga pasayishi bilan, nutqni egallashda qiyinchiliklar vujudga keladi. L.V.Neyman ushbu qolatni normal eshituv va zaif eshituvchilikning chegara holati deb hisoblaydi. L.V.Neyman klassifikatsiyasiga ko'ra zaif eshituvchilik va karlik o'rtasidagi shartli chegara 85 db doirasida bo'ladi. Eshituv holatining pasayishi karlik darajasida bo'lgan holda, nutqni mustaqil ravishda (tabiiy) o'rganish imkoniyati bo'lmaydi. Idrok etilayotgan tovushlar chastotasining doirasiga qarab 4 guruhdagi kar bolalar farqlanadi.

1-guruh- eng past chastotali tovushlarni idrok etadigan bolalar(125-250 Gs).

2-guruh- 500 Gs gacha bo'lgan chastotalarni idrok etadigan bolalar.

3-guruh- 1000 Gs gacha bo'lgan chastotalarni idrok etadigan bolalar

4-guruh- keng diapazondagi chastotalarni, ya'ni 2000 Gs va undan baland idrok etadigan bolalar.

Eshitish qoldiqlari minimal bo'lgan (1-2 guruhdagi) kar bolalar yaqin masofadan qattiq tovushlarni (qayqiriq, parovoz qichqiriqi, baraban ovozi) idrok etishga qodir bo'ladilar. 3-4-guruhdagi kar bolalarning eshitish qoldiqlari sezilarliroq bo'ladi, shu sababli ular kichik masofadan turli chastotali ovozlarni (turli musiqa asboblari va o'yinchoqlar, hayvonlarning qattiq hayqirishi, ayrim mayishiy tovushlar: qo'ng'iroq, telefonning jiringlashi)ni idrok etib farqlay oladilar. 3-4-guruh kar bolalar tanish bo'lgan bir nechta so'z yoki bo'g'inlarni fayrlay oladilar. Shunday qilib, barcha kar bolalar turli miqdordagi eshitish qoldiqlariga ega bo'ladilar. Maxsus eshitish qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar borliqdagi tovushlarni bilishga xizmat qiladi hamda og'zaki nutqni rivojlantirishga yordam beradi. Hozirgi kunda tibbiyot muassasalarida eshituv holatni baholashda Xalqaro tasniflashdan foydalaniladi. Ushbu tasnifga ko'ra eshituvning o'rta pasayishi 500, 1000, 2000 Gs chastotalarda aniqlanadi.

Zaif eshituvchilikning 1-darajasi- eshituvning pasayishi 40 db dan oshmaydi.

Zaif eshituvchilikning 2-darajasi- eshituvning pasayishi 40 db dan 55 db gacha bo'ladi.

Zaif eshituvchilikning 3-darajasi - eshituvning pasayishi 55 db dan 70 db gacha bo'ladi.

Zaif eshituvchilikning 4-darajasi eshituvning pasayishi 70 db dan 90 db gacha bo'lishi bilan ifodalanadi.

Eshituvning pasayishi 90 db dan o'tib ketsa, bunday holat "karlik" deb tafsiflanadi. Eshitish qobiliyati buzilgan bolalar uchun maktabgacha ta'lim va maktab ta'limi muassasalar tizimini

yaratishda, bolalarni saralash mezonlarini belgilashda, differensial ta'limni yaratishda, samarali ta'lim-tarbiya usullarini tanlashda R.M.Boskis (1963y) klassifikatsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. L.S.Vigotskiyning bola psixikasining rivojlanishidagi birlamchi va ikkilamchi defektlar to'g'risidagi nazariyasiga asoslanib, R.M.Boskis, eshitishdagi nuqsonlarni farqlash bo'yicha pedagogik tasniflash mezonlarini ishlab chiqdi.

1. Bola eshituv analizatorining buzilishi, kattalarning xuddi shunday buzilishidan keskin farq qiladi. Katta kishilarning eshituvi pasaygan holda eshituv yordamida amalga oshiriladigan nutqiy muloqot buziladi. Ik davrda eshituvning pasayishi, bolaning psixik rivojlanishiga ta'sir etadi, rivojlanishidagi ikkilamchi nuqsonlarini keltiradi.

2. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolaning rivojlanishini to'g'ri tushunish uchun, ular tomonidan mustaqil ravishda nutqni egallay olish imkoniyatlari hisobga olish muhimdir. Eshituv qobiliyatining cheklanishi nutqni egallanishiga va to'laqonli nutqiy muloqotga to'sqinlik qiladi. Og'zaki nutq rivojlanishining orqada qolishi yoki umuman yo'qligi, yozma nutqning egallanishiga, o'qiyotgan narsalarni tushunishiga, o'z fikrini yozma bayon etishiga, turli sohalardan bilim egallashiga to'sqinlik qiladi.

3. Eshituv holati va nutq o'zaro boqliqdır. Bir tomondan, eshituvning pasayishi nutqning tabiiy ravishda o'sishiga to'sqinlik qiladi; ikkinchi tomondan eshitish qobiliyatining to'laqonli ishlatilishi bolaning nutqiy saviyasiga boqliqdır. Nutq qanchalik yaxshi rivojlangan bo'lsa, eshituv qobiliyatidan foydalanish imkoniyatlari shunchalik kengayadi.

4. Eshituv qobiliyati buzilgan bolalar eshituvning pasayishi va nutqiy saviyasiga ko'ra xilma xil bo'ladi. Nutqning turli saviyada bo'lishi quyidagi omillarga bog'liqdır: a) eshitishning pasayish darajasiga; b) nuqsonning paydo bo'lishiga; v) eshituv nuqsonining paydo bo'lishidan keyingi pedagogik shart-sharoitlarga; g) bolaning aloqida xususiyatlariga.

Ko'rsatilgan omillarning har biri bolaning nutqini baholashda muhim ahamiyatga ega. Eshitish qobiliyati qanchalik ko'p shikastlansa, nutqqa shunchalik ko'p zarar tegadi. Eshitish qobiliyati og'ir darajada pasaygan bo'lgan holda nutq maxsus o'qitishsiz umuman rivojlanmaydi. Eshitish qobiliyatining pasayganlik vaqti ham nutqning o'sishida hal qiluvchi omil bo'lishi mumkin. Eshituvning pasayishi qanchalik vaqtli yuzaga kelishi, nutqning shaklanishi shunchalik ko'p ta'sir etadi. Nutqi hali shakllanib ulgurmagan davrda eshituvni pasayishi soqovlikka olib keladi. 2-3,4-5 yoshda bolaning eshituvi pasaygan holda maxsus pedagogik tadbirlar olib borilmasa, mavjud nutq yo'qolib boradi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda eshituv pasaygan holda, nutqi qisman saqlanishi, biroq, maxsus pedagogik yordamsiz yomonlashib borishi mumkin. Eshituv qobiliyati buzilgan bolaning tarbiyaviy shart-sharoitlari uning psixik va nutqiy rivojlanishida muhim ahamiyatga egadir. Eshitishdagi nuqson vaqtli aniqlanib, asoratlarini oldini olish bo'yicha tibbiy, pedagogik tadbirlar, bilish faoliyati, nutqiy rivojlanishi va muloqoti, shaxs rivojlanishidagi yetishmovchiliklarni oldini olinishiga xizmat qiladi. Eshituv protezlaridan vaqtli foydalanishi, oilada nutqiy muhitning yaratilishi, umumiy rivojlantiruvchi hamda eshituv qobiliyatini o'stirish mashg'ulotlarning olib borilishi ham eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning har tomonlama kamol topishiga yordam beradi. Psixik rivojlanishining sustlashuvi, aqliy zaiflik, ko'rish qobiliyatining pasayishi va boshqa qo'shimcha kamchiliklar esa nutqiy jarayonlarni sezilarli susaytiradi. Bolaning shaxsiy xususiyatlari ham uning nutqiy rivojlanishiga xizmat qiladi: faol, kirishuvchan bolalar sust, uyalchanlarga nisbatan tezroq nutqni egallaydilar. Yuqorida ko'rsatilgan asosiy holatlarga ko'ra R.M.Boskis eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni kar va zaif eshituvchilarga ajratadi. Kar bolalarning eshituv holati nutqni mustaqil rivojlanishiga (maxsus o'qitishsiz) yo'l qo'ymaydi. Nutqiy rivojlanish holatiga ko'ra karlar ikki toifaga bo'linadi. Birinchi toifadagi bolalar – tug'ma kar bolalar, yoki hayotining dastlabki yillarida (2 yoshgacha) kar bo'lib qolganlar. Ikkinchi toifadagi- nutqni shakllangan davrda kar bo'lib qolgan, turli darajadagi nutqqa ega, kechroq kar bo'lgan bolalar. Eshitishning pasayishi oqibatida, mustaqil ravishda oz bo'lsa-da, nutqiy rivojlanish imkoniyati bo'lgan holda, bunday bolalar zaif eshituvchi bolalar toifasiga kiradi. Zaif eshituvchi bolalarning nutqiy holati turli ko'rinishda, ya'ni, shivirlash balandligidagi nutqni idrok etish va talaffuz etishdagi kamchiliklardan to'g'ri gaplashish balandligidagi nutqni qabul qilish va talaffuz

qilishdagi kamchiliklar bilan ifodalanadi. Nutqiy holatiga ko'ra zaif eshituvchilarning ikkita toifasi farqlanadi: birinchi toifadagi zaif eshituvchi bolalar og'ir nutqiy kamchiliklar bilan maktabga keladilar, ularning nutqi alohida-alohida so'zlar, qisqa, noto'qri tuzilgan jumladan iborat bo'lib, nutqidagi grammatik va fonetik kamchiliklar yaqqol ko'zga tashlanadi. Ikkinchi toifadagi zaif eshituvchi bolalarning nutqi deyarli rivojlangan jumladan tashkil topadi, grammatik va fonetik tuzilishida ayrim kamchiliklar kuzatiladi. Nutqiy rivojlanish darajasiga ko'ra bolalar guruhlarini tasniflab, R.M.Boskis nutqni idrok etish va shakllantirish usullari bilan farqlanadigan, ta'limning differensial shart-sharoitlarni belgilaydi. Ajratilgan bolalar guruhlari uchun har xil turdagi maxsus maktablar tashkil etiladi:

1) Kar bolalar uchun maxsus maktablar;

2) Zaif eshituvchi va keyinchalik kar bo'lib qolgan bolalar uchun maktablar. Zaif eshituvchi bolalar maktabi ikki bo'limdan tashkil topadi: birinchi bo'lim nutqi yaxshi rivojlangan bolalar uchun, ikkinchi bo'lim og'ir nutq nuqsonli bolalar uchun.

R.M.Boskisning psixolog-pedagogik tasnifi maktabgacha tarbiya muassasa guruhlariga kar va zaif eshituvchi bolalarni komplektlash, ularni maktab ta'limiga tayorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalar bog'chasiga qabul qilish chog'ida bolaning shaxsiy xujjatlarini o'rganiladi, uning ota-onasi bilan suhbatlashiladi. Dastlabki tekshiruvda pedagog ota-onalardan quyidagi ma'lumotlar olinadi:

UMUMIY MA'LUMOTLAR:

1. Bolaning ismi, sharifi.
2. Tuqilgan vaqti
3. Yashash joyi
4. Qayerdan kelgan: uydan, umumiy bolalar bog'chasi, nutqiy bolalar bog'chasi
5. Bolalar bog'chasiga qabul qilingan vaqti
6. Bolaning yakuniy tashxisi
7. Tonal audiometriya ma'lumotlari
8. Shifokor tavsiyalari
9. Tavsiya etilgan eshituv apparati.

BOLA HAQIDA ANAMNEZ MA'LUMOTLAR

1. Bolaning eshitish qobiliyaning pasayinishing aniqlanish vaqti, shifokorga murojaat etilgan vaqti;
2. Eshitish qobiliyatining pasayishiga sabab bo'lgan taxminiy sabablar.
3. Bola qayerda va qanday davolangan
4. Qo'shimcha kasalliklari haqida ma'lumot.
5. Qarindosh-urug'lar orasida kar va zaif eshituvchi kishilar bormi?
6. Bolaning psixik va motor rivojlanishi.
7. Ota-onasining kuzatishlari:
 - A) Eshituv qolati haqida (tovushlarga bo'lgan munosabati)
 - B) Nutqiy qolati (gugulash, huldirash, so'zlar, jumlar)
8. Ota-onasi bilan muloqot usuli:
 - A) tabiiy imo-ishoralar
 - B) mimika
 - V) daktilologiya
 - G) yozuvli kartochkalar
 - D) og'zaki nutq
9. Surdopedagog bilan shuquillanganmi (qanday qancha vaqtq natijasiq)

Dastlabki tekshiruvda maxsus tasdiqlangan metodikadan foydalanib, quyidagi ko'rsatkichlar bayon etiladi:

1. Eshituv holati;
2. Nutqiy rivojlanishning holati;
3. Vibratsion (ovoz to'lqinlari) sezgining holati;
4. Ko'rish holati;

5. Harakatlar rivojlanishi

6. Aqliy rivojlanishi

Bolalarning eshitish qobiliyati bola tekshiruvchini ko'rmay turgan paytida (o'yinchoq o'ynab turgan vaqtda yoki tekshiruvchi uning orqa tomonida turganda) nutqiy va nutqsiz tovushlardan foydalanib tekshiriladi. Nutqsiz tovushlarni chiqarish uchun baraban, doira, nay, metallofondan foydalaniladi. Bolaning tovush manbaalariga bo'lgan munosabatlarni bilish uchun 3 metr masofadan ovoz beriladi, bolaning reaksiyasiga ko'ra, masofa qisqartiriladi yoki uzaytiriladi. Eshitish qobiliyatni pedagogik tekshirishda 3 ta parametr (mezon) qo'llaniladi:

1. Tovushning kuchi (gaplashish balandligida, baland ovoz, shivirlagan nutq).
2. Bola bilan tekshiruvchining o'rtasidagi masofa (6 metrdan boshlab 0,5 metrgacha, quloq suprasi yaqinida)

3. Bolaning eshitgan ovozga munosabati (so'zni qaytarish, aloqida tovushlar chiqarish)

Eshituv holatini nutq yordamida tekshirish paytida, bola shivirlash balandligidagi nutqni 6 metr masofadan qabul qilgan holda, uning eshish holati normal hisoblanadi. Agarda bola shivirlangan ovozni 1 metrdan kam bo'lgan masofadan eshita eshituvning keskin pasayishidan dalolat beradi, shivirlash ovozni umuman eshita olmasa, og'ir darajadagi zaif eshituvchilikdan dalolat beradi. Qattiq ovoz va musiqa tovushlariga munosabat bildirmagan bolalar kar hisoblanadi. Surdopedagog har bir bolaning eshitish qobiliyatining tekshiruv natijalarini eshituv qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha alohida-alohida mashg'ulotlarini rejalashtirishda qo'llaydi. Maxsus o'qitilmagan kar bolalar maktabgacha tarbiya muassasalariga butunlay nutqsiz holatda keladilar. Chunki maxsus o'qitilmasa kar bolalarning nutqi umumun rivojlanmaydi. O'zaro muloqotda tabiiy imo-ishoralar va mimikadan foydalanadilar (karlar oilasidan chiqqanlar). Ayrim ota-onalar uyda bolalarni og'zaki, daktil nutqqa o'rgatadilar, yozma kartochkalardan foydalanadilar. Bola bilan muloqot o'rnatishda, surdopedagog uning uchun qulay bo'lgan muloqot turini tanlashi lozim. Zaif eshituvchi bolalarning nutqi eshituv qobiliyatining holatiga ko'ra turli ko'rinishda bo'ladi. A.D.Salaxova zaif eshituvchi bolalarni har tomonlama tekshirib, nutqiy rivojlanishining quyidagi darajalarini farqlaydi:

1. Nutqqacha bo'lgan daraja. Bolalar bir hildagi tovushlarni yoki reflektor hosil bo'lgan tovush birikmalari (ma, ba, da, mba va x.k) talaffuz etadilar. Bunday bolalarda asosiy muloqot vositasi qichqiriq, ovoz reaksiyasi, imo-ishora va mimikalar hisoblanadi.

2. Nutqiy rivojlanishning bu darajasida bolalarga buyumlar nomiga aloqador bo'lmagan g'uldirash ovozlarni (mamama, papapapa, dadadada, tatatata va xk) chiqarish hos bo'ladi. Bunday ko'rinishdagi tovushlar va tovush birikmalari imo-ishoralar bilan birgalikda bolalar bilan nutqiy muloqotda qo'llaniladi.

3. So'zlashuv nutqni egallashdagi dastlabki darajasi. Bolalar alohida so'z va jummalarni talaffuz eta oladi. So'zlarni asl talaffuziga yaqinlashtirib yoki g'uldirab gapiradilar. Biroq, atrofdagi narsalarning hammasini ham o'z nomi bilan ayta olmaydi. Masalan "pi-pi-pi" so'zi bilan chumchuq, tovuq, kapalakni ifodalashi mumkin. Uning muloqoti so'zlashuv nutq vositasida hamda imo-ishoralar yordamida amalga oshiriladi. Bolalarning nutqiy rivojlanishi o'yin jarayonida yoki maxsus tashkil etilgan sharoitlarda tekshiriladi. Tekshiruvchi bolalarning mustaqil nutqini, shuningdek, eshitib, eshitib-ko'rib talaffuz qilgan nutqni mavjud fonetik xatolari bilan qayd etishi kerak. Tekshiruv jarayonida olingan ma'lumotlar maxsus nutq o'stirish hamda alohida mashg'ulotlarda hisobga olinadi.

Vibrasion sezgising holati turli vibrasiyalar yordamida tekshiriladi (doskaga, stolga urib ko'rish, eshikni taqillatish, ochib-yopish, oyoq bilan polga tepinish) hamda tana a'zolarining, yuzining vibrasiyasi, qutichadagi mayda narsalarning vibrasiyasi, vibrator to'lqinlarini sezish holati tekshiriladi. Normal intellektli kar bolalar odatda, vibrasion to'lqinlarini his etadilar, bunday qobiliyat og'zaki nutqni shakllantirish jarayonida keng qo'llaniladi, chunki vibrasion sezgi nutq elementlarini his etishga yordam beradi (burun va oqizda qosil bo'ladigan m,n tovushlar, jarangli va jarangsiz undoshlar differensiasiyasida) Bolalarning ko'rish qobiliyati ular o'ynayotgan paytidagi xatti-harakatini, turli buyum va o'yinchoqlarni ko'zdan kechirayotganini kuzatib tekshiriladi. Bola o'yinchoq, buyum yoki rasmlarni ko'ziga yaqinlashtirib yoki

uzoqlashtirib ko'rayotgani, mayda narsalarni qanday qidirib topayotgani, narsalarning rangi va shaklini qanday ajratayotgani e'tiborga olinadi. Agarda bola yaxshi ko'rayotganiga shubqa tuqilsa, uni okulist shifokorga ko'rsatish kerak bo'ladi. Harakatlarning qay darajada rivojlanganligi maxsus tashkil etilgan faoliyatda tekshiriladi: bola ko'rsatmaga ko'ra koptok ketidan yuguradi, koptokni savatga tashlaydi, tushib ketgan o'yinchoqni olib joyiga qo'yadi, kattalarga taqlid qilib qar xil harakatlarni bajaradi. Tekshiruv jarayonida bolaning umumiy xatti-harakatlar holati, harakatlarning moslashuvi, muvofiqligi, kattalar harakatlariga tahlid qila olish qobiliyati hisobga olinadi. Olingan ma'lumotlar korreksion-tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda, har xil faoliyatlar (korreksion va jismoniy mashqlar, mayda motorikani rivojlantirish, daktilologiyani o'rgatish)da e'tiborga olinadi. Bolaning intellektual rivojlanishi uning maktab ta'limiga tayyorligini aniqlash maqsadida tekshiriladi. Tekshiruvchi va bola o'rtasida muloqot osonroq o'rnatilishi uchun turli o'yin usullari va o'yinchoqlardan foydalaniladi. Bola pedagog ketidan turli o'yin mashqlar bajaradi, masalan, o'yinchoq minoracha, matryoshka, "lego" o'yinchoqni ajratib, qayta yig'adi, buyum va rasmni taqqoslaydi, juft rasmlarni topadi, hajmli geometrik shakllarni tegishli shakllarga tushuradi, qirqilgan rasmlarni yig'adi, namuna asosida narsalar quradi va q.k. Bolaning o'yin faoliyatida o'zini tutishi, diqqati, qiziqishi, topshiriqlarni tushunishi va bajarishi, qatti-xarakatlarning ongliligi, o'qitishga moyilligi kuzatiladi va bayonnomada qayd etiladi. Ilmiy tadqiqotlarda hali o'qitilmagan maktabgacha yoshdagi kar va zaif eshituvchi bolalarning eshituvchi tengdoshlaridan orqada qolishi e'tirof etiladi (Venger A. A. Boskis R.M.) 3-4 yoshdagi kar bolalar aksariyat holda taqlid asosida bo'lsa ham predmetlarning rangi, shakli, kattaligini ajrata olmaydi, qirqma rasmlarni yiqishda qiyinchiliklar kuzatiladi, sababi, buyumlarni idrok etish chog'ida bunday bolalarda tahlil va sintez jarayonlari sustroq kechadi. Maxsus maktabgacha tarbiya muassasasiga kelgan bolalar dastlabki ikki hafta davomida har tomonlama tekshiruvdan o'tkaziladi. Surdopedagog tomonidan bolalarning alohida xususiyatlari va ta'limga tayyorligi aniqlanadi. Olingan ma'lumotlar individual mashg'ulotlarni rejalashtirish, pedagogik jamoa va oila tomonidan olib boriladigan korreksion-tarbiyaviy ishlarni muvofiqlashtirish choqida hisobga olinadi. Tarbiyachi va surdopedagog bola rivojlanishi haqidagi ma'lumotlarni, o'quv dastur mazmunining o'zlashtirilishini har yili sentyabr, yanvar, iyun oylarida ikki hafta davomida tekshirib oladi. Maktabgacha ta'limning oxiriga kelib, bolaga tavsifnoma berilib, psixolog-tibbiy-pedagogik komissiyasiga taqdim etiladi.

Savol va topshiriqlar:

1. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan maktabgacha tarbiya muassasalar turi va tuzilishi haqida so'zlab bering.
2. Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalar kadrlari va ularning vazifalari haqida gapirib bering.
3. Psixolog-tibbiy-pedagogik komissiya faoliyatini yoritib bering.
4. Bolalar boqchasiga kelgan bolalarning dastlabki tekshiruvi qanday o'tkaziladi.
5. N.A.Rauning eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar pedagogik tasnifini nimalarga asoslanadi.
6. R.M.Boskis pedagogik tasnifining nazariy asoslarini bayon eting.
7. L.V.Neymanning tasnifining asoslarini bayon eting.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boskis R.M. Gluxie i slaboslishashie deti. M. 1963
2. Venger A.A., Vigodskaya G.L., Leongard E.I. Otkor detey v speshalnie doshkolnie uchrejdeniya M.1972
3. Belova N.I. Speshalnaya doshkolnaya surdopedagogika M.1985
4. Golovchis L.A. Doshkolnaya surdopedagogika M.2001
5. Neyman L.V. Ob issledovanii sluxa u gluxix i slaboslishaqix detey doshkolnogo vozrasta. V sb. Voproso' obucheniya i vospitaniya gluxix doshkolnikov. M.1963 vo'p. 2.
6. Salaxova A.D. Pervichnoe obsledovanie rechevogo razvitiya slaboslishaqego rebenka. Defektologiya 1980 ¹ 4

5-Bob

Eshitishda nuqsoni bo'lgan ilk va maktabgacha yoshidagi bolalar psixik rivojlanishining xususiyatlari

1-§ Ta'lim olmagan kar bolalar

Kar bolalarning nutqiy rivojlanishi

Intellektual rivojlanishi me'yorda bo'lgan kar bolalarning nutqiy rivojlanishi eshitishi risoladagidek bo'lgan bolalarga nisbatan kechroq boshlanib, ravon gapirish bosqichiga yetmaydi. 1yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan kar bolalarga turli tuman ovoz chiqarish, gugulash, inqillash, quldirash, lablarni cho'lpillatish, ovozsiz artikulyasiya qilish, turli xatti-harakatlar orqali o'z xoqish istaklarini, munosabatini bildirishga qarakat qilish o'ziga qos xususiyatdir. Odatda kar bolalar jarangdor ovozga, kulgiga, tabiiy yig'iga ega bo'ladilar. Ovozni qabul qilish qobiliyati yo'qligi tufayli o'rgatilmagan kar bolalarda aksariyat hollarda ovozga (reaksiya) munosabat bildirish hislatlari ular katta bo'lgan sari keskin susayib boradi. Ko'pchilik kar bolalarda gapiruvchining lab qarakatini kuzatish, lab harakatiga ovoz chiqarib yoki chiqarmasdan tahlid qilish holatlari kuzatiladi.

Kar bolalarning sensor va aqliy rivojlanishi

Eshitish qobiliyatining rivojlanishi. Odatda kar bolalar kuchli tovushlarni: uchayotgan samolyot ovozini, parovoz qichqirigini, qattiq chiqarilgan mashina signalini, pianino, baraban, nog'ora kabi musiqa asboblarning ovozlari sezadilar.

Aql-idroki rivojlangan kar bolalarning ko'pchiligi kuchli samolyot tovushini, parovoz qichqirigini, pianino, roylal, karnay, noqora kabi musiqa asboblarning tovushini, chaqmoq, momoqaldiraq ovozini, qattiq yopilgan eshik ovozini idrok etadilar. Tovush to'lqinlarini sezmaydiganlari kamdan-kam uchraydi.

Kichik yoshdagi bolalarni tovushlarga munosabati turlicha bo'ladi. Ovozga nisbatan ularning ko'pchiligi ixtiyorsiz munosabat bildiradi: bola boshini ovoz manbai tomon buradi, tikilib qoladi uning ko'z qorachiqi kengayadi, alanglab qaraydi, tovush manbayini qidiradi, cho'chib ketadi, kipriklarni piritatadi, qizarib ketadi, kuladi, jilmayadi, yiqiladi.

Kar bolalar asta-sekin tovushlarga ko'nikib qolib ularga e'tibor bermay qo'yadi, javob reaksiyasi susayib, o'rganib qolish hissi paydo bo'ladi. Shuningdek, bolalarda tovush manbalariga munosabat reaksiyasi ham o'zgarib boradi. 2,5 yoshgacha bo'lgan bolalarda tovushga munosabat tasmollash tarzida bo'lib, bu munosabat tez sinuvchan bo'lib, tez orada yo'qoladi. 3 yoshli bolalarda tovushga tez va aniq reaksiya paydo bo'ladi. Biroq, tovushga tez ko'nikish jarayoni kar bolalarda maktabgacha tarbiya yoshidan o'tguncha ham davom etadi.

Maktab yoshi bo'sag'asida bo'lgan bolalar ovozga tez ko'nikib ketish holati kuzatilib, ular odatda tovushga bir marta munosabat bildiradi, keyin tovushni qis qilsalarda, unga ahamiyat bermay qo'yadi.

Nutqiy tovushlariga aksariyat kar bolalar munosabat bildirmaydi. Muayyan yoshgacha ular maxsus mashqlarsiz ham eshitish qoldiqlari vositasida tovushni his qiladilar. Sababi, bolalarda his qilish qobiliyati asta-sekin rivojlanib boradi, ayni paytda nutqni va nutqdan tashqari tovushlarni bir-biridan farqlash hissi ham kuchayadi, shuningdek, tovush manbaalarni uzoqroq masofadan his qilish qobiliyati rivojlanib boradi. Ilk davrda kar bolalarning aqliy va sensor rivojlanishi. Kar bolalar o'z hayotining birinchi kun va oylaridanoq o'sishida nomaqbul shart-sharoitlarga duch keladi. Eshitish qobiliyati me'yorda bo'lgan bolalarga nisbatan kar bolalarda o'tirish, turish, yurish kechroq o'rganadi. Bu xol, o'z navbatida analizatorlar o'rtasidagi aloqalarning buzilishiga, atrof muqitni o'rganishini cheklanishiga olib keladi. O'tirish harakati bilan boqliq predmetli harakatlar rivojlanishi orqada qoladi, oqibatda predmetlarni idrok qilish qobiliyati susayadi. Atrof muqitni, predmetlarning fazoviy munosabatlarini idrok qilish xususiyatlari qam buziladi.

Bolalarning predmetlarni qo'lga olish va ushlashda ham aniq harakatlarning yo'qligi, predmetlarning katta-kichikligi va shaklini anik farqlamasligi, predmetlarning hossalarini sezmasligi ko'zga tashlanadi.

Ko'rinmayotgan ob'ektni nigoh bilan topish, atrof muxitda ko'rib-eshitib mo'ljal olish, binaural eshituv yordamida tovush manbaini topish bunday bolalar uchun bajarib bo'lmaydigan vazifadir. Xomila paytida yoki ilk yoshda eshituv qobiliyati zararlangan kar va zaif eshituvchi bolalarning ilk rivojlanish davrida sezilarli o'zgarishlar ro'y beradi. 1,5 yoshga yetgan bolalarning aksariyati yurishni o'rganib, erkin yura boshlaydi, bu esa atrof muxit bilan bo'lgan munosabatlarini o'zgartirib yuboradi. Ular atrof muxitda harakat qilib mo'ljal olishi faollashadi, atrofda narsalar nima uchun kerakligini bilib oladilar. Zarur bo'lgan paytda kerakli predmetlarni olib kelish, kattalar qarakatiga taqlid qilib maishiy xatti-qarakatlarni bajarish ular uchun odatdagi xol bo'ladi. Bolalarning umumiy rivojlanish yo'nalishi normal eshituvchi bolalar taraqqiyoti bilan bir hilda kechadi: predmetlar bilan manipulyasiya harakatlarini bajarishi rivojlanadi, taqlid asosida predmetlardan funksional to'g'ri foydalana boshlaydi. Tahlid qilish qobiliyati idrok etishning asosida rivojlanadi. Hayotining ilk davrida eshitish qobiliyati pasaygan bolalar. Bola bir yoshdan o'tib ikki yoshga qadam qo'yishi bilan ular yurishni, erkin harakat qilishni boshlaydi, ularni o'rab turgan muqit bilan munosabatlari tubdan o'zgaradi. Bolalarning o'rab turgan muqitga moslashish jarayoni faollashadi, har bir predmet to'qrisida u qanday maqsadga xizmat qilish haqida tasavvur kengayib boradi.

Kar bolalarning umumiy rivojlanishi ham soq bolalar rivojlanishiga o'xshab kechadi: aloqida predmetlarni belgilangan maqsadga ko'ra ishlatishga harakat qilinadi, harakatlarga taqlid qiladi, narsalarning shakli, kattaligi, kengligini va boshqa xususiyatlarini ajratadigan bo'ladilar. Bolalar predmetning sifat va xossalarini amaliy faoliyat jarayonida hisobga olishga harakat qiladilar. Ayni bir paytda bolalarda predmetlarni taqqoslash va solishtirish, bir-biriga birlashtirish, taxlash, qutilarni ochish, yopish, ichiga narsa solish, kemptik predmetlarni boshqa predmetlar bilan to'ldirish kabi xatti-harakatlar rivojlanib boradi. Aksariyat bunday faoliyat kattalarning rag'barligida ularga tahlid qilish asosida bajariladi.

Bu jarayonlarning barchasi sog'lom bolalarda ham, kar bolalarda ham bir xil rivojlanadi. Bundan kelib chiqadigan xulosa shuki, uy sharoitida ham kar bolalarni ko'p narsaga o'rgatish mumkin. Albatta bola rivojlanishidagi bu jarayonlar sekinlik bilan amalga oshadi, bir tekisda ketmaydi. Chunki, bayon etilgan harakatlar shu yoshdagi bolalarning barchasi ham eplay olmaydi. Odatda bunday jarayonlar 2,5 yoshdan faollashadi.

Bir qator kuzatilgan bolalar ikki yoshdan o'tganlaridan keyin ham predmetlar bilan faqat taqlid qilish harakatlarni amalga oshiradi. Tahlid qilish xususiyati kar bolalarda, sog'lom bolalardagiga nisbatan farq qiladi. Aksariyat hollarda bolalar o'ziga yaqin muhitga kuzatilgan harakatlarga tahlid qila oladilar. Bunday xulosa qilish mumkinki, maktab bo'saqasida ayrim bolalarning tahlid qilish saviyasi yetarli bo'lmaydi. Faqat ayrim bolalardagina namuna asosida to'g'ri harakat qilish kuzatiladi. Sog'lom bolalarda bu xislat ancha yuqori saviyadali ma'lum.

Kuzatilyotgan ob'ektlarni ko'rish ularning rangi va hajmini aniq belgilashda ham me'yordan orqada qolishi bolalarning amaliy faoliyatida ko'zga tashlanadi. O'yinchoqlar bilan o'ynash jarayonida ham o'ziga hosliklar kuzatiladi.

Maktabgacha yoshda predmetlar turli maqsadda ishlatilishi, buyum, o'yinchoq yoki ish quroli sifatida qabul qilish mumkin. Masalan: poyafzalning qo'g'irchoqning oyog'iga kiyilishi, taroq, ro'mol yoki boshqa bosh kiyim bosh ustida bo'lishi, qoshiq qo'g'irchoqning qo'lida paydo bo'lishi mumkin.

Kar bolalarning nutqiy muloqoti, shuningdek nutqqacha bo'lgan muloqoti ham juda kambag'al bo'lishi mumkin.

Ayrim ota-onalar bolalar bilan bo'lgan muloqotlarida aksariyat holarda yetarli ahamiyat bermaydi. Ba'zilar tamoman imo-ishoraga o'tib olishadi, ayrimlar esa bolani erkalash maqsadida so'zlarni buzib "bola tilida" muloqot qilishga harakat qiladilar. Maktabgacha davrda kar bollarning sensor va aqliy rivojlanishi kar bolalarning maktabgacha yoshida sensor va aqliy rivojlanishida sezilarli siljishlar ro'y beradi. Binobarin, bu paytga kelib, bolalarning predmetli

tafakkuri, predmetli harakatlari muayyan darajaga yetadi. Zotan, bu paytda bolalarning predmetlardan qanday foydalanishni bilishlaridan tashqari, ularda ro'zqorda foydalanish yo'l yo'riqlarini ham o'ranib olgan davr bo'ladi. Barcha aqliy rivojlanishi me'yorda bo'lgan kar bolalar, maktabgacha tarbiya yoshining o'rta va katta davrlarida qoshiqdan qanday foydalanishni, o'z-o'ziga xizmat qilishni boshqalardan o'rganib olgan bo'ladilar.

Predmetdan maqsadli foydalanish ularning o'yinchoqlar bilan munosabatida ham aks etiladi. Taqlidchilikning rivojlanishi shunga olib keladiki, bolalar kattalarga taqlid qilibgina emas, mustaqil ravishda predmetlarni qismlarga bo'lish, yiqishni ham o'rganib oladilar. Bolalar kattalarga tahlid qilish jarayonida predmetning xajmi, rangi, shakli, sig'imi va boshqa sifat va xossalarni ajrata oladilar, solishtiradilar. 4 yoshdan kichik bolalar bu jarayonlarni taqlid asosida ham hali uddalay olmaydilar. 4yoshdan kattaroq bolalar bu xatti-harakatlarni bajarganda predmetlar soni yoki turi 3-5 turdan oshmasligi kerak. Predmetlar sonining o'sib borishi bolalarni chalkashuvga olib kelishi mumkin. Masalan, bolaga 3 rangdagi qizilni qizil, ko'kni ko'k, sariqni sariq kubiklarga ajratib qo'yishi mumkin. Kubiklar rangini 6 taga yetkazilsa bolalar chalkashishlari mumkin. Maktabgacha yoshi ulg'aygan sari bolalarda elementlar soni, rangini belgilash, qiyoslash, farqlash jadal tarzda rivojlanadi. Shu yoshda bolalarning tayyor namunalar asosida ish yurita olish qobiliyati takomillashadi. Bola ma'lum rang, shakl, hajmi tanlab, shuningdek, buyumlarni ikki belgisi asosida tanlab olishi mumkin. Bolada ko'p nusxalardan bir nushasini tanlab olish qobiliyati shakllanadi.

Biroq o'tkazilgan tajribalar davrida uchdan bir qism bolalargina to'qri harakat qiladilar. 3-4 yoshli kar bolalarning faqat 2 dan 3 qismi rang va shaklga qarab ob'ektni belgiladilar. Keyinchalik namuna asosida tanlov takomillashib boradi. Maktabgacha tarbiya yoshining so'nggi bosqichlarida bolalar 4-5, ayrim hollarda esa 6 ob'ektni adashmay solishtira oladilar. Ilk yoshda bolalarning bir necha elementdan iborat namunalarni qisman tahlil eta olish qobiliyati shakllanadi. 4 yoshgacha bolalarning ko'pchiligi bunday tahlilni kattalar yordamisiz uddalay olmaydilar. 5 yoshdan keyin kar bolalarda bunday qobiliyat shakllanadi. Namuna asosida tanlab olishda elementlar sonining ko'payishi xuddi tahlid qilgandagidek, natijalarni pasaytirib yuborishi mumkin. Biroq, bu bolaning qobilyatsizligini belgilovchi omil emas. Sababi, qo'yilgan vazifa kar bola uchun murakkabdir.

Rang, qajm, o'lcham belgilashda kar bolalarning ko'rsatkichlari eshitish qobiliyatini yo'qotmagan bolalar bilan hariyib bir xildir. Shuni ta'kidlash joyizki, bolalarning aqliy taraqqiyoti va sensor tarbiyasining saviyasi bola oldiga qo'yilgan vazifani aniq bajarganligi bilan ifodalanmasdan foydalangan usullar bilan belgilanadi.

Kar bolalarning mo'ljal olish qobiliyati rivojlanishida quyidagi bosqichlar mavjud:

A) Faqatgina ko'zlangan natijaga mo'ljal olish: bola ko'zlangan maqsadga erishish uchun amaliy sinab ko'rish yo'li bilan , predmetlarning o'ziga xos xususiyatlarini qisobga olmasdan jismoniy kuch ishlata olish yo'li bilan ham harakat qilishi mumkin.

B) Tashqaridan mo'ljal olish hatti-harakatlari: bola yo mo'ljal olishga harakat qilib ko'radi yoki tasmollab chamalab ko'radi. Chunki, bola qali predmetning rangi, hajmi, o'lchamini aniqlab ola olmagan bo'ladi.

V) Ob'etni o'z ko'zi bilan ko'rib turib mo'ljallash, peresepsiya harakati bilan birga qo'shib olib borishi: bola bunday holda predmetning xususiyatiga tayanib ish ko'radi, ko'z bilan chamalab ko'radi, murakkab bo'lib qolganda mo'ljal olib sinab ko'rishga garakat qiladi.

G) To'laligicha hayolda mo'ljallash: Ko'rinishidan faqat muqarrar natijalarga erishish uchun beqato ijrochilik hatti-harakatini namoyon qiladi.

Bolaga berilgan vazifa turli xil yo'l bilan bajarilishi mumkin, masalan matreshkani sinab ko'rish, tasmollab mo'ljal olish va sinab ko'rish hamda ko'z bilan chamalab o'ta chaqqonlik bilan matryoshkalarini kattadan kichikka joylash va x.k .Biroq shunday vazifalar bo'ladiki,ularni bola tomonidan takomillashgan mo'ljal olishga ega bo'lmay turib to'qri bajarilishi mumkin emas. Masalan, piramida xalqalarni ma'lum kattaligida terib chiqish, matryoshkalarini kattaligiga qarab joylashtirishda boladan ham chamalashni, ham mo'ljallashni, ham jismoniy harakatni talab etiladi. Bunday topshiriq tasmollab sinab ko'rish darajasida to'g'ri bajarilmasligi kerak. Kar

bolalarning maktabgacha tarbiya yoshi davrida berilgan topshiriqlar eng sodda usullardan murakkabroqlariga yo'naltirib boriladi. Biroq shuni unutmaslik kerakki, bolani mo'ljallashga o'rgatish funksional yo'nalishda olib boriladi: sodda topshiriqdan murakkabga o'tish chog'ida ko'z bilan chamalab harakat qilayotgan bola sinab ko'rish usuliga qaytishi mumkin.

Maktabgacha tarbiya bo'sag'asida yoshdagi bolaning vazifani bajarishda mo'ljal olishning o'rtacha saviyasi-sinab harakat qilish. Qiyinroq vazifa berilganda, bu bolalar jismoniy kuch ishlatish yo'liga o'tib oladilar. Uch yoshdan katta bo'lgan bolalarda sinab harakat qilib ko'rishdan tashqari ko'z bilan chamalab ko'rishni ko'proq kuzatiladi. Ammo, bunday usul faqat 4 yoshdan kattaroq bolalarda yetakchi bo'lishi mumkin. Biroq, bu yoshdagi bolalar ham namunalarni tahlil qilish, qirqma rasmlarni yig'ib olish, kattaligiga ko'ra qatorga terish kabi har xil murakkab vazifalarni bajarishda ham ular "sinab ko'rish" usuliga tushib oladilar. 5 yoshdan kattaroq bolalar topshiriqlarni bajarishda aksariyat hollarda ko'z bilan chamalash usulini qo'llaydilar; bir qator vaziyatlarda topshiriqni chaqqonlik bilan behato bajarishga muvaffaq bo'ladilar. Lekin 5 qismli qirqma rasmni yig'ish, labirintlardan yurish, predmetlarni rangi, shakli, kattaligiga ko'ra guruhlash kabi murakkabroq vazifalarni bajarishda ko'z bilan chamalab tasmollash va ayrim hollarda sinab ko'rish usullarni qo'llashga qaytishi mumkin. Sensor va aqliy taraqqiy etishi bilan kar bolalarning atrofdagilar bilan muloqot qilish vositalari kengayadi. Bolalarda ko'rsatish ishorasi ajraladi. Ko'rsatish ishorasi, L.S.Vigotskiyning ta'kidlanish, insoniyatda til rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ko'rsatish ishorasining qo'llanish doirasi takomillashadi, agar avval bolalar biror narsani olish maqsadida uni qo'llagan bo'lsa, endi rang, shakl, hajm, fazoviy joylashuvni farqlashda ham ko'rsatmali ishoralardan keng foydalanadi. Bolalarda e'tiroz bildirish, voz kechish, iltimos qilish, hayrlashish, ma'qullash kabi imo-ishoralar ham shakllana boradi. Ayrim bolalarda tasvirlash imo-ishoralari taraqqiy etadi, karlar oilasida tug'ilgan bolalarda bunday ishoralar ertaroq rivojlanadi va ular bo'lishi mumkin. Maktabgacha yoshidagi kar bolalar motorikasining rivojlanishi. Tug'ma kar bolalarning jismoniy rivojlanishi eshitadigan bolalar rivojlanishidan orqada qoladilar. Bolalarning 70% bosh tutishni kechroq o'rganadi, ularning 25% bu malakalar eshituvchi tengdoshlariga nisbatan 2 oy kechikib rivojlanadi. Bunday orqada qolish o'tirish, turish, yurish ham namoyon bo'ladi. Yurishdagi kechikish muddatlari kamroq farq qiladi, boshni to'qri ushlab turishda orqada qolish muddatlarida kattaroq tafovut kuzatiladi. Ma'lumotlarga qaraganda mustaqil tarzda yurib ketishning kechikishi kar bolalarning 50% da kuzatiladi. Nuqsonning o'rnini qoplash(kompensasiyalash) shunday darajada bo'ladiki, ilk yoshdagi kar bolalar tashqi ko'rinishidan benuqsonga o'xshaydilar. Biroq xatti-qarakatlardagi beqarorlik, qat'iyatsizlik, harakatlarni yetarli boshqara olmaslik, muvozanatni saqlashdagi qiyinchiliklar aksariyat bolalarda butun maktabgacha tarbiya davrda yo'qolmaydi. Sakrash paytida aksariyat bolalar sakrab poldan o'z oyoqlarini baravariga ajrata olmaydilar. Koptokni irqitishda muvozanatni yo'qotish va yiqilib ketish hollari ro'y beradi. Ko'pgina kar bolalarda ko'llarning mayda qo'l motorikasi rivojlanishida orqada qolish kuzatiladi, barmoqlar hamda artikulyasiya a'zola-rining harakatlarida aniqlik yetishmaydi. Artikulyasiya a'zolarining harakatlariga tahlid qilishda bolalar uzoq vaqt katta qiyinchiliklarga duch keladi.

Kar bolalarning o'yin faoliyati

Barcha bolalar kabi kar bolalarda ham ilk maktabgacha yoshida o'yinchoqlarga qiziqish kuchli bo'ladi. Biroq vaqt o'tishi bilan bolalarning o'yinga bo'lgan qiziqishida bir oz o'zgarishlar yuzaga keladi. Ayrim hollarda ular o'yinchoqlarni tanlaydigan, o'yin jarayoni esa barqarorroq bo'ladi. Kichik maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar o'yinchoqlar bilan o'ynashni 3-5 daqiqa davom ettirgach, so'ng tashlab qo'yadi. Chunki, u o'ynab bo'lgach, navbatdagi bosqichda nima qilish lozimligini bilmaydi. Maktab bo'sag'asidagi bolalar esa o'yinchoqlar bilan 15-20 daqiqa o'ynay oladi. Ko'pchilik kar bolalarning ota-onalari farzandlarini o'yinchoqlardan tez ko'ngli qolishini, ularni yangilab turishga, aksariyat ota-onalar bolalarning yangi o'yinchoqlargagina qiziqishini, ayrim ota-onalar farzandlarining o'yinchoqlardan ko'ra ko'proq ro'zqorda

ishlatiladigan buyumlar - turli qopqoqlar, taqsimchalar, chelakcha va boshqalarga qiziqishini aytadilar. Buning sababi, birinchidan, ro'zqor buyumlari jarangliroq ovoz chiqarishida, ikkinchidan, bu buyumlar bola muhitiga yaqinligida va ular bilan karlarga xos bo'lgan bir xildagi hatti-harakatlarni bajarish mumkinligidadir. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar tomonidan eng ko'p qo'llaniladigan o'yin harakati predmetli harakatdir. 3 yoshdan keyin bolalarda predmetli hatti - harakatlardan tashqari, biror jarayonni ifodalash (prosessual) harakat kuzatiladi. Masalan, bola qo'qirchoqni bir necha marta yechintiradi va kiyintiradi, yechintirgan qo'qirchoqni krovatga yotqizadi, keyin qo'qirchoqni kiyintiradi. Ba'zan bolalar mashinaga solib kubiklar tashiydi, mashinadan tushiradi, qo'qirchoqni sayr qildiradi. Kattaroq bolalarda ikkita syujet bog'lanishi mumkin: qo'qirchoq ovqatlantiriladi, so'ng o'xlashga yotqaziladi. Syujetli rolli o'yinlarni o'ynash hollari o'rgatimagan kar bolalarda kamdan-kam uchraydi. Syujetli rolli o'yin deganda insonlar munosabatini aks etadigan ongli, maqsadli, mazmunli xatti-harakat tushuniladi. Bunday o'yin faqatgina maxsus o'rgatish natijasida rivojlanadi.

Kar bolalarning hulq-atvori

Odatda kar bolalar muomalaga tez kirishadigan bo'ladilar. Vaqti bilan muomala shakli va mazmuni o'zgaradi. Yoshi ulg'ayishi bilan bola oddiy itoatgo'ylikdan xaqiqiy muomalaga o'tadi. U kattalar munosabatini hisobga oladi, kattalar bilan muloqatga ko'proq moyil bo'lib, aksariyat hollarda bunday aloqalarning tashabbuskorlariga aylanadilar. Kattalar bilan birgalikdagi harakatlarda aloqalar rivojlanib boradi, bola kattalardan ko'proq diqqat-e'tibor talab qiladigan bo'ladi, uning ma'qullashi, tanbeqini tushunadi va hisobga oladi. Vaqti bilan aloqalar mustaqkamroq va uzoqroq davom etadigan bo'lib boradi. 2 yoshgacha bo'lgan bolalarning yarmidan ko'proqi diqqat-e'tibori so'nib borishi yoki uning yoshiga to'g'ri kelmaydigan ma'qul tushmagan topshiriqlar berilganligidan kattalar bilan ma'lum vaqtga aloqalarini uzib qo'yadilar. Kattaroq yoshdagi bolalarda esa bunday holat ayrim alohida hollarda ro'y beradi xolos. Rivojlanishning borishini bolalarning unga berilgan tanbehlarga munosabatini kuzatib aniqlash mumkin. Aqliy rivojlanishi yetarli bo'lgan eng kichik yoshdagi kar bolalar ham bildirgan e'tirozlarini va tanbehlarni his qilsalarda, biroq har qanday holatlarda ham o'z hatti harakatlarini o'zgartirmaydilar. Bolalarda o'jarlik kabi negativ reaksiya paydo bo'lishi ham mumkin. Yoshi o'sishi bilan kattalar tanbeqiga javoban xatti-harakatlardagi xatolarni bartaraf etish hollari ortib boradi, bunday hol bolalarda o'zini o'zi nazorat qilish qobiliyatining rivojlanayotganidan dalolat beradi. Bola rivojlanishini belgilovchi omillardan biri uning diqqatidir. Diqqatning barqarorligi bolaning maktab yoshiga yetguncha qadar o'zgaradi.

Maktabgacha tarbiya bo'sg'asida yoshidagi bola bir xildagi mashqulot bilan 3 minutdan ortiq shug'ullana olmaydi, shu muddat o'tgach mashg'ulot turini o'zgartirishni talab etadi. O'rta va katta maktabgacha tarbiya yoshidagi bola bir turdagi mashg'ulot bilan 10-15 daqiqa davomida toliqmasdan shuqullanishi mumkin. Mashg'ulot turlari almashtirib turilsa, u toliqmasdan 40 daqiqadan ortiq shuqullanishi mumkin.

Bola diqqatining barqarorligi amalga oshirayotgan faoliyat turiga qarab har xil bo'lishi mumkin. Ba'zilari mustaqil faoliyat bilan uzoq shuqullanishi, boshqalarining kattalar tomonidan uyushtirilgan faoliyatga e'tibori kuchli bo'ladi. Maktab oldi yoshidagilar orasida shunday bolalar ham uchraydiki, yuqorida bayon etilgan qar ikki qolatga qam befarq bo'lishi mumkin. Bunday holat aksariyat 3-4 yoshli kar bolalarda ko'proq uchraydi. Yoshi katta bo'lishi bilan bolalarda muayyan mashg'ulotga diqqatini jamlash, bir mashg'ulotdan ikkinchisiga ko'chirish malakalari rivojlanib boradi. Faoliyatni to'xtatib qo'yish sabablari turli yoshdagi bolalarda har xil bo'ladi: kichik yoshdagi bolalar o'yinini toliqqanida to'xtatadi, kattalari esa vazifani ohirgacha yetkazadi.

2-§ Ta'lim olmagan zaif eshituvchi bolalar

Aql idroki yetarli bo'lgan ayrim zaif eshituvchi bolalar ba'zi ko'rsatkichlarga ko'ra kar bolalarga yaqinroq, ayrimlari esa, normal eshituvchi bolalarga yaqin bo'ladilar. Muayyan bolalar ikkala

guruh orasidagi bolalar toifasini tashkil etadi. Go'daklik davrda zaif eshituvchi va kar bolalarning nutqiy rivojlanishi odatda bir xil kechadi. Bir yoshgacha bo'lgan zaif eshituvchi bolalar turli ovoz chiqaradi, gugullaydi, quldiraydi. Ko'pgina xollarda 3 yoshgacha ham ularning nutqida farqi bo'lmaydi. Ayrim zaif eshituvchi bolalar faol huldirash bilan bir qatorda sodda so'zlarni o'xshatibroq yaqinlashtirib talaffuz etadilar. 4-5 yoshda kar va zaif eshituvchi bolalar og'zaki nutqining rivojlanishida tafovut paydo bo'ladi. Aksariyat 4-5 yoshli zaif eshituvchi bolalar da nutqiy rivojlanishda o'ziga xos tomonlari deyarli farqlanmaydi: ularning nutqiy taraqqiyoti xuddi karlarnikidek kechib, ular gugulaydi guldiraydi, ba'zi so'zlarni qisqartirib, o'xshatib talaffuz etadi. Boshqalari alohida so'z va gaplarni fonetik va grammatik hatolar bilan bo'lsa-da talaffuz etadilar, sodda nutqni tushunadilar. Keyinchalik, 7 yoshgacha kar va zaif eshituvchi bolalarning passiv va faol nutqining rivojlanishidagi farqi sezilarli ortib boradi. Biroq, zaif eshituvchi bolalar orasida nutqiy taraqqiyoti karlarning nutqi bilan bir qil (ovoz chiqarish, gugulash, alohida talaffuz etish darajasida) bo'lgan bolalar ham uchraydi. Bu bolalar yaxshi eshitish qoldiqlariga (shivirlashni eshitadi) ega bo'lsa-da, ulardan foydalana olmaydi, nutqni tushunmaydilar. Kar bolalardan farqli ravishda zaif eshituvchi bolalarning gugulashi, guldirashi susayib bormaydi. Aksariyat zaif eshituvchi bolalar lug'atida maktabgacha davrning ohiriga kelib alohida so'zlar, ba'zilarida esa gaplar paydo bo'ladi. Ularning nutqida ko'pincha talaffuz va grammatik xatolar uchraydi, nutqni muayyan voqea, holat doirasida, ayrimlari esa mustaqil nutqni tushuna oladilar.

Ta'lim olmagan kar va zaif eshituvchi bolalar nutqi har xil ko'rinishda bo'lib, maxsus ta'limsiz karlar nutqi so'nib, zaif eshituvchilarning nutqi esa sekinlik bilan bo'lsada rivojlanib boradi.

Zaif eshituvchi bolalarning sensor va intellektual rivojlanishi

Eshitish qobiliyati Zaif eshituvchi bolalarning eshituv qobiliyati turli darajada pasaygan bo'ladi. Ba'zilar quloq suprasi yonida aytilgan gaplashish balandligidagi ovozga munosabat bildiradi, biroq eshitganini takrorlab bera olmaydi. Boshqalari 6 metrdan uzoqroq masofadan gaplashish balandligidagi ovozni qabul qilib shivirlagan ovozni eshitmaydilar. Maktabgacha davrda zaif eshituvchi bolalarning eshitish qobiliyati maxsus o'rgatishsiz ham muayyan darajada rivojlanib boradi. 1-2 yoshli bolalarning 6,6%, 6-7 yoshli bolalarning 66,7% quloq suprasi yonida chiqarilgan gaplashish balandligidagi ovozga munosabat bildiradi. Xuddi shunday 1-2 yoshli bolalarning 2% shivirlagan nutqqa munosabat bildiradi, keyingi yillarda shivirlagan ovozni idrok etadigan bolalar soni keskin ortib boradi. Eng muhimi, aksariyat zaif eshituvchi bolalalar yaxshi eshitish qoldiqlariga ega bo'lsalar da, ko'p vaqtgacha ulardan foydalana olmaydilar. Nutqqa munosabat bildirmagani, uni tushunmagani uchun ular kar bolalarga o'xshab ketadi. Ba'zilar esa eshitish qoldiqlaridan yaxshi foydalanadi, ularning lug'at boyligi ortib boradi. Zaif eshituvchi bolalar o'rtasidagi bu tafovut bolalarni yashash sharoitlari, jismoniy va ruhiy rivojlanishidagi hususiyatlar va boshqa sabablar bilan boqliqdir. Ba'zi yaxshi eshitish qoldiqlariga ega bo'lgan zaif eshituvchi bolalar kundalik hayotda, muomalada xuddi eshitadigandek o'xshaydi. Shu bilan birga ular shivirlagan nutqni idrok etmaydi, oqibatda nutqda turli nuqsonlar vujudga keladi. Ko'pincha bunday bolalarga eshitish me'yorida bo'lgan nutq kamchiligiga ega deb, yoki psixik rivojlanishi sust bolalar degan tashxis qo'yiladi.

Ilk davrda zaif eshituvchi bolalarning sensor va aqliy rivojlanishi

Zaif eshituvchi bolalarda ovozni sezish, unga munosabat bildirish nisbatan kechroq rivojlanganligi sababli, ilk maktabgacha davrda ular kar bolalardan farq qilmaydi. Ilk davrda zaif eshituvchi bolalarda xuddi karlardagidek gavdani tik tutish, uzoq masofani idrok etish, predmetlarni qo'lga olish va ushlab, ular bilan xatti-harakat qilish sustroq kechadi. Eshitish qobiliyati pasaygan bolalarda ovoz manbaini, ko'rinmayotgan predmetni ko'z bilan qidirib topish qobiliyati shakllanmaydi. Ona ovozini idrok eta olmasigi oqibatida muloqat tanqisligi vujudga keladi. Predmetli amaliy faoliyati, narsalardan maqsadli foydalanish, harakatlar

moslashuvi, taqlidchilik qobiliyati kar va zaif eshituvchi bolalarda bir xil rivojlanadi. Maktabgacha yoshidagi zaif eshituvchi bolalarning sensor va aqliy rivojlanishi 4 yoshgacha kar va zaif eshituvchi bolalarning rivojlanishida deyarli farq bo'lmaydi. 4 yoshdan katta zaif eshituvchi bolalarda karlarga nisbatan muayyan afzalliklar paydo bo'ladi. Sensor va aqliy vazifalarni bajarish paytida zaif eshituvchi bolalar mo'ljal olishda karlarga nisbatan yuqori saviyadagi usullardan foydalanadi. 5 yoshdan kattaroq bolalarda bu qobiliyat yaqqol namoyon bo'ladi. Kar va zaif eshituvchi bolalar o'rtasidagi farqi predmetlar hususiyatlarini farqlash, namunaga ko'ra predmetni tanlash kabi oddiy vazifalarni bajarishda ko'rinmaydi. Biroq fazoda mo'ljal olish, umumlashtirish tushunchalarining taraqqiy etishini talab qiladigan murakkabroq topshiriqlar bajarish jarayonida kar va zaif eshituvchi bolalar farqi ko'rinadi. Bu topshiriqlar orasida qirqilgan rasmlarni yig'ish, predmetlarni guruhlash, labirintlardan o'tish, qatordagi predmetni o'rnini topish kabi vazifalar o'rin olgan. 4-5 yoshli bolalar predmetli rasmlarni chiza oladi.

Zaif eshituvchi bolalar harakatlarining rivojlanishi

Eshitish qobiliyati tug'ma va ilk yoshda pasayishi, vestibulyar apparatining faoliyatining buzilishi bu bolalarda (statik) gavnani tutish, (lokomotor) harakatlarning orqada qolishiga olib keladi. Ular, xuddi kar bolalardek boshni va gavnani tutish, o'tirish, turish, yurishni kechikibroq o'rganadi. 1 yoshu 2 oy -bir yoshu 4 oylik zaif eshituvchi bolalarning rivojlanishi kompensasiyalanib, eshituvchi bolalar rivojlanishiga yetadi.

Ilk davrda zaif eshituvchi bolalarning yurish, turishida turg'unsizlik, muvozanatni saqlash, harakatlar boshqaruvida qiyinchiliklar kuza-tiladi. Ko'p zaif eshituvchi bolalarda qonning rezus omillarining mos kelmasligi uchraydi. Bunday bolalarda harakatlarning buzilishi yaqqol ko'zga tashlanadigan bo'lib, bolalarning o'yiniga, erkin harakatlariga o'ziga o'zi xizmat ko'rsatishiga halal bermasa ham, ba'zan maktabgacha davr mobaynida saqlanib qoladi.

Rezus omillari mos kelgan zaif eshituvchi bolalarning harakatlari ko'rinishdan risoladagidek bo'ladi. harakatlar moslashuvi, qo'l harakatlaridagi yetishmovchiliklar ko'zga tashlanmasada diqqat bilan ko'zatilganda, turli faoliyatlar jarayonida namoyon bo'ladi.

Zaif eshituvchi bolalarning o'yin faoliyati

Kar va zaif eshituvchi bolalar o'yinining rivojlanishida keskin farq kuzatilmaydi. Aqliy rivojlanish me'yorida bo'lgan zaif eshituvchi bolalar hamma vaqt o'yinchoqlarga qiziqishni bildiradi. Qiziqishlarining barqarorligi ularning yoshiga mos bo'lib, ular o'yinchoqlardan maqsadga muvofiq (adekvat) foydalanadi. Bolalarning rivojlanish saviyasi ularning o'yinida syujetning mavjudligi bilan belgilanadi.

3 yoshdan oshgan bolalarning ayrimlarida, 4 yoshdan kattaroq bolalarning aksariyatida o'yin jarayonida syujet elementlari kuzatiladi.

Eshituv qobiliyati biroz pasaygan, fonetik va grammatik yetishmovchiliklari bo'lsada nutqi rivojlangan bolalarda maktabgacha davrining oxirida syujetli-rolli o'yinning taraqqiy etishini kuzatish mumkin.

Zaif eshituvchi bolalarning hulq-atvori

Maktabgacha davr mobaynida zaif eshituvchi bolalarning o'yin va o'quv faoliyatida diqqat - e'tibori barqarorlashadi, diqqatni jamlash, uni bir predmetdan boshqasiga ko'chirish qobiliyati rivojlanib boradi. Aksariyat zaif eshituvchi bolalar muomalaga tez kirishadi. Yoshi ulg'ayishi bilan muloqatdan bosh tortadigan, muloqatda uzoq vaqt bo'la olmaydigan bolalar soni kamayib boradi. Bolalar kattalar tanbehiga, ma'qullashiga munosabat bildiradi hamda kamchiliklarni bartaraf etishga harakat qiladi. Vaqti bilan o'z xatti-harakatidagi kamchiliklarga baho berish,

ularni to'g'rilash qobiliyati rivojlanib boradi. Shu bilan birga bola hato bajargan vazifalardan keyinchalik bosh tortishi mumkin.

Kar bo'lib qolgan bolalar

Kar bo'lib qolganlar toifasiga kirgan bolalar nihoyatda har xil bo'ladi. Nutqi deyarli shakllanib bo'lgan, eshitish qobiliyati pasaygan bolalar nutqida fonetik va grammatik kamchiliklar yuzaga keladi. Aksariyat xollarda eshitishi pasaygan bolalar o'zini butunlay eshitmaydigandek his etadi, tovushlar olami ular uchun yo'q bo'lib qolgandek tuyuladi.

Zaif eshituvchi bo'lib qolgan bolalar keyinchalik eshitish qoldiqlaridan foydalanishni o'rganadi. Eshitishi pasaygan bolalar va ularning ota-onalari uchun dastlabki yillar og'ir va mas'uliyatlidir. Bolalarning ba'zilari injiq, qaysar, jizzaki, agressiv, qo'zqaluvchan bo'lib qoladi. Boshqalari esa qayolchan, atrofdagilar bilan muomalada bo'lishdan bosh tortadi. Bu xolat uzoq vaqt davom etsa bolalarning nutqi yo'qolib boradi.

Ayrim hollarda katta maktabgacha yoshdagi kar bo'lib qolgan bolalar tekshiruv paytida yuksak saviyadagi sensor va aqliy rivojlanish darajasi va deyarli rivojlangan nutqni namoyon qiladi. Ba'zi bolalarning nutqi yaxshi saqlangan bo'ladi, boshqalarning nutqida talaffuz, grammatik kamchiliklar kuzatiladi. Bunday bolalar nutqni labdan o'qishga o'rganadi. 5-7 yoshli kar bo'lib qolgan bolalarda labdan o'qishga o'rganish jarayoni jadalroq kechadi.

Odatda kar bo'lib qolgan bolalar nutqi asta sekinlik bilan yo'qolib boradi. Eshitishi pasaygandan keyin bolalarda muayyan vaqtgacha faol g'uldirash, noto'qri talaffuz etiladigan so'zlar, grammatik jihatdan hatoli so'z va jumlar saqlanadi, nutqi noaniq bo'lib qoladi. Bu hollarda eshitish qobiliyatning pasayish darajasi, nutqning rivojlanganligi muhim o'rin tutadi.

Kichik maktabgacha davrda eshitish qobiliyati pasaygan bolalarning nutqi tez yo'qolib boradi. Biroq bolalar yoki ularning ota-onalariga erta yordam ko'rsatilsa, bolalarning nutqi saqlanib, keyinchalik rivojlanib boradi.

Savollar

1. Eshitish qobiliyati buzilgan ilk va maktabgacha yoshidagi bolalar psixik rivojlanishining o'ziga hosligi nimada.
2. Kar va zaif eshituvchi bolalarning aqliy va sensor rivojlanishi qanday kechadi.
3. Kar va zaif eshituvchi bolalarning harakatlari qanday rivojlanadi.
4. Kar va zaif eshituvchi bolalarning o'yin faoliyati qanday rivojlanadi.
5. Kar va zaif eshituvchi bolalarning nutqiy rivojlanishi qanday kechadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Venger A.A., Vo'godskaya G.L. Leongard E.I. Otbor detey v spetsialno'e doshkolno'e uchrejdeniya M.1972
- 2.Vlasova T.A. O vliyanii ranusheniya sluxa na razvitie rebenka M.1954
- 3.Belova N.I. Spetsialnaya doshkolnaya surdopedagogika M. 1985
- 4.Golovchis L.A. Doshkolnaya surdopedagogika M.2001
- 5.P.Yusupova maktabgacha tarbiya pedagogikasi T.O'qituvchi 1992

ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARGA MAXSUS MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM BERISH

1-§ Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga ta'lim berish vazifalari

Maktabgacha ta'lim muassasalarda tashkil etiladigan ta'lim bolalarni har tomonlama kamol toptirish, maktab ta'limiga tayorlashga qaratiladi. Ta'lim jarayonida pedagoglar bolalarning bilish faoliyatini tashkil etadi, yo'naltiradi, bolalar esa bilim ko'nikma va malakalarni egallaydilar, ular amaliy, aqliy, nutqiy faoliyat turlari va usullarini o'zlashtiradilar.

Kar va zaif eshituvchi bolalar ta'lim-tarbiya mazmuni maxsus ta'lim dasturlarida aks ettirilgan bo'lib, maktabgacha muassasa pedagoglar oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi:

1. Bolaning umumiy rivojlanishini boyitish;
2. Rivojlanishdagi mavjud kamchiliklarni korreksiyalash;
3. Maktab ta'limiga tayyorlash.

Xozirgi kunda maxsus ta'lim-tarbiya jarayonining mazmuni va tashkiliy shakllarini tanlashda umumiy yondashuvga amal qilish talab etilmoqda.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshidagi bolalar bilan tashki etiladigin umumrivojlantiruvchi va korreksion ishlar bolani ijtimoiy faollashuviga, L.S.Vigotskiy so'zi bilan aytganda "sivilizasiyaga uyg'unlashuvi"ga, ijtimoiy hayotga tayyorlashga qaratiladi. Eshituvchi hamda eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar rivojlanishidagi umumiy qoniniyatlarini hisobga olgan holda ularning to'laqonli psixik rivojlanishi, shaxs madaniyatining shakllanishi ya'ni , narsalar, ijtimoiy hodisalar, tabiat hodisalari, umuminsoniy va milliy qadriyatlarni yaxshi bilib tushunib olishlarini ta'minlanib borish zarur.

Yuqorida qayd etilgan vazifalar amalga oshirilgan holda bolalarning ijtimoiy rivojlanishi, bilish faoliyatining o'sishi, shaxsiy sifatlarining rivojlanishi ta'minlanadi. Buning uchun bolalarning umumiy rivojlanishini boyitish, rivojlanishidagi kamchiliklarni korreksiyalash, eshituv holati me'yorda bo'lgan bolalar egallaydigan bilim va ko'nikmalarni imkon boricha kar va zaif eshituvchi bolalarga berish kerak. Maxsus mashg'ulotlar maktabgacha muassasalarda ta'limning muhim vositasi hisoblanadi. Mashg'ulotlar jadval asosida ertalabki va kechki soatlarda olib boriladi. Ertalabki soatlarda surdopedagog va tarbiyachi 2ta mashg'ulot o'tkazadi. Umumiy yalpi mashg'ulotlardan so'ng surdopedagog eshitish qobiliyatni rivojlantirish va talaffuzni o'rgatish bo'yicha kamida 6 ta alohida yakkama-yakka mashg'ulotlar olib boradi.

Kunning ikkinchi yarmida tarbiyachi o'z mashg'ulotlarini barcha guruh bolalari bilan o'tkazadi. O'qituvchi-defektolog(surdopedagog) nutq o'stirish, elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish, eshitish qobiliyatini rivojlantirish va talaffuzni shakllantirish mashg'ulotlarini olib boradi. Tarbiyachining zimmasiga bolalarning kun tartibini tashkil etish, jismoniy tarbiya, tasviriy faoliyat, o'yin, mehnat, tevarak-atrof bilan tanishtirish mashg'ulotlarini tashkil etish, musiqa mashg'ulotlarida qatnashish yuklatiladi.

Bolalar bog'chasining kun tartibida maxsus tashkil etilgan yalpi mashg'ulotlarga ta'limning 1-2 yillarida haftasiga 24 soat, 3-4-5- yillarda -30 soat ajratiladi. Alohida-alohida mashg'ulotlarga dastur bo'yicha har kuni 2 soatdan ajratiladi, shunda o'rta hisobda har bir bolaga kuniga 15-25 daqiqadan sarflanadi. Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida tashkil etilgan ta'limning asosiy vazifalari bolalarning bilish faoliyatini maqsadli yo'naltirish, dastur talablariga muvofiq bilim, malaka va ko'nikmalarni rivojlantirish hamda so'zli nutqni o'stirishdan iborat. Surdopedagog nutq o'stirish mashg'ulotlardan tashqari eshitish qobiliyatni rivojlantirish va talaffuzni shakllantirish mashg'ulotlarni olib boradi. Mashg'ulotlarda eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning eshitish qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish, nutqiy va nutqsiz tovushlarni farqlash, so'z, so'z birikmalari, gap, matnlarni eshitib farqlashga o'rgatiladi. Talaffuzni o'rgatish sohasida bolalarda tabiiy, aniq, ravon nutqni shakllantirish kabi muhim

vazifalar amalga oshiriladi. Mashg'ulotlarda nutqiy nafasni rivojlantirish, ovozni hosil qilish, tovushlarni qo'yish, so'z, gap, matn ustida ish olib boriladi. Eshitish qobiliyatini rivojlantirish va talaffuzga o'rgatish ishlari yalpi va yakkama-yakka ravishda amalga oshiriladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshidagi ta'lim-tarbiya berish ishining mazmuni dasturning jismoniy tarbiya, o'yin, mehnat, tasviriy faoliyat va qurish-yasash, tevarak-atrof bilan tanishtirish, nutq o'stirish, eshitish qobiliyatini rivojlantirish va talaffuzni shakllantirish, elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish, musiqa tarbiyasi bo'limlarida aks ettirilgan. Har bir ko'rsatilgan dastur bo'limi bolalarni umumiy rivojlantirish vazifasini amalga oshiradi. Dastur bo'limlari bo'yicha olib borilgan ta'lim-tarbiyaviy ish bolaning umumiy rivojlanishini boyitibgina qolmay, uni normal bolalar rivojlanishiga yaqinlashtiradi hamda korreksion ishni olib borish uchun zamin yaratadi. Eshitish qobiliyatining pasayishi bilan bog'liq bo'lgan kamchiliklarni bartaraf etish - korreksion vazifalarning mazmuniga kiradi. L.S.Vigotskiyning nazariyasiga ko'ra, erta paydo bo'lgan karlik yoki qulog'i og'irlik nutqiy rivojlanishiga salbiy ta'sir etadigan ikkilamchi kamchiliklarni yuzaga keltiradi. Nutqiy rivojlanishidagi izdan chiqishlar muloqotning buzilishiga va u o'z navbatida, bilish faoliyatidagi va shaxsiy rivojlanishidagi o'ziga hosliklarini keltiradi.

Shunday qilib, korreksion-tarbiyaviy ishlar ikkilamchi buzilishlarni, ya'ni, nutqiy va muloqotdagi kamchiliklarni bartaraf etishga qaratiladi.

Umumiy rivojlantiruvchi va korreksion vazifalarni uyg'unlikda amalga oshirilishi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning to'laqonli rivojlanishini ta'minlab, maktab ta'limiga tayyorlanishiga yordam beradi.

2-§ Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish tamoyillari

Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitishda surdopedagogika didaktikasi quyidagi tamoyillarga asoslanadi: ta'lim tarbiyaning ilmiyligi va izchilligi, tushunariligi, ko'rgazmaliligi, bilim olishda faollik va mustaqillik, bolalarning yosh va alohida xususiyatlarini hisobga olish, ta'limni hayot bilan bog'liqliligi.

Ta'lim tarbiya tamoyillariga asoslangan holda ta'limning mazmuni, metodlari, tashkil etish shakllari tanlanib, uning samaradorligini oshirishga yo'naltiriladi.

Ilmiylik va tushunarlilik tamoyili. Maktabgacha muassasa tarbiyalanuvchilariga ularning idrok etish qobiliyatlarini hisobga olgan holda ilmiy asoslangan ma'lumotlar berib boriladi. Dasturdagi o'quv material mavzularga ajratiladi, mavzularning mazmuni yildan yilga kengayib, chuqurlashtirilib, aniqlashtirilib boriladi va uni o'zlashtirish uchun bolalardan aqliy faollik talab etiladi. Dastur materiallarida ilmiylik bilan tushunarlilik tamoyillarining uyqunlashuvi, bolalarning o'qishga bo'lgan qiziqishini uyqonishiga, mantiqiy tafakkuri, taqlil qilish, sintezlash, umumlashtirish, solishtirish, abstraksiyalash kabi psixik jarayonlarining takomillashuviga xizmat qiladi. 4-5 yoshli bolalarni analitik o'qishga o'rgatish maqsadida so'zli nutqning daktil, og'zaki, yozma shakllari qo'llaniladi. Ko'rgazmalilik tamoyili eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyadashda muhim ahamiyat kasb etadi, zero bolalarning ko'rgazmali-obrazli tafakkurini o'sishiga yordam beradi, bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirilishini ta'minlaydi. Mashg'ulotlarda, turli faoliyatlar jarayonida tarbiyalanuvchilar buyumlarni ko'zdan kechiradi, taqqoslaydi, o'xshash va farqli tomonlarini aniqlaydi, sifat va hossalarni bilib oladi, buyumlarning turli belgilariga asoslanib guruhlariga ajratadilar. Elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish mashg'ulotlarida bolalarning son, sanoq, kattalik, shakl, vaqt, fazoviy munosabatlar haqidagi tushunchalarini shakllantirish uchun turli rasm, buyumlar, tarqatma material, kompyuter, texnika vositalardan keng foydalaniladi. Ko'rgazmalilik tamoyili bolalarning amaliy faoliyatida ro'yobga chiqariladi: ular jonli ob'ektlarni kuzatadilar, buyum va rasmlarni ko'zdan kechiradilar, model, chizmalardan foydalanadilar, diafilm, kinofilmlarni tomosha qiladilar, musiqani tinglaydilar, vizual apparaturadan foydalanadilar. Onglilik va faollik tamoyili. Tarbiyachi va surdopedagog o'z

faoliyatida bolalarning bilish qobiliyatlarini faollashtiruvchi usullarni qo'llashi kerak bo'ladi. Bola mashg'ulotlarda qo'yilgan bilish vazifalarni amaliy faoliyatida yechmoqi zarur. Tarbiyalanuvchilarning bilish faolligini oshirish maqsadida "Sen nima uchun shunday o'ylaysanq", "Sen qanday bildingq", "Nima uchun" kabi savollar qo'yish maqsadga muvofiq. Turli faoliyatlarni tashkil etish chog'ida bolalarning mustaqilligi va faolligini oshirib borib, ta'limning sifat va samaradorligini oshirilishi hamda bolaning har tomonlama rivojlanishiga erishiladi. Muntazamlilik va izchillik tamoyili. Maktabgacha ta'lim jarayonida atrofdagi narsalar, tabiat hodisalari, ijtimoiy hayot voqealari to'qrisidagi ma'lumotlar berib boriladi. Ko'p marotaba o'tkazilgan kuzatishlar, amaliy faoliyat jarayonida umumlashgan tasavvur va tushunchalar shakllanib boradi. Barcha bo'limlar bo'yicha o'quv dastur konsentrik tuzilgan bo'lib, har yili o'quv material chuqurlashtirilgan va kengaytirilgan holda takrorlanib boradi. Surdopedagog va tarbiyachi o'quv materialni asta-sekin murakkablashib borishini ta'minlab taqsimlaydilar. Muntazamlilik va izchillik tamoyiliga amal qilgan holda bilimlar puxta o'zlashtirilishi ta'minlanadi. Hayot bilan bog'liqlik tamoyili. Olingan bilim, ko'nikma va malakalar bolalarning amaliy faoliyatida ro'yobga chiqariladi. Tarbiyalanuvchilarning o'yin, mehnat, o'quv faoliyati davomida keyinchalik hayotida zarur bo'ladigan bilim, malaka va ko'nikmalar hosil bo'ladi. Tevarak atrof bilan tanishtirish jarayonida jamiyatimiz hayoti haqida oddiy tushunchalar, sayr-sayohat davomida olingan bilim va malakalar mehnat va o'yin faoliyatlarda mustahkamlanadi. Masalan, bolalar kattalar mehnati bilan tanishtiriladi, mehnatga ijobiy munosbat tarbiyalanadi, olingan bilimlar kattalarning faoliyati, o'zaro munosabatini aks ettiruvchi syujetli-rolli o'yinlarda, nutqiy muloqotida mustaqamlanadi.

Umumiy didaktik tamoyillardan tashqari, maktabgacha tarbiya yoshidagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning o'ziga hos xususiyatlarini, korreksion-ta'limning mazmunini hisobga olgan holda ta'limning maxsus tamoyillari farqlanadi. (N.I.Belova, B.D.Korsunskaya, L.P.Noskova va x.k.).

1. Genetik tamoyil. Mazkur tamoyil eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasida psixik funksiyalarning rivojlanish bosqichlarini, psixik rivojlanish qonuniyatlarini, hamda senzitiv davrlarni hisobga olgan holda samarali ta'limni tashkil etishga yordam beradi.

2. Nutqiy muloqotni rivojlantirish tamoyili. Bolalarning nutqi muloqot vositasi sifatida shakllantiriladi. Bolalarning nutqi mashg'ulotlarda, kun davomida ularning amaliy faoliyat jarayonida shakllantiriladi. Bolalarda nutqiy muloqot qilish ehtiyoji tarbiyalanadi, o'z hoxish-istaklarini so'zli nutq vositasida bayon etishga o'rgatib boriladi. Dasturda bolalar egallashi lozim bo'lgan lug'at boyligi belgilanadi. Maxsus maktabgacha muassasalarda so'zli nutqning uch shakli, ya'ni og'zaki, yozma, daktil nutq qo'llaniladi. Yozma nutq o'qish va yozish jarayonida ishlatiladi, dastlabki ma'lumotlar bolalarga yozma ravishda (yozuvli kartochkalarda) beriladi. So'z tarkibi va tuzilishini o'zlashtirish, o'qishni o'rgatish jarayonini tezlashtirish, muloqotni osonlashtirish maqsadida yordamchi vosita etib daktil nutqdan foydalaniladi. Og'zaki nutq maktabgacha ta'limning yakunida, mashg'ulotlarda asosiy muloqot vositasi bo'lib qolishi kerak. Nutqiy muloqotni rivojlantirish tamoyili korreksion-tarbiyaviy ish davomida ro'yobga chiqariladi, dastur talablarida, ayniqsa nutq o'stirish bo'limida o'z aksini topadi.

3. Ta'limning rivojlantiruvchi xarakteriga ega bo'lishi. Mazkur tamoyil L.S.Vigotskiyning "yaqin rivojlanish zonasini hisobga olish" g'oyasiga asoslanadi. Bolaning sog'lom funksiyalariga asoslangan holda, yoshiga mos psixik rivojlanishni ta'minlash korreksion ishning mazmuni hisoblanadi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bola rivojlanishining o'ziga hosligi, ayrim bilimlarni mustaqil egallab ololmasligi, ota-onalar tomonidan yetarli e'tibor berilmayotgani oqibatida, bolaning psixik rivojlanish saviyasi me'yordan orqada qolishi mumkin. Maktabgacha muassasasida bolaning barcha imkoniyatlarining ro'yobga chiqarilishiga shart-sharoitlar yaratilishi lozim. Pedagoglar bolaning imkoniyatlari, "yaqin rivojlanish zonasini" aniqlab, uning uyqun rivojlanishini ta'minlashi lozim.

4. Ta'lim-tarbiyaning korreksion yo'naltirilganligi. Ta'limning yetakchi tamoyillaridan biri bo'lib, korreksion ta'limning barcha jabhalarini qamrab oladi. Bolalar nuqsonining tuzilishi va murakkabligi, ularning aloqida xususiyatlari va imkoniyatlari aniqlanib, har bir

tarbiyalanuvchiga alohida differensial yondashiladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar rivojlanishining o'ziga hosligi, nutqiy rivojlanishidagi yetishmovchiliklar va muloqotning cheklanishi sistematik korreksion ishning olib borilishini talab etadi. Korreksion ta'limning mazmuniga nutq o'stirish, eshitish qobiliyatini rivojlantirish va talaffuzni shakllantirish kabi maxsus korreksion yo'naltirilgan bo'limlar kiritiladi. Kun tartibida har kuni 2 soat alohida mashg'ulotlarga ajratiladi. Yalpi mashg'ulotlarda bolalar uchun, nutqiy malakalari, labdan o'qish hamda eshitish qobiliyatini hisobga olgan holda turli murakkablikdagi topshiriqlar beriladi. Jamoa bo'lib ishlatiladigan hamda individual qo'llaniladigan eshituv moslamalardan keng foydalaniladi. Ovozni kuchaytiruvchi apparatlar vositasida nutqni qabul qilish malakalarini rivojlantiriladi, og'zaki nutq sifatini yaxshilanadi, tovushlar olamini o'rganishga imkoniyatini kengaytiradi.

5. Ta'limni turli faoliyatlar davomida amalga oshirish tamoyili. Bolaning psixik rivojlanishi turli faoliyatlarda kechadi. Faoliyatlar jarayonida bola borliqni o'rganadi, atrof muhitda mo'ljal olish usullarini o'rganadi, ijtimoiy hayotni bilib oladi, insonlar munosabatlarini o'zlashtirib boradi. Psixikaning rivojlanishi yetakchi faoliyat bilan bog'liq bo'ladi, faoliyat davomida psixik jarayonlar va shaxsiy xususiyatlar shakllanadi (A.N.Leontev). Ilk va va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishi buyumli, o'yin, tasviriy, konstruktorlik, oddiy mehnat faoliyati bilan bog'liqdir. Dasturning turli bo'limlarida umumrivojlantiruvchi va korreksion vazifalar turli faoliyatlar bilan bog'langan holda amalga oshiriladi. Nutqning shakllanishida faoliyatli yondashuv katta ahamiyatga ega. (S.A.Zikov, B.D.Korsunskaya, L.P.Noskova) O'yin va boshqa faoliyatlarda nutqiy vositalarni qo'llash, nutqni tushunish uchun tabiiy shart-sharoitlar yaratiladi.

6. Nuqsonning tuzilishi va murakkabligini hisobga olish tamoyili. Kar va zaif eshituvchi bolalar eshituv holati, nutqi, aqliy rivojlanishi jihatdan har xil bo'ladilar. Ularning ta'lim-tarbiyasini tashkil etishda nuqsonning tuzilishini hisobga olish zarur. Differensial tamoyilga muvofiq kar va zaif eshituvchi bolalarga nutq o'stirish, eshituv qobiliyatini rivojlantirish, talaffuzga o'rgatish bo'yicha turli talablarni ettirgan dasturlar qo'llaniladi. Kar va zaif etishuvchi bolalar guruhleri nutqiy holatga ko'ra ikkiga bo'linadi. Bolalarning aqliy rivojlanish darajasi, qo'shimcha murakkab kamchiliklar(psixik rivojlanishining sustlashuvi, aqliy zaiflik, xulq-atvordagi buzilishlar va b.) ularning ta'limiga differensial yondashuvni talab etadi.

7. Eshituv qobiliyatini rivojlantirish tamoyili. Individual ravishda va jamoa bo'lib foydalaniladigan ovozni kuchaytiruvchi apparaturadan foydalangan holda eshituv qoldiqlarini rivojlantirish nazarda tutiladi. Eshitish qobiliyatining rivojlanib borishi borliqdagi tovushlarni idrok etish, taniy olish va farqlashga yordam beradi, nutqni eshitib-ko'rish imkoniyatlari kengayadi. Eshituvning rivojlanishi tovushlar talaffuzini egallab olishga yordam beradi. Eshitish qobiliyatini rivojlantirish va talaffuzga o'rgatish bo'limi mavjud bo'lib, mashg'ulotlar yalpi tarzda hamda individual ravishda olib boriladi. Frontal va kichik guruhlar bilan o'tkaziladigan mashg'ulotlarda jamoa bo'lib ishlatiladigan eshituv moslamalardan, individual apparatlardan-ayrim frontal (musiqa, jismoniy tarbiya) mashg'ulotlarda, erkin faoliyatida, kun davomida foydalaniladi. Ovozni kuchaytiruvchi apparatlardan doimiy ravishda foydalangan holda zarur eshituv-nutqiy muhit yaratiladi.

3 -§ Maktabgacha tarbiya yeshidagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish metodlari

Maktabgacha pedagogikada metod deb, ta'lim-tarbiya berish maqsadida qo'llaniladigan pedagogik ta'sir etish usullari tushuniladi. Metod o'z ichiga bolalar faoliyatini tashkil etish va unga rag'barlik qilishga qaratilgan pedagogik faoliyat usullarini, shuningdek, tarbiyalanuvchilarning faoliyat turlari va usullarini qamrab oladi. (L.A.Golovchis).Har bir metodda tashqi va ichki tomonlar farqlanadi. Metodning tashqi tomoni bu tarbiyalanuvchi va pedagogning harakat usullarining sistemasidir. Metodning ichki tomoni u yoki bu harakat usullari zamirida yotadigan psixik bilish jarayonlaridan iborat. Metodning u yoki bu aniq

elementlarini usullar deb nomlash qabul qilingan. Metodni tashkil etuvchi usullar qanchalik turli-tuman va boy bo'lsa, o'quv-bilish va o'quv-amaliy vazifalarni hal etish ham shuncha muvaffaqiyatli amalga oshiriladi. Metod va usul o'zaro dialektik aloqadadir: metodning tarkibiy qismi bo'lgan usul ayrim hollarda metod sifatidan namoyon bo'ladi. Metod va usul o'rtasidagi farq ular yordamida hal etiladigan o'quv bilish vazifalarining hajmi va tabiatiga bog'liq: metod umumiy o'quv vazifasini (yoki uning yirik mantiqiy qismini) butunlay hal etishga, usul birmuncha kichikroq vazifani hal etishga qaratilgandir.

Zamonaviy didaktikada bolalarning faoliyatini, borliqni bilish yo'llarini belgilovchi ko'rgazmali, amaliy va so'zli metodlar qo'llaniladi. (A.V.Zaporojes, T.A.Markova, V.I.Loginova, P.G.Samorukova).

Maktabgacha surdopedagogikada ko'rgazmali, so'zli, amaliy va o'yin metodlardan foydalanilishi nazarda tutiladi. (N.I.Belova). Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning maktabida uch turdagi metodlar, ya'ni, barcha turdagi maktablarda qo'llaniladigan umumiy metodlar, kar va zaif eshituvchi bolalar maktablarida o'quv fanlarni o'qitishda qo'llaniladigan maxsus usullar, surdopedagoglar tomonidan (eshitish qobiliyatini rivojlantirishda) qo'llaniladigan ixtisoslashtirilgan usullardan foydalaniladi .

Maktabgacha ta'limda ko'llaniladigan etiladigan ko'rgazmali metodlar guruhiga quyidagilar: kuzatish, rasmlarni tomosha qilish, kinofilm va diafilmlarni namoyish qilish, shuningdek, ayrim hollarda mustaqil metodlari vazifasini bajaradigan ba'zi usullari: vazifa-namunasi, harakat usulini ko'rsatish va boshqalar kiradi (V.I.Loginova, P.G.Samorukova). Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning borliqni bilishda kuruv idrokining, ko'rgazmali obrazli tafakurining ahamiyatini hisobga olgan holda, ularning ta'lim-tarbiyasida ko'rgazmali metodlarni eng samarali metod deb hisoblash mumkin. Kuzatish- maktabgacha ta'limning asosiy, yetakchi metodlaridan biridir. Bu metodning yetakchi ahamiyati shundaki, kuzatish jarayonida quyidagilar amalga oshadi: buyumlar va atrof- muhitdagi hodisalar haqidagi tasavvurlar shakllanadi; b) bu metod maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarning bilish imkoniyatlariga mos keladi; v) kuzatish metodi ko'pincha boshqa metodlar bilan birga keladi, yoki ular tarkibiga usul sifatida qo'shiladi. Bilish vazifalarining xarakteriga ko'ra kuzatishning turli ko'rinishlaridan foydalaniladi:

1. buyum va hodisalarning xususiyatlari hamda sifatlar(kattaligi, qurilishi,shakli, rangi va hokazo), shuningdek, kuzatiladigan ob'ektning boshqalari bilan aloqasi haqidagi bilimlarni shakllantiruvchi kuzatishlar;

2.ob'ektlarning o'zgarish va qayta o'zgarishini kuzatish materiallarning mehnat faoliyati davomida buyumga aylanishi, o'simlik va hayvonlarning o'sishi va rivojlanishi, tabiatdagi, odamlar mehnati va turmushidagi mavsumiy o'zgarishlar va hokazo). Bu kuzatishlar mavjud borlig'dagi jarayonlar, ob'ektlarning dinamikasi, o'zaro harakati haqidagi bilimlarni beradi;

3.hodisalar va ob'ektning belgilari o'rtasidagi mantiqiy aloqadorligini o'rnatishga yordam beruvchi kuzatishlar(chunochi, bolalar barglar rangiga qarab yil faslini, mevaning rangiga qarab pishgan-pishmaganini, yerning rangiga qarab uning namligini aniqlaydilar) Kuzatish metodi bolalar bilan olib boriladigan barcha ta'limiy ishlarda, chunonchi mashqulot va ekskursiyalarda, sayr va kundalik qayotda, shuningdek, bolalar bilan alohida-alohida ish olib borilganda foydalaniladi.

Kuzatish metodining samaradorligi quyidagi shartlarga amal qilingandagina ta'minlanadi:

1. Kuzatish ob'ektlarini tanlashda, shakllanadigan tushuncha va tasavvurlarni belgilashda bolalarning yosh imkoniyatlarini hisobga olish. Bir qancha ob'ektlarni baravariga kuzatish, bolalarga yaxshi tushunarli bo'lmagan ob'ektlarni kuzatish maqsadga muvofiq emas.

2. Bolalar oldiga qo'yiladigan kuzatish vazifalari maqsadining lo'nda va aniqligi (vazifani qabul qilish malakasining shakllanganlik darajasiga qarab) kuzatish maqsadi asoslangan bo'lishi kerak. Bunda kuzatish ob'ektning yorqinligi, ko'rkamligi va harakatchanligi bevosita qiziqish uyg'otadi va beixtiyor diqqatni tortadi.

3. Kuzatish jarayonining rejali, izchil olib borilganligi tufayli kuzatish jarayonining muayyan stereotipini ishlab chiquvchi yagona chizmaga amal qilishga ehtiyoj yo'q. Kuzatish mantiqi qo'yilgan vazifaning tabiati, kuzatiladigan ob'ektlarning ko'rinishlariga, bolalarning yoshiga, ob'ekt bilan tanishganlik darajasiga bog'liq.

4. Bolalarning yuksak aqliy faolligi va mustaqilligi. Bunga kuzatish maqsad va vazifasini aniq-ravshan qo'yish, uning rejalanganligi bilan, bolalarni kuzatish uchun vaziyat yaratishga jalb etish, shuningdek, tekshiruv, izlanish mehnat va o'yin harakatlarini tashkil etish bilan erishiladi. Kuzatish davomida tasdiqlovchi va izlanish tabiatidagi savollarni birga qo'shib olib borish, shuningdek, qiyoslash usullarini keng qo'llanish ham bolalarda aqily faollik uyqotadi.

5. Kuzatishni aniq va lo'nda gaplar bilan olib borish. Kuzatish davomida ob'ektlarni ko'rsatib, ularning qismlari, sifat va hossalarni og'zaki bayon etadi, yozuvli kartochkalarni ko'rsatadi. Kattaroq yoshdagi bolalarga nomlarni og'zaki-daktil bayon etish mumkin bo'ladi. Kuzatish davomida bolalar bilan suhbatlashish ob'ektlarni bir muncha aniq idrok etishga, tasavvurlarning bir qadar to'la va ongli tarzda shakllanishiga, lug'at boyligi va nutq aloqalarining rivojlanishiga yordam beradi. Kuzatish davomida tarbiyachi tushuntiradi, bolalar tomonidan kuzatilgan narasalarni qisqacha hikoya yoki axborot bilan to'ldiradi. Kuzatish olib borish chog'ida kuzatiladigan narsaga qiziqish uyqotishga harakat qilinadi, kuzatishni hikoya, rasmlarni ko'rib chiqish bilan to'ldiradi. Kuzatishdan avval, bollarning diqqati predmetga jalb etiladi, "qarang" degan ko'rsatma berilib, qo'l bilan ko'rsatiladi.

Kattaroq yoshdagi bolalarga nimaga qarash, nimani kuzatish kerakligi tushuntiriladi. Pedagog kuzatish davomida bolalar oldiga ularning yoshiga mos eslash, izlanish, umumlashtiruvchi tabiatdagi savollar qo'yadi, o'yin, mehnat, tekshiruv va izlanishga oid harakatlarni qo'llanishni tashkil etadi. Kuzatishni barcha uchun umumiy ob'ekt bilan ham, har bir bolaning qo'lga berilgan alohida-alohida ob'ektlar bilan ham olib borish mumkin.

Rasmlarni ko'zdan kechirish (namoyish qilish) maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar ta'lim-tarbiyasida ular bilan rasmlarni ko'zdan kechirish, diapozitiv, diafilmlar va kinofilmlarni ko'rish alohida ahamiyatga ega bo'ladi. Bunday hol maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar bilan olib boriladigan ta'limiy ishlar mazmuni, shuningdek, ular bilish faoliyatining asosiy shakllar bilan belgilanadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida rasmlarni ko'rib chiqish metodidan

- xilma-xil didaktik, o'quv vazifalarni hal etish uchun;

- buyumlar va atrof-muqitdagi hayot hodisalari haqidagi tasavvurlarini aniqlashtirish va boyitish uchun;

- bilimlarini umumlashtirish va sistemalashtirish uchun;

- lug'at boyligini faollashtirish va bog'lanishli nutqini rivojlantirish uchun;

- estetik idrokni shakllantirish, estetik taassurot va his-tuyg'ularni boyitish uchun foydalaniladi.

Shuni ta'kidlash joizki, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar har doim ham rasmlar mazmunini to'g'ri idrok eta olmaydi, tasvirni real buyum, hodisa, harakatlar bilan taqqoslay olmaydi. Shu sababli rasmlarni ko'zdan kechirish bilan birga, rasm mazmuni bola uchun tushunarli ekanini rasm chizish, tegishli harakat va predmetlarni ko'rsatish vositasida aniqlash mumkin. Maktabgacha tarbiya amaliyotida rasmlar asosida suhbat o'tkazish, hikoya tuzish, ijodiy hikoya, rasmlarga nom o'ylab topish kabi ish turlari tashkil etiladi. Tarbiyachi zarur hollarda tushuntirish beradi, bolalarning hikoyalari yoki fikr-muloqazalarini to'ldiradi.

Diapozitivlar, diafilm va kinofilmlarni namoyish qilish Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar bilan olib boriladigan ta'limiy ishda o'quv ekranidan foydalanish uchta vazifani hal etishga yordam beradi: bolalar bilimni kengaytiradi, ular nutqini rivojlantiradi va filmni ongli ravishda chuqurroq idrok qilishga qodir bo'lgan madaniyatli tomoshabinni tarbiyalaydi.

O'quv filmlarni namoyish etish quyidagi tartibda olib boriladi:

1. Namoyishdan oldin suhbat o'tkazilib, unda bolalarning ko'rsatladigan hodisa haqidagi tajribalari, bilimlari jonlantiriladi. Muhokama so'ngida bolalar oldiga bilishga oid yangi vazifa qo'yiladi. Keyin film ko'rsatiladi.

2. Film namoyishidan so'ng bolalar qisqa suhbatda tengqurlari va ustozlari orasida o'z taassurotlari bilan o'rtoqlashadilar. Pedagog o'rtaga faqat bolalarning film mazmunini qay darajada o'zlashtirganini aniqlashga imkon beruvchi savollar tashlaydi, bu bilan u ularga film g'oyasini aniq tushunib olishga, bog'lanishlar o'rnatishga yordam beradi.

3. Bir necha kundan (3-4 kun) so'ng filmning qayta namoyishi o'tkaziladi, bunda tarbiyachi namoyish oldidan bolalar diqqatini filmning yetarlicha idrok qilinmagan yoki tushunilmagan jihatlariga qaratadi.

4. Takroriy namoyishdan so'ng suhbat o'tkaziladi. U o'z ichiga film mazmunini qayta hikoya qilib berishni, uning taqilini muhim hodisa va ular o'rtasidagi aloqalarni ajratib ko'rsatishni oladi.

Shunday qilib, maktabgacha tarbiya muassasalarida qo'llaniladigan barcha ko'rgazmali metodlarning maqsadi bolalarda buyumlar va atrof-muhitdagi voqelik haqidagi aniq tasavvurlarni shakllantirishdan iboratdir.

Ko'rgazmali metodlardan foydalanish idrokning yetakchi bilish jarayoni sifatida rivojlanishni, shuningdek, nutq va tafakkurning ko'rgazmali -harakat va ko'rgazmali-obrazli shakllarining, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning asosiy faoliyat turlarining, tasviriy va mehnat faoliyatining rivojlanishini ta'minlaydi.

Amaliy metodlar. Bolalar bog'chasida o'qitishning amaliy metodlari guruhiga mashqlar, o'yin metodlari (didaktik o'yinlarni qo'shgan holda) elementar tajribalar va modellashtirish kiradi. Bunda bolalarning bilish faoliyati og'zaki-mantiqiy tafakkur bilan o'zaro aloqadagi ko'rgazmali-harakat va ko'rgazmali-obrazli tafakkurga asoslanadi.

Mashqlar- bu berilgan mazmunning aqliy va amaliy harakatlarini bola tomonidan ko'p marotalab takrorlashdir. Mashqlar mohiyatan bilimlarni amalga tatbiq etilishi bo'lib, u bilimlarning o'rgatuvchi va rivojlantiruvchi ahamiyatini belgilaydi: bolalar mashqlar yordamida turli aqliy usullarni egallaydilar, ularda o'quv va amaliy ko'nikma hamda malakalar shakllanadi: aqliy va amaliy zamindagi bilimlar birmuncha mustahkam va ongli bo'la boradi. Natijada bolalarning bilish qobiliyatlari mustahkamlanadi.

Bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish- uzoq davom etuvchi jarayon. U turli tabiatidagi ko'p martali mashqlarni talab etadi. Pedagog ta'limiy vazifalarga muvofiq, bolalardan taqlidiy-ijrochilik, qurish-yasash va ijodiy darajasida bo'lgan faollik va mustaqillikni talab qiluvchi mashqlardan foydalanishi mumkin. Taqlidiy-ijrochilik mashqlarni tashkil etishda bolalar oldiga o'quv-bilish vazifalar qo'yiladi, uni hal etish usuli, harakat va ular izchilligini ko'rsatiladi, hamda natijani baholash mezonlari ko'rsatiladi. Bolalar mashqlarni ko'rsatilgan namunaga ko'ra bajaradilar. Pedagog takroriy mashqlar paytida harakat usullarini o'zlashtirish darajasiga qarab harakatlarni ko'rgazmali namoyish qilishni tobora ko'paytira boradi. Bunda u ularni og'zaki eslatishlar bilan almashtiradi, shu asnoda bolalarni ham harakatlarning tabiati va izchilligini og'zaki belgilashga jalb qiladi.

Bolalar tomonidan ko'rsatilgan harakat usulining yetarlicha o'zlashtirilishi qurish-yasash mashqlariga o'tishga imkon beradi. Ularning o'ziga hosligi o'zlashtirilgan harakat usulining yangi mazmuniga, dastlab unga yaqinroq, so'ng birmuncha o'zgacharoq mazmunga o'tishdan iboratdir. Bunda bolalar o'zlariga ma'lum harakat va operasialardan tegishli yechim usulini yaratadilar. Ijodiy mashqlar o'zlashtirilgan usullarni yangi sharoitda foydalanishni, shuningdek, bolalar hali o'rganmagan yangi harakat va operasialarni qo'llanishni ko'zda tutadi. Oz darajadagi faol va mustaqil mashqlardan izchil ravishda mustaqil, ijodiy mashqlarga o'tish bilim va oqilona harakat usullarini o'zlashtirishni ham, bolalarning aqliy va amaliy mustaqilligining rivojlanishini ham ta'minlaydi.

Bilimlarning tasavvurlar darajasida shakllanishi mashqlar jarayonida xilma-xil buyumlardan, o'yinchoqlar va didaktik materiallardan "tarqatma" material sifatida foydalanishni talab qiladi. Bolalar tomonidan bilimlar va harakat usullarining o'zlashtirilishi keng miqyosdagi buyum sohasida amalga oshiriladi.

Buyumli mashqlar jarayonida harakatlarni moslashtirish bolalarni buyumlardan foydalanilmaydigan sof harakat tabiatidagi og'zaki mashqlarga tayyorlaydi. Bolalarning aqliy

tarbiyasida nutqiy mashqlar alohida ahamiyatga molik, chunki bunday mashqlar jarayonida o'z fikrini aniq va yorqin ifodalash, isbotli muloqazalar yuritish, ravon so'zlash kabi ko'nikmalar shakllanadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar ta'limida o'yin mashqlardan keng foydalaniladi. Bunday mashqlar o'z ichiga mavjud harakat qatori tahlidiy harakatlarni, hayol qilinadigan vaziyatni oladi. O'yin mashqlari bolalarni, ayniqsa, kichik maktabgacha yoshdagi bolalarni qiziqtiradi, ijobiy his-tuyg'ular uyg'otadi, bolalarda mashqlar davomida ba'zan yuz beradigan charchoqni yozadi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar bilan olib boriladigan mashqlarning asosiy qoidalari:

Bolalar oldiga qo'yiladigan o'quv vazifasining aniq va yorqinligi, bajarish usullarini ko'rsatish; Kichkintoylar har bir elementni yoki operatsiyani kattalar namoyish etib bo'lishi bilan bajaradilar;

O'rta yosh guruhidagi bolalar butun boshli mashqni uni namoyish qilingandan so'ng namoyish eta oladi, katta yoshli bolalar harakatlarning ayrim yangi elementlarni ko'rsatgan holda og'zaki tushuntirish asosida bajara oladilar;

Mashqlarni bolalarning kuchiga qarab asta-sekin murakkablashtirish;

Mashq natijalarini bolalarning yosh va o'ziga hos xususiyatlarini hisobga olgan holda tabaqalashtirilgan holda taqtil qilish va baholash;

Mashqlar davomida bolalarning o'zini-o'zi nazorat qilish, uning natijalarini o'zi baqolashning mezonini belgilash;

Mashqlarni turli tashkiliy shakllardan(mashg'ulotlarda, kundalik hayotda, yalpi tarzda va alohida-alohida) xilma-xil materiallardan foydalanib ko'p martalab takrorlash;

Mashqlarni takrorlashni vaqt bo'yicha taqsimlash(u yoki bu ko'nikma hosil qilib bo'lingacha, unutib yubormaslik uchun vaqti-vaqti bilan mashqqa qaytib turish joiz. Mashqlar metodlardan biri hisoblangan holda usl o'rnida qo'llanishi va boshqa metodlar tarkibiga kirishi ham mumkin.

O'yin metodi rang-barang o'yin faoliyati komponentlarini savollar, ko'rsatmalar, izoh va tushuntirishlar, namoyish qilish va hokazolar kabi boshqa usullar bilan birgalikda qo'llanilishini ko'zda tutadi. O'yin metodi tarkibiga kiradigan o'yinning asosiy komponentlaridan biri to'la, keng tarzda xayol qilinadigan o'yin vaziyatidir. Masalan, bolalarni bog'lanishli nutqqa mashq qildirish uchun o'yinchoqlar dokonidagi vaziyatga tahlid qilinadi. Bolalar sotuvchi va xaridor rollarini bajarib, bir-birlari bilan tegishlicha muomala qiladilar, o'yin harakatlarini bajaradilar va hokazo. O'yin metodi o'z tarkibiga o'yinchoq va o'yin materiallari bilan bajariladigan harakatlarni, tahlidiy harakatlarni, buyumlarni yashirish va topish harakatlarni oladi. Bularning barchasi bolalarda ijobiy his-tuyqu kayfiyati hosil qiladi, ular faolligini, qiziquvchanligini orttiradi. O'yin metodidan foydalanishda pedagog yetakchi rol o'ynaydi: u o'quv vazifasining mazmunini, o'yin va amaliy harakatlarning tabiati va izchilligini belgilaydi, topshiriqni bajarish namunasini ko'rsatadi, tushintiradi, bolalar yo'l qo'yqan xatolarni tuzatadi, shuningdek, savollar tashlaydi, bolalarda faollik uyg'otadi, ularni mustaqillika undaydi. O'yin metodining ko'rinishlaridan biri didaktik o'yin hisoblanadi. Unda bolalarning barcha harakatlari o'yin topshiriqlari va qoidalari bilan boshqarib turiladi. O'yinga rahbarlik qilish bolalarni o'yin mazmuni va qoidalari bilan taniqtirishdan, shuningdek, qoidalarning bajarilishini nazorat qilishdan iboratdir. Didaktik o'yinning mohiyati shundaki, bu o'yin davomida qo'shimcha axborot berilmaydi. Shuning uchun ham bunday o'yinga ma'lumot berish va bilimlarni to'ldirish metodi sifatida qaramaslik lozim. Unda mavjud bilimlardan foydalanish, ularni qo'llanishning faol jarayoni kechadi. Bu jarayon bilimlarning takomillashuvini ta'minlaydi: qo'llanish tufayli bilimlar yanada mustaqam va ongli, tushuniladigan bo'la boradi. Didaktik o'yinlar chog'ida faol idrok yuzaga chiqadi va o'yin mazmuniga qarab, tahlil, qiyoslash, tavsiflash, umumlashtirish kabi xilma-xil aqliy operatsiyalar ham rivojlanadi boladi. Bu o'yinlar diqqatni bir joyga to'plashni, topqirlikni, aniqlikni, tez xotirlashni, faollikni va nutqni tushunish va undan foydalanishni talab qiladi.

Shunday qilib, didaktik o'yinlar o'qitish metodi sifatida bilimlarni mustaqamlash, ularni umumlashtirish va sistemalashtirish, shuningdek, bilish jarayonlarini takomillashtirish va rivojlantirish maqsadida qo'llaniladi.

Oddiy tajribalar, amaliy metod sifatida atrofdagi borliqni bilish uchun xizmat qiladi. Oddiy tajribalar hayotiy vaziyatlar, buyum yoki hodisalarni yashirin, bevosita namoyon bo'lmagan xususiyatlarini aniqlash maqsadida o'zgartirish, ular o'rtasida aloqalar o'rnatish, yuz bergan o'zgarishlarning sabablarini topish degandir. Bu o'zgarishlar maxsus yaratilgan sharoitlarda, bolalarning bevosita ishtirokida amalga oshiriladi. Masalan, bolalar tarbiyachi rag'barligida o'simliklar hayotida yorug'likning ahamiyatini bilish uchun o'simlikni o'stirish va parvarish qilish sharoitini o'zgartiradilar (ayni o'simliklardan birini juda yoritilgan xonaga joylashtiradilar, boshqasini qorong'iroq joyga qo'yadilar), bunda o'simlikni parvarishlab, uning rivojini qayd etib boradilar. Boshqa bir holda, bolalar buyumlarning qaysi biri suvda cho'kadi, qaysilari suv yuzasida turadi, degan fikrni aniqlash maqsadida suvga turli materiallardan yasalgan va turlicha qurilishdagi buyumlarni tushiradilar, natijalarni qiyoslaydilar va hokazo. Tajribaning keyingi bosqichi tajribani taqlil qilish-ma'lum va noma'lumni aniqlash asosida bolalar bilan birgalikda tajribani tashkil etishni muvofiq qilib qiladi: shartlarni ta'sir ko'rsatish usullarini belgilaydi. Bolalar ongiga esa ular ta'sirining ob'ektga nisbatan yo'nalganligini-nima, nega o'zgarishini etkazish muhim. Tajriba kuzatishni ham taqozo etadi: bolalar o'zgarishlarni, yangi hodisalarni, aloqalarni kuzatadilar. Tarbiyachining savollari, ko'rsatmalari bolalarga bu dalillarni qayd etishga yordam beradi. Tajribaning yakunlovchi bosqichi-olingan natijalarni taqlil qilishdir. Uni bolalar xotirasida vazifa hal etilgan jarayonni, uni o'tkazish uchun yaratilgan sharoitlarni, ta'sir etishning yo'nalganligi va mazmunini, bolalar bevosita ishtirok etgan voqealar o'zgarishini qayta tiklashdan boshlash lozim. Shu asosda olingan ma'lumotlar avvalgililar bilan o'zaro qiyoslanadi. Oqibatda bolalar hulosa chiqarishga, mushohada yuritishga- bilish vazifalarni hal etishga tayorlanadi. Tajribaning yakunlovchi qismi ko'pincha evristik tabiatdagi suhbat tarzida kechadi. Shunday qilib, bolalarning oddiy tajribalarda ishtirok etishi murakkab analitik-sintetik tafakkur faoliyatini qiyoslash, solishtirish, xulosalar chiqarish qobiliyatlarini va hokazolarni talab qiladi. Tajribalar davomida ushbu ko'nikmalar shakllanadi. Izlanish harakatlari kichik va o'rta maktabgacha tarbiya yoshidagi guruhlarda ayrim usullar sifatida foydalaniladi. Bu harakatlar dastlab amaliy natijalarga olib keluvchi qobiliyatlarni aniqlashga yo'naltirilgan sinovchi harakat sifatida shakllanadi. Asta sekin bu harakatlar bilish natijalariga yo'naltirilgan harakatlar tusini oladi: ayrimlari buyumlarning yashirin xususiyat va sifatlarini aniqlashga, boshqalari buyumning u yoki bu vaziyatga aloqadorligi va bog'liqligini aniqlashga yo'naltiriladi. Izlanish harakatlari ko'rgazmali-harakat tafakkuri sifatida butun maktabgacha tarbiya yoshida o'z ahamiyatini saqlab qoladi. Modellashtirish ko'rgazmali-amaliy metod sifatida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni o'qitishda tobora keng yoyilmoqda. Modellashtirish deganda, modellar yaratish jarayoni va ularni ob'ektlarning xususiyatlari, tuzilishi, munosabatlari, aloqalari haqidagi bilimlarni shakllantirish uchun foydalanish tushuniladi. Modellarining birinchi turi-buyumli model, bunda model buyumga o'xshagan bo'ladi. Uning asosiy qismlari, qurish-yasashdagi o'ziga hos xususiyatlarini, qismlarining fazodagi joylashuvi va munosabatlarini, ob'ektlarning o'zaro aloqasini aks ettiradi. U odam, qayvon, shaklining tekis modeli bo'lib, uning qo'l-oyoqlari alohida holda birlashtiriladigan tarzda yasalgan, uni bola esga tushirib qayta quradigan yasama model deyish mumkin. Ikkinchi tur- buyumli-chizma model. Bunda bilish ob'ektidagi muhim komponentlar va ular orasidagi aloqalar o'rindosh-buyumlar va chizma belgilar yordamida belilab chiqiladi. Og'zaki metodlar. Og'zaki metodlar negizida nutq yetadi. Og'zaki metodlar nutqiy muloqotni tashkil etilishini ta'minlaganligi sababli, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasida katta ahamiyat kasb etadi. Biroq maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida og'zaki metodlar umumiy bog'chalarga nisbatan, ko'proq amaliy va ko'rgazmali metodlar bilan uyqunlikda ishlatiladi. Og'zaki metodlarga so'zli ko'rsatmalar (og'zaki, daktil, yozma), suhbat, pedagogning hikoyasi, bolalar va kattalarning o'qishi, hikoyalab berishi, pedagogning tushuntirib berishi. Pedagogik faoliyatda so'zli ko'rsatmaga muvofiq harakatlar bajarish amaliyoti qo'llaniladi. Ko'rsatmaga biror harakatlarni bajarishga yo'naltiruvchi undov

gaplardan tashkil topadi. Dastlab og'zaki metodlar ko'rgazmali metod bilan birga keladi, ya'ni, og'zaki ko'rsatmaga muvofiq, bolalar kattalarga tahlid qilib harakatlar bajaradilar. Chunonchi, pedagog sharn rasmini chizib, "rasm chiz" ko'rsatmasini bolalarga beradi. Asta sekin, mashg'ulotlarda va turli faoliyatlarda bolalar so'zli ko'rsatmalarni namunani ko'rmasdan ham tushuna boshlaydilar. So'zli ko'rsatmalar murakkablashtirib boriladi ("Azizni mashg'ulotga chaqir", "Botirga ayt, eshikni yepsin" va b.).

Suhbatlar-eng ko'p qo'llaniladigan og'zaki metodlardan biri bo'lib, ta'limning barcha yillarida qo'llaniladi. Suhbat- eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar dialogik nutqini o'stirish vositasidir. Suhbat ham ko'rgazmali metodlar (buyum va rasmlarni namoyish etish) bilan uyqunlikda olib boriladi. Eshituvchi bolalardan farqli ularoq, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar pedagog erdamisiz suhbatda ishtirok eta olmaydilar. Dastlab bolalarni sodda savollarni tushunishga, berilgan savollarga imo-ishoralar, qisqa so'zlar, yozuvli kartochkalar vositasida javob berishga o'rgatiladi.

O'rta va katta guruhlarda rasmlar asosida hikoyalar tuzish, o'qish, biror hodisalarni muhokama etish va boshqa ish turlari asosida suhbatlar o'tkaziladi. Shuningdek, suhbatlar o'yinlar, tasviriy faoliyat, sayr-sayohat, kuzatishlar davomida o'tkaziladi. Kirish suhbatlarda pedagog mashg'ulot mavzusi bo'yicha bolalarning bilimlarini aniqlaydi. Masalan bayram salyutini chizishdan avval, salyut qachon bo'lishini, kimlar salyut ko'rganini aniqlaydi. Suhbat davomida so'zlar ma'nosi aniqlanadi, yangi so'zlar beriladi. Kirish suhbatlari davomida mashg'ulot mavzusi bilan bog'liq vazifalar bajariladi.

Yakuniy yoki umumlashtiruvchi suhbatlarda bilimlar chuqurlashtirilib, sistemaga solinadi. Yakunini umumlashtirishda evristik tabiatidagi yakuniy suhbat hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Evristik suhbatlar chog'ida tarbiyachining savol va topshiriqlaridan jonlangan bolalar tegishli sharoitlarda o'qitish davomida o'zlari o'zlashtirgan asosiy dalillarni qayta tiklaydilar. Tahlil, qiyoslash va taqqoslash yo'li bilan muayyan hodisalarni birlashtirib turuvchi asosiy alohalar ajratib olinadi va shu asnodan bolalar hodisalar mohiyati. Ularning tabiati hamda o'zaro aloqadorligi haqida umumlashma mushohada yuritishni o'rganadilar.

Suhbat chog'ida tarbiyachi xilma-xil usullardan foydalanadi. Bolalar xotirasida narsalar va hodisalar haqidagi tasavvurlarni qayta tiklash, ular haqidagi suhbat davomida sistemalashtirilgan va umumlashtirilgan bilimlarni esga tushirish uchun rasmlar yoki ko'rgazmali materiallar namoyishini o'tkazish mumkin.

Suhbatning samaradorligini ta'minlovchi didaktik shartlar quyidagilardan iborat: savollar oldindan tanlanadi, savollar aniq bo'lishi, bolalarning nutqiy rivojlanishi, bilimlarning hajmiga tuzilishi lozim. Katta yoshdagi bolalar bilan savollar ketma-ketligini o'zgartirish maqsadga muvofiq bo'ladi, chunki ular ko'pincha savolning mazmuni emas ketma-ketligini o'zlashtiradilar. Izohlash, tushuntirish, pedagogik baholash universal hisoblanib asosiy metodlar tarkibiga kiradi. Izohlash, tushuntirish usullari sifatida hodisalarni kuzatish va rasmlarni, buyumlarni ko'rib chiqish jarayonida, mashqlar chog'ida, tajriba va boshqa metodlar o'tkazish vaqtida keng qo'llaniladi. Ko'rgazmali amaliy metodlar buyumlar va atrof muhitdagi hodisalarni bevosita idrok etilishini, jonli mushohada qilinishini ta'minlaydi, chunki bilimlar ular tufayli shakllanadi. Biroq bolalar bevosita tanishadigan hodisalarning ko'pgina tomonlari bunda idrok uchun qiyinlik qiladi, bu uni tushunishga xalaqit beradi. Bu ko'proq hodisalarning aloqalari, ularning sabablari va boshqalarga tegishlidir. Tarbiyachi bunday paytlarda o'z tushuntirishlari bilan bolalar idroki va tushunchasini etilayotgan narsaga yo'naltiradi. Izohlab berishning turlaridan biri ko'rsatma berishdir. U o'quv vazifasini hal etishda zarur bo'ladigan o'quv harakatlari- aqliy va amaliy harakatlarning mazmunini va izchilligini bolalarga tushuntirishni o'z ichiga qamrab oladi. Ko'rsatma berish va izohlash bilan birgalikda topshiriqni yoki harakat usulini bajarish namunasini ko'rsatishdan ham foydalaniladi. Ko'rgazmali-amaliy ko'rsatish og'zaki izoqlash va ko'rsatish bilan birga tasviriy faoliyatga, qurish-yasashga, harakatlarga o'rgatishda mashqlar qatori etakchi o'rin egallaydi va u ko'pincha metod xususiyati kasb etadi. hikoyalab berish ko'p hollarda katta guruhlarda, bolalarning ko'rib-eshitish malakalari shakllangan davrda qo'llaniladi. hikoya mashg'ulotning mazmuni bilan bog'lanishi, yoki unda

yangi ma'lumot bayon etilishi mumkin. Yangi matnlarni o'qish, rasm asosida hikoya tuzish, syujetli rasmlar chizish va boshqa ish turlaridan avval pedagogining hikoyasi tinglanadi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga odatda tanish bo'lgan, hajm jihatdan katta bo'lmagan matnlar hikoyalash uchun taqdim etiladi. hikoya bolalarga og'zaki ravishda beriladi, zarur bo'lganda yozma va daktil nutq bilan mustaqamlanadi. Metodik usul sifatida bolalar, kattalar, hayvonlar qayotidan qiziqarli voqealarni bayon etuvchi hikoyalar qo'llanilishi mumkin. hikoya qilib berishdan maqsad og'zaki bog'lanishli hikoyani idrok etish, hikoya qahramonlarining hatti-harakatlarini, voqealarning izchilligini tushunish, hodisa va qahramonlarga nisbatan hissiy munosabatni shakllantirish. Pedagogning og'zaki hikoyasi ko'rgazmali vositalar (maketlar, qaykalchalar, o'yinchoqlar, rasmlar va q.k) namoyishi bilan mustaqamlanib boradi. hikoya 2-3 marta takrorlangandan so'ng bolalar hikoyalab berish jarayoniga kirishadilar: ular voqealar borishini, hikoyalarning ayrim joylarini, yoki yaxlit hikoyani bayon etadilar. Pedagogning hikoyasidan so'ng matn o'qib berilishi mumkin. Kar va zaif eshituvchi bolalar uchun o'qish va yozishni egallash zaruratidan kelib chiqqan holda, o'qish maxsus maktabgacha muassasalarida keng qo'llaniladi. Dastlabki bosqichlarda global (yaqlit) o'qish, o'rta guruhdan boshlab analitik o'qish qo'llaniladi. O'qish nutq o'stirish mashg'ulotlarida ham o'qitish vositasi ham o'qitish maqsadi sifatida ilgari suriladi, sababi barcha ta'lim yillarda ongli o'qishga izchillik bilan o'rgatib boriladi. O'qish, hikoya qilib berish, suhbat, nutqiy ko'rsatmalar kabi so'zli metodlar bilan birga qo'llaniladi. O'qish ko'rgazmali va amaliy metodlar bilan ham uyg'unlikda qo'llaniladi, zero o'qish chog'ida ko'rgazmali va amaliy asos bo'lmasa, bolalarda matnlar bilan bog'liq noto'g'ri, hato yoki cheklangan tasavvurlar shakllanishi mumkin.

Pedagogik baholash o'qitishning eng muhim usullaridan hisoblanadi. O'quv vazifasini hal etish natijasi ham, uning bajarilishining borishi, ya'ni bola tomonidan natijaga erishish uchun qo'llanilgan harakatlar va usullar ham baholanadi.

Natija deganda bolalar tomonidan bilimlarning, harakat usullarining aniq mazmunini o'zlashtirilishi, shuningdek, aqliy faoliyatning yangi sifatlarning yuzaga kelishini talab qiladigan o'rtacha qo'yilgan bilish yoki amaliy vazifalarni to'g'ri hal etish tushuniladi. Ijodiylik, mustaqillikni namoyon qilish, avval o'zlashtirilgan bilimlar, ko'nikma va malakalarni qo'llanish ham xuddi shunday baqolanadi. Pedagogik baholash bolaga ijobiy natijaga erishishga, o'zida ishonch hosil qilishga, yo'l qo'ygan xatosini tushunishga, ularni bartaraf etishga yordam beradi. U bolaga o'z faoliyatini yanada takomillashtirish yo'llarini ko'rsatadi, o'z-o'zini baholash va nazorat qilish fazilatini shakllantirishga yordam beradi.

Quyidagi qator talablarga amal qilingandagina baqolash o'zining tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadiga erishadi, bunda:

faqat bolaning o'z kuchi bilan erishilgan natijani baqolash lozim;

baholash o'z mazmunida muayyan didaktik talablarni aks ettirishi, natija va harakatni o'zlashtirish vositasi bo'lmish o'quv vazifasi hamda oqilona ko'nikmalar nuqtai-nazaridan taqlil qila olishi kerak;

baholash bolaning yangi o'quv ko'nikmalari va natijalarini o'zlashtirish darajasiga qarab tobora tabaqalashib, o'quv vazifasini hal etishning alohida bosqichlarini o'z ichiga ola boradi;

baqolashda bolaning alohida o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish, uning natijalarini boshqa bolalar yutuqlari bilan taqoslamasdan faqat o'z natijalarini baqolashi lozim.

Tez qo'zqaluvchan, dili shikasta va tortinchoq bolalar faoliyatini baholashda ayniqsa pedagogik nazokat zarur. Pedagog bahosining mazmuni va tuzilishida bolalar tomonidan bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishning yosh xususiyatlarini hisobga olish zarur: kichik guruhda odatda, bolaning vazifani bajarishga intilishining o'zi ijobiy baholanishga loyiq, bunda tarbiyachi bolaning ijobiy natijaga bo'lgan intilishiga, sa'y-harakatiga diqqatini qaratadi, o'rta guruhda bolalar harakatini ijobiy baholagan holda qatolarni ham aytib, ularni tuzatishning aniq yo'llarini ko'rsatib o'tadi; katta yosh guruhlarida natija sifati ham, unga erishishning asosiy bosqichlari ham tahlil qilinadi, shuningdek, mashg'ulot davomida bolalarning o'zaro harakat qilishi malakalari ham baholanadi. Tarbiyachi o'rta va katta guruhlardagi bolalar faoliyatini baholay turib, umumiy baho chiqaradi, so'ng uni ayrim bolalar faoliyati taqlili bilan to'ldiradi.

Bunda o'z hatolariga, kamchiliklari va boshqa bolalarning kamchilik va hatolariga to'g'ri munosabatni tarbiyalash zarur.

Tarbiyachining baqosi bilan bir qatorda bolalar faoliyati natijalarini ularning o'zlariga-o'zlari baho berishning turli usullaridan foydalanish mumkin. Masalan, pedagog bolalarga bajargan ishlarini o'z baholariga ko'ra tartib bilan qo'yib chiqishni taklif etadi. So'ngra baholangan narsani baholash o'tkaziladi, har bir ish muallifning dalillari, o'rtoqlarning muloqazalari tinglanadi. Tajriba mazkur usul bolalarda o'z faoliyati natijalariga nisbatan talabchanlikni tarkib toptirishni ko'rsatmoqda. Bolalarga ta'sir etish usullari. Bolalar va pedagoglar faoliyat turlarini belgilovchi metodlardan tashqari, ta'lim tarbiyada bolalarga bevosita, bilvosita ta'sir etuvchi metodlar, shuningdek muammoli o'qitish va tarbiyalash metodlari qo'llaniladi.(A.V.Zaporojes, T.A.Markova 1980). Bevosita ta'sir etuvchi metodlar bolalar oldiga muayyan vazifalarni qo'yib, vazifani bajarish usullarini(birgalikdagi qarakatlar, ko'rsatib berish, namunani namoyish etish, og'zaki ko'rsatma, hikoya, tushuntirib berish) belgilaydi. Ya'ni bola oldiga vazifa qo'yilib, uni bajarish usullari ko'rsatiladi. Bu metodlardan foydalanishda, bola topshiriqlarni bajarish usullarini egallab olishi, zarur bilimlar va malakalarni o'zlashtirib olishi muhimdir. Bevosita ta'sir etuvchi metodlar tasviriy faoliyat, qurish-yasash, mehnat mashg'ulotlar davomida bilim va malakalarni egallashda keng qo'llaniladi. Tevarak atrof bilan tanishtirish, matematik tasavvurlarni shakllantirish, nutq o'stirish, talaffuzga o'rgatishda bevosita ta'sir etish metodlarning roli kattadir, zero bolalar tahlid qilib, namunaga qarab, nutqiy ko'rsatmaga ko'ra harakatlarni bajaradilar. Bilvosita ta'sir etish metodlar yordamida bolalarning mustaqil faoliyatiga rag'barlik qilinadi. Pedagog bolalar oldigamuayyan vazifalar qo'ymaydi, biroq bolalarning qiziqishlarini hisobga olgan holda hamda rivojlantiruvchi shart-sharoitlar yaratib, bolalar muloqotini qo'llab-quvvatlagan holda rivojlantiruvchi va korreksion vazifalarning hal etilishiga erishadi. Bu metodlar ko'pincha tasviriy va amaliy faoliyatlarda qo'llaniladi, pedagoglardan katta mahorat, bolalar imkoniyatlarini hisobga olgan holda ular faoliyati va muloqotiga rag'barlik qilish qobiliyati talab etiladi.

Savollar va topshiriqlar

1. Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalar vazifalarini yoritib bering.
2. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berishning didaktik tamoyillarini eritib bering.
3. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga ta'lim- tarbiya berishda qanday maxsus tamoyillarga asoslanadi.
4. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish qanday metodlar yordamida amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Venger A.A., Vigodskaya G.L. Leongard E.I. O'tbor detey v spetsialnie doshkolnie uchrejdeniya M.1972
- 2.Vlasova T.A. O vliyani narusheniya sluxa na razvitie rebenka M.1954
- 3.Belova N.I. Spetsialnaya doshkolnaya surdopedagogika M. 1985
- 4.Golovchis L.A. Doshkolnaya surdopedagogika M.2001
- 5.P.Yusupova Maktabgacha tarbiya pedagogikasi T. 1992
6. V.I.Loginova va P.G. Samorukovalar taqriri ostida Maktabgacha tarbiya pedagogikasi 1-2 qism T. O'qituvchi 1992

7-bob

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning jismoniy tarbiyasi.

1-§ Jismoniy tarbiya nazariyasi va asosiy tushunchalari

Insonni kamol toptirish har tomonlama jismoniy tarbiyalashni ko'zda tutadi. Jismoniy tarbiya sog'liqni yaxshilashga, jismoniy sifatlarni rivojlantirishga, yoshlarni mehnatga va Vatan ximoyasiga tayyorlashga qaratilgandir. Jismoniy tarbiya ta'limoti o'z ichiga "jismoniy madaniyat", "jismoniy barkamollik", "jismoniy tarbiya", "jismoniy rivojlanish" kabi tushunchalarni oladi. Jismoniy madaniyat - insonlarni jismoniy jihatdan mukammallashtirish uchun foydalaniladigan moddiy hamda madaniy qadriyatlar yiqindisidir.

Jismoniy madaniyat mazmuni quyidagilardan iborat:

1. Mehnat va turmushdagi ko'nikmalar; tartiblilik, kiyim, xonalarning ozodaligi; gigienik rejimga doir odatlar (dam olish, mehnat, uyqu gigienasi va oqilona kun tartibi).
2. Tabiatning tabiiy sharoitlarida chiniqtirish.
3. Jismoniy mashqlar.

Jismoniy rivojlanish - inson organizmini shakllanishi va o'zgarishini ifodalaydigan jarayondir. Tor ma'noda antropometrik va biometrik kursatkichlar: bo'yi, tana og'irligi, ko'krak qafasi aylanasi, o'pka siqimi, qaddi -qomat va boshqalardir.

Jismoniy tarbiya deganda jamiyat talablariga muvofiq tarzda organizmni har tomonlama morfologik va funksional takomillashtirishga, jismoniy sifatlar (qobiliyatlar)ni rivojlantirishga, harakat malakalari va ko'nikmalarini shakllantirishga, jismoniy tarbiya va sport sohasida bilimlarni shakllantirishga qaratilgan uyg'unlashtirilgan pedagogik jarayon tushuniladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni jismoniy tarbiyalash dastavval hayotini muqofaza qilish va salomatligini mustaqamlash, to'lakonli jismoniy rivojlantirish, harakat ko'nikmalarini shakllantirish va jismoniy sifatlarni rivojlantirishga, madaniy - gigienik ko'nikmalarni rivojlantirish, tartibli hayot odatlarini tarbiyalashga qaratilgandir.

2-§ Jismoniy tarbiyaning asosiy vositalari

Gigiena (tozalik) talabiga javob beradigan sharoitlar. Bolalar jismoniy jihatdan rivojlanishi uchun gigiena talablariga javob beradigan (bino, jiqozlar, maydoncha, kiyim bosh, poyabzal) yaratish, bolalar hayotining ilmiy asoslangan kun tartibini (bular oqilona ovqatlanish, harakatlarni rivojlantirish va organizmni chiniqtirish tadbirlarini o'z ichiga oladi) albatta bajarish zarur. Shu bilan birga tibbiyot xodimlarining doimiy nazorati, zaruriy profilaktik va davolash ishlari olib borish talab etiladi. Bog'chada har bir guruh uchun xonalar ajratiladi. Guruh xonalari bolalar erkin harakat qila olish va sof havo bilan nafas olish imkonini beradigan darajada katta, yoruq, quruq va issiq, derazalari janubiy - sharqqa qaragan bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Guruh xonasining balandligi 3 - 3,5 metr bo'lib, har bir bolaga bino satqidan 2,5 kv. metr joy, taxminan 8 kub metr qavo to'qri kelishi, xona bezagi gigiena xos tez toza bo'ladigan, yoqimli rangda bo'lishi kerak. Xonada yoruqlikni to'sadigan og'ir va qalin pardalar, gilamlar, yumshoq mebellar, umuman ortiqcha narsalar bulmasin. hamma jihozlar ta'lim - tarbiya talablariga, bolalarning bo'yi va gavda tuzilishiga mos bo'lishi kerak. Bolalarning stol va stullari ancha mustahkam, o'zi yengil, oson yuviladigan bo'lsin. Stol yorug'lik chap tomonda tushadigan qilib joylashtirilishi kerak. O'yinchoq va ko'rgazmali qurollar ham gigiena talablarga javob beridigan, pishiq, zararsiz rangda, tashqi ko'rinishi silliq bo'lishi shart. (P.Yusupova 1992). Tarbiyachi o'z guruhining gigiena sharoiti uchun javobgardir. Xonani bolalar sayrga, musiqa mashg'ulotiga chiqib ketganda shamollatish, deraza va fortochkalar yil fasllaridan qat'i nazar doimo ochishga qulay qilib ta'minlash zarur. Bog'cha maydonchasi. har bir yosh guruh uchun butalar bilan ajratilgan alohida maydoncha bo'lishi zarur. Maydonchada bolalarning harakatlarini rivojlantirish uchun tekis maydoncha, qum, suv, qurilish materiallari bilan o'ynaladigan o'yinlar

uchun ijodiy o'yinlar va turli uyinchoqlar bilan o'yinladigan o'yinlar uchun joy ajratiladi. Maydonchada harakatlarni rivojlantiruvchi jihozlar: tirmashib chiqish uchun devorchalar (uch, to'rt va olti burchakli), muvozanat saqlash mashqlari uchun xoda, tepalik, sakrash, uloqtirish mashqlar uchun jiqozlar bo'lishi kerak. Bularning hammasi bolalarining yoshi va kuchiga mos pishiq, mustaqkam, chiroyli bo'ladi. Bog'cha maydonchasida bolalarning velosiped, avtomobillarda yurishlari uchun yulaklar, yomg'ir va quyoshdan saqlanish uchun yopiq ayvonlar, doim toza bo'lishi kerak. Turli xil kema, samolyot maketlar, bo'lishi ayni muddao. (P.Yusupova) Bolalarning ovqatlanishi. (nonushta, tushki ovqat, kech tushki ovqat va kechki ovqat) osoyishta vaziyatda o'tish kerak. Bola stol atrofida yaxshi ishtaqa bilan o'tirsa, uning organizmida ovqatni yaxshi hazm bo'lishiga yordam beruvchi shart-sharoit hosil bo'ladi. Yaxshi ishtaha bolada mustaqillikni, madaniy - gigienik ko'nikmalarni, stol atrofida o'tirish malakalarini tarbiyalashga yordam beradi. Bolalarning yoshligidan boshlab ularda ishtaha bo'lishini ta'minlash muhim ahamiyatga egadir. Ba'zi bolalar keragidan ortiq, ba'zilari keradigan kam ovqat yeyishlari mumkin. Shuning uchun bolaga ovqat normasini o'zlarining yoshiga mos qilib berish kerak. Ammo bolani taomni oxirigacha yeyishiga majburlash shart emas, majbur etish har doim ovqatdan oladigan lazzatlanishni kamaytiradi. Ba'zan bola ovqatdan butunlay voz kechish hollari yuz beradi. Bolaning tug'ri ovqatlanayotganining asosiy mezonini uning jismoniy jihatdan uyg'un rivojlanganligidir. Hozirgi kunda bolalarni ovqatlanishini tabaqalashga zarurat tug'ilmoqda, ya'ni, semirishga moyilligi bor va vazni bo'yiga mos kelmaydigan (bo'yi uzunrok, o'zi oriq) bolalarga nisbatan qilinmoqda. Bolalarni ilk yoshidan boshlab ovqatni mustaqil yeyishga o'rgatish, ularda ovqatni ishtaqa bilan yeyishga, ovqatga ijobiy munosabat uyqotishga yordam beradi. hayotining ikkinchi yilidan qoshikdan foydalanishga o'rgatish, to'rtinchi yilidan sanchiqidan, beshinchi yilda pichoqdan foydalanish malakalari tarbiyalab boriladi. Bundan tashkari, bolalarda ovqat yeyishdan oldin qo'lini yuvish, tartibli yeb-ichish, chapillatmay, tovushsiz chaynash va ichish, salftokadan foydalanish, to'g'ri o'tirish, ovqat uchun minnatdorchilik bildirish, ovqatdan keyin og'zini chayqash kabi madaniy - gigienik malakalar ham tarbiyalab boriladi. Ovqatlanish vaqtida bolalarga tanbeq berish, ularni koyish yaramaydi. Bu bolalarining asabini buzadi, ishtahasini buzadi. Madaniy-gigienik malakalarni qanday bajarayotganliklarini tarbiyachi nazorat qilib borishi, katta maktabgacha va tayyorlov yoshidagi bolalarga esa uning ahamiyatini, bajarish usulini ongli egallab olishlariga erishishi lozim. Uyqu. Bolalarni jismoniy tomonidan tarbiyalashdagi muhim vazifa nerv sistemasining gigienasidir. Bu vazifani hal etishda uyqu katta ahamiyatga ega. Uyqu miya yarim sharlarining normal ishlashi uchun zarur bo'lgan kuch-quvvatni tiklaydi. Chuqur va yaxshi, davom etadigan uyqu nerv sistemasining, organizm charchashining oldini oluvchi vositadir. Agar bola yomon uhlasa, uyquga to'ymasa nerv sistemasi faoliyatining buzilganligidan dalolat beradi. Nerv sistemasi tez qo'zg'aluvchi bolalar aksariyat yomon uhlashadi. Bunday bolalarning uyqu tormozlanishi chukur normal uyquni ta'minlay olmaydi. Shunda bunday bolalar arzimagan sharpadan ham uyqonib ketaverishadi. Bola qanchalik yomon uhlasa, uning xulq - atvori, o'zaro munosabati, muomalasi shunchalik yomonlashadi. Bola tez va yaxshi uhlashi uchun zarur shart-sharoit yaratish, uyg'oqlik vaqtida faollashtiruvchi har xil harakatlarni tashkil etish kerak. Bola yaxshi uhlashning asosiy shartlaridan biri - hayotining birinchi oyidan boshlab uni toza havoda uhlashdir. Kislorodga to'ygan qon butun organizmdagi nerv xujayralarining tiklanishiga yordam beradi. Toza havo bolaning nafas olishini yaxshilaydi, shamollashdan saqlaydi. Jismoniy nimjon va 1,5 yoshgacha bo'lgan bolalarni toza xavoda uqlatish, sayr qildirish niqoyatda zarurdir. Iqlim sovuqligidan sayrga chiqa olmaydigan bolalar uchun toza havoda uhlash juda foydalidir. Bolalar yaxshi uhlashlari uchun ularni kuchli qo'zg'atadigan aqliy va jismoniy ish qildirmaslik kerak. Bolalarda uyqudan oldin salbiy qislar uyqotmaslik zarur, bunday muomala natijasida bolaning miya yarim sharlarida yuqori kuzqalish o'choqi hosil bo'ladi. Uyqudan oldin kattalarning bola bilan muomalasi nihoyatda tinch, samimiy, bolalarning uyquga tayyorlovchi bo'lishi kerak. Bolalarni uyquga tayyorlash mustaqillikni tarbiyalash bilan bog'lik holda olib boriladi. 1 yoshlik bolalar o'z tufilisini, noskisini mustaqil yechishga o'rgatilishi mumkin. 3

yoshga kelib mustaqil yechinishga, kiyimni chiroyli taxlab quyishga, o'z karavoti oldiga borib, unga chiqib olishga o'rgatiladi. Avvali bu uyquga tayyorgalik bo'lsa, keyinchalik borib bularning hammasi uyquni keltiruvchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Agar bola yaxshi uhlasa, tetik, kuvnoq bo'lib uyqonadi va xafsala bilan kiyina boshlaydi. Bolalarni birdaniga uyqotish juda zararli, chunki ko'pchilik bolalar uyquga to'yamaydi. Bolalarni har doim bir vaktida uygotilsa, ularning miyasida ko'nikish paydo bo'ladi. Uyqotilmasa, uyqongan bolalar kiyinguncha 30 - 45 daqiqa ichida uyqusi, pishib, asta -sekin uyqonishadi. Bolalarining kiyimi. Kiyim-kishi organizmida issiqlikni saqlash, har doim bir xil temperatura bo'lishi uchun kerak. Kiyim odam terisini qar xil mexanik ta'sirlardan (urilish, qasharot chaqish, hayvonlar tishlashidan) oqrik beruvchi mikroorganizmlardan, chang, iflosdan saqlaydi. Bolalar kiyimi qanday gigienik va pedagogik talablarga javob berish kerak. Kiyim bolaning o'rab turuvchi havo temperaturasiga mos kelsin. U yengil materialdan tayyorlanib, havoni, issiqlikni yaxshi o'tkazadigan bo'lishi, oson yuviladigan, yaxshi qo'llanadigan, namni shimadigan, badanni bezovda qilmaydigan bo'lishi shart. Bolalarning ichki kiyimi, ko'ylagi, kostyumi, paltosi, kurtkasi bulishi kerak. Kiyimlar oddiy fashonda tikilgan, yuvish, dazmolash uchun qulay bo'lishi zarur. Bolalarning oyoq kiyimi ham qulay, poshnasi 1 - 1,5 sm bulishi kerak. Vaqti - vaqti bilan bolalarga qishda binoning ichida, yozda maydonchada yalang oyoq yurishga ruhsat berilsin. Notekis joyda yalangayoq yurish tovon yassiligini yo'qotadi, bola organizmini chiniqtiradi. Chiniktirish. Bola organizmini chiniqtirish deganda, organizmni mustahkamlash chidamlilik, zararli ta'sirlarga qarshilik ko'rsatish, qayotiy sharoitlarning uzgarishiga moslashish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tadbirlar tizimi tushuniladi. O'zgargan sharoitga organizmning moslashishi juda murakkab jarayondir. Bunda nerv, qon aylanish, ichki sekresiya bezlari kabi bir qancha sistemalar ishtirok etadi. Ayniqsa, bosh miya yarimsharlari po'stining ta'siri kattadir. A. P. Pavlov organizmning turli sharoitlarga moslashishining fiziologik asoslarini ko'rsatib o'tganlar. Chinikishning asosiy tamoyillari sistemalilik, doimiylik va shaqsning o'ziga hos xususiyatlarini hisobga olishdan iborat. Sistemalilik shartli reflekslarning mustahkamlanishiga yordam beradi. Chiniqtirish meyor bolalarning o'ziga hos xususiyatlarini e'tiborga olgan holda hamda shifokor bilan kelishgan holda belgilanadi. Bola kundalik hayotida chiniqtirib boriladi. Artinish va cho'milishda suv qarorati pasaytirilib, oftob vannasining vaqti asta-sekin oshiriladi. Chiniqtirishning asosiy vositasi tabiat in'omlari -havo, suv va kuyosh vannasidir. Havo orqali chiniqtirishda sovuq havo bilan jismoniy mashqlar majmui birgalikda ta'sir ettiriladi. havo vannasidan uyqu vaqtida yoki havo bulut bo'lgan vaqtlarda foydalaniladi. Uyqu vaqtida bolalar salqin yerga qo'yilgan karavotga yotkiziladi. qavo vannasidan foydalanishda quruq, shamoldan xoli bo'lgan tekis maydon tanlanadi, tarbiyachi bu maydonchada yengil kiyingan bolalar bilan 10-15 daqiqa harakatli o'yinlar yoki mashqlar bajaradi. Issiq yoz kunlarda o'rtacha harakatli o'yinlarni tanlash kerak. Aks xolda bolalar juda qizib ketadilar. Havo vannasi sata -sekin 10 - 15 daqiqadan 25 daqiqagacha oshib boriladi. Kun sovuqroq bo'lganda ko'p harakat talab qiladigan o'yinlar o'tkaziladi. Bolalar charchab qolmasligi uchun bu o'yinlar osoyishta o'yinlar bilan almashtirib turiladi. Havo vannasidan faqat yozdagina emas, balki boshqa fasllarda ham darchasi ochib qo'yilgan keng xonalarda foydalanish mumkin. Suv bilan chiniqtirish barcha yosh guruqlar kun tartibida yilning hamma fasllarida o'tkazish tavsiya etiladi. Bu tadbir sog'lig'i zaif bo'lgan bolalar tibbiyot xodimi nazorati ostida o'tkaziladi. Suv, qavo haroratining o'zgarib borishi bola organizmiga ta'sir etib termoregulyasion apparatni mashq qildiradi, tashqi sharoitga, ob -havoning o'zgarishiga odatlanish reaksiyasini shakllantiradi. Bola organizmining chiniqishi bilan bir qatorda uning irodasi ham chiniqib boradi. Bunda eng muhimi -bola ilk yoshligidan boshlab suvning xususiyatlarini bilib borishi uchun katta e'tibor berilishni talab qilinadi. Bolalarni daryoda, ko'lda, ochiq havzalarida cho'miltirish, suv, havo, quyosh ta'sirida organizmning chiniqish jarayoni yanada samaraliroq o'tadi. Suv tadbirlari muntazam ravishda, izchillik bilan olib borilsa, teri har doim toza bo'ladi va har kuni suv tadbirlarini olish ehtiyoj kuchayadi. Suv tadbirlarini huzur baqishlaydigan qilib o'tkazish kerak. Bolalarda suv tadbirlari jarayonida salbiy his paydo bo'lsa, bunday tadbir yaxshi samara bermaydi va ularda bunday tadbirga nisbatan salbiy munosabat hosil qiladi. Shuning uchun tarbiyachi bolalarda ijobiy

munosabat uyqotuvchi metod va usullardan foydalanish lozim. Suv muolajasi badanni qo'l mato bilan artish, suv quyish va cho'milish ko'rinishida o'tadi. Ammo bu tadbirlarda bola sovqotmasligi kerak. Artinish xamma yosh guruxlarida yumshok bo'lmagan materiallardan tikilgan qul yengchalar bilan o'tkaziladi. Xo'l yengcha bilan organizmning bir qismi qullanadi va tezlik bilan o'sha yeri quruq sochiq bilan artiladi. Odatda artinish quldan boshlanadi, suo'g buyin, ko'krak, qorin, bel va oyoqlar artiladi. Oldin suv 30 gradus iliqdida olinadi, keyinchalik sekin -asta uning darajasi 22 gradusdan 20 gradusgacha pasaytiriladi. Suv quyishda dush yoki leykadan foydalanib, 40 - 50 sm balandlikdan oshirimay quyish kerak. Suv quyishdan oldin yelka, so'ng ko'krak va qorin, keyin gavdaning o'ng va chap tomoni namlanadi. Suvga boshi tutish tavsiya etilmaydi. Yoz kunlari biroz qullash mumkin. Suv oqimi ostida 20 - 40 sekund turish mumkin, keyin badan darrov quruq sochiq bilan artilishi kerak. Suv quyish va artinishda suv qarorati 30 gradusdan har uch kunda 1 daraja pasaytirilib, 20-18 gradusga tushiriladi. Idishda 4-6 kunda pasaytirilib, suv quyishda ohiri 25 gradusga tushiriladi. Oyoqlarga uy qaroratidagi suv quyiladi. quyosh nurida chiniqtirish orqali organizmda "D" vitamini paydo bo'lishiga yordam beriladi. Ammo undan ortiqcha foydalanish kishida bosh og'rig'i, uyqusizlik, ishtaqa buzilishi, kamqonlik, lanjlik kabilarga olib keladi. Sil, bezgak kasalliklari bilan og'rigan bolalarga quyosh vannasi mutlaqo ma'n etiladi. Quyosh vannasi dastlabki 4 daqiqadan qabul qilinadi, tananing har bir tomoni 1 daqiqadan toblanadi. Quyosh vannasi qabul kiladigan maydoncha quruk, qavo yaxshi aylanidigan, kuchli shamollardan pana bo'lishi lozim. Yaqinroqda dush, kiyinadigan, yechinadigan joy bulishi kerak. Bizning iqlim sharoitimizda quyosh vannasi ertalab soat 9-11 oralig'ida olgan ma'kul. Bolalar fanerdan yoki taxtadan yasalagan so'rilarga oyoqlarini quyosh tomonga, boshlarini esa soya tomonga qaratib yotkiziladi. quyosh vannasi qabul qilingandan keyin ularning ustida suv quyish yoki cho'mitirish lozim. Bunda bolaning ruhi yengillashadi, terlari yuviladi, qizigan tana va sovuk suv o'rtasidagi fark organizmni chiniqtiradi. Madaniy-gigienik malakalarni shakllantirish. Maxsus maktabgacha tarbiya tarbiya muassasalarida madaniy- igienik malakalarni tarbiyalash dasturga muvofiq ravishda amalga oshiriladi. Madaniy- igienik malakalarni tarbiyalash bolalar organizmining jismoniy rivojlanishida muhim vosita hisoblanadi. Madaniy-gigienik malakalarni tarbiyalash bolaning madaniy xulqini yaxshilaydi hamda tartibga soladi. Maqsadga muvofiq tashkil etilgan sharoit, aniq kun tartibi va kattalarning raxbarlik qilishi madaniy-gigienik ko'nikmalarni muvaffaqiyatli shakllantirishning asosiy shartlari qatoriga kiradi. Maqsadga muvofiq sharoit deganda kun tartibidagi barcha tadbirlar (yuvinish, ovqatlanish, uyqu, mashg'ulotlar va uyinlar)ning o'tkazilishini ta'minlovchi zarur jihozlari bo'lgan toza, yetarlicha keng va yoruq binoning borligi tushuniladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda, kurgazmali obrazli tafakkur ustun buladi. Shuning uchun ularda igienik ko'nikmalarni muvaffaqiyatli shakllantirishda harakatlarni ko'rsatib berish va tushuntirish usullaridan foydalanish zarur. Pedagog qoshikni qanday ushlash, stol atrofida o'tirgan holatdan qanday qilib turib chiqish, qo'llarini qanday yuvish zarurligini tushuntirib berish bilan ko'rsatishni qushib olib boradi. Ko'nikma hosil bo'lishining dastlabki bosqichida nazorat qilib turish ayniqsa muhimdir. Keyinchalik tarbiyachi harakatlarning puxta va vijdonan bajarilishini tekshiradi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar tahlid qilishga moyil bo'ladilar, shuning uchun ko'nikmalarni shakllantirishda kattalarning shaxsiy namunasi katta rol o'ynaydi. Tarbiyachi va ota-onaning tashqi ko'rinishi, ularning hatti-harakatlari bolalar uchun namuna bo'lib xizmat qiladi. Ularning ko'rsatmalari, shaxsi hatti harakatiga zid bo'lmasligi lozim, chunki hech bir narsa bolalarning diqqat e'tiboridan chetda qolmaydi. Zero ular kattalarga taklid qiladilar. Madaniy igienik ko'nikmalarni tarbiyalashda bolaning o'zidagi yaxshi hislatlariga ham tayanish kerak. (Masalan: "Dilnoza sochig'ini O'z joyiga tug'ri ilib qo'ydi. Barakalla"). Madaniy-gigienik malakalarni tarbiyalashda pedagogik jihatdan baholash, ya'ni bolaning ayrim hatti -harakatlari va hulk-atvori to'g'risida pedagogning ijobiy yoki salbiy fikr yuritishi katta rol o'ynaydi: ma'qullash, rag'batlantirish, biror ishni yanada yaxshirok bajarish istagini saqlab qoladi. Maqtash zarur ko'nikmaning hosil bo'lishini tezlashtiradi: "Men Zuhraga qanday o'tirish kerakligini tushuntirganim, eslatganim yuk, uning o'zi to'g'ri o'tirdi. Barakalla, Zuhra!". Madaniy-gigienik malakaning tarbiyalashda o'yin usullariga, ayniqsa didaktik o'yinlarga aloxida

e'tibor beriladi. "Ko'g'irchoqni uhlatamiz", "Ko'g'irchokni sayrga olib chiqamiz", "qo'g'irchoqni cho'miltiramiz" va boshqa shu kabi o'yinlar bolalarning madaniy-gigenik malakalarini shakllantirishga va mustaqamlashga yordam beradi. Bolalarning qanday yuvinish, stol atrofida qanday o'tirish, bir-biriga yordam berish zarurligi haqida tasavvurlarni oydinlashtirishga, ko'nikmalarning hosil bo'lishiga tegishli rasmlar, badiiy va san'at asarlari katta ta'sir kursatadi. Madaniy-gigenik ko'nikmalarning hosil bo'lishida bolalarga alohida-alohida yondashish muhimdir. Shuni esda tutish kerakki, bu batartiblikni, talabchanlikni tarbiyalaydigan murakkab vazifadir. Ko'rsatmalar esa, ularda odatga aylanishi kerak bo'lgan harakatlarga ijobiy munosabat uyg'otadigan do'stona, bamaylixotir ohangda bo'lishi kerak. Kun tartibi. Maxsus muassasalarda bolalarning hayoti muayyan tartibida o'tadi. Kun tartibi jismoniy tarbiyaning muhim shartidir. Kun tartibi xilma-xil faoliyat hamda dam olishning muhim vaqt jihatdan maqsadga muvofiq taqsimlanishi, xayot talabidir. Kun tartibini tashkil etuvchi barcha qismlar (ovqatlanish, uyqu, o'yin, mashg'ulot, sayrlar)ni bir me'yorda takrorlash natijasida mustaqil ko'nikma paydo bo'ladi. Masalan, bolaning odatlangan ovqatlanish soati kelganda, unda ishtapa paydo bo'ladi, shu tufayli ovqatni ishtaxa bilan yeydi, bunda ovqat yaxshi hazm bo'ladi. Uxlash vaqti kelganda nerv tormozlanishi hosil bo'ladi, bola tez uxlab qoladi. Demak, kun tartibini bajarish nerv sistemasi va barcha fiziologik jarayonlar normal kechishida muhim rol o'ynaydi, bosh miya yarim sharlarida refleklar paydo bo'ladi. Bola organizmi dam oladigan, o'ynaydigan, mexnat kiladigan vakti reflektor sezadi.

3-§ Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni jismoniy tarbiyalash vazifalari.

Maktabgacha yoshidagi bolalarning jismoniy rivojlanishning o'ziga hosligi, to'lakonli jismoniy tarbiyani ta'minlash uchun korreksion tarbiyaviy ta'sirning zarurligi maktabgacha yoshdagi bolalar jismoniy tarbiyasining mazmunini belgilaydi.

Maktabgacha davrda bolalar organizmining funksiyalari, bosh miya, nerv tizimi, suyak va mushaklar tizimlari jadal rivojlanadi. Eshitish qobiliyatini pasayishini keltirgan kasalliklar natijasida ko'pchilik bolalar kam kuvvatli, gimjon bo'ladi, o'zining sog'lom tengdoshlaridan tana vazni hamda bo'yi jiqatdan orqada qoladi, bolalarning jismoniy harakatlar faoliyati susayadi. N. A. Rau kar bolalarning o'ziga hos defektlarini ta'riflab o'tib, omonat yurish, oyoqni shapillatib yurish, qupol, muvozanatsiz, muvofiqlashmagan harakatlar, tez toliqish, murakkabroq bo'lgan harakatlarni bajara olmaslik kabi hislatlarni e'tirof etgan. Bolalarning eshita va gapira olmasligi oqibatida nafas olish tizimi yaxshi rivojlanmagan buladi. A.A. Vengerning ma'lumotlariga ko'ra tekshirilgan bolalarning 70% muddatidan kechrok o'tirishni, 50% yurishni urganadi. Jismoniy mashqlar, harakatli o'yinlar insonning yurak - tomir tizimida ijobiy o'zgarishlar paydo bo'lishiga, moddalar almashinuvini yaxshilanishga, tana vaznining ortishiga olib keladi. Doimiy ravishda olib borilgan jismoniy mashqlar ta'sirida ko'pgina fiziologik tizimlar faoliyatida ijobiy o'zgarishlar yuzaga keladi, bolalar sog'ligi yaxshilanadi, kasallanish hollarini kamayishiga olib keladi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi kar va zaif eshituvchi bolalar bilan korreksiya va kompensasiya ishlari quyidagi yo'nalishda olib boriladi:

1. Suyak – bug'inlar xolati va xarakatini sezish kobiliyatini rivojlantirish, atrof muhitda o'zini idora qilishni, mo'ljal olishni, ya'ni harakatlar tezligi, amplitudasi, yunalishi va chegaralarini, muskullarni tarangligi va bo'shligini sezishga o'rgatish. Muskullar holatini sezishni rivojlantirish mashqlariga jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida alohida e'tibor beriladi. Mashqlar quyidagicha bo'lishi mumkin: ko'zi yopiq xolatda passiv harakatlarni bajarish, nutqiy ko'rsatma asosida harakatlarni bajarish, harakatlar doirasini farqlay bilish, muskullarni tarang qilish, va bush kuyish. Tug'ri va oqilona tanlangan mashg'ulotlar - markaziy nerv tizimining har xil bo'limlariga ta'sir qiladi, kasallik jarayonida paydo bo'lgan patologik shartli refleklarni qayta qurishga yordam beradi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan o'tkaziladigan mashqlarga jismoniy o'sishidagi va harakatlaridagi defektlarni bartaraf etuvchi xamda nafas

mashqlarini kiritish zarur. Nafas mashqlari chuqur, bir tekis, nutqiy nafasni shakllantirishga qaratiladi (fonetik, ritmika). Mashg'ulotlarga qaddi - qomatini to'g'ri tutish, muvozanatni saqlash: (kanat, taxta, o'rindiklar ustidan yurish) yassi oyoqlikni bartaraf etish va oldini olish (kanat ustida yurish, oyoq uchida, enida va tovonida yurish, narvonga chiqish), mayda va yirik qarakatlarni rivojlantirish kabi mashqlarni kiritish kerak. Aksariyat eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning harakat funksiyalari susaygan bo'ladi. Shuning uchun ularga to'g'ri yurish, yugurish, sakrashni, buyumlar bilan mashqlar bajarishni o'rgatish kerak. Jismoniy tarbiyaning korreksiya kompensasiya vazifalari pedagogik jarayonda amalga oshiriladi va jismoniy tarbiya metodikasini belgilaydi.

Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida bolalarni har tomonlama kamol toptirishga yunaltilgan jismoniy tarbiya amalga oshiriladi, hamda quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

1. bolalar sog'ligini muqofaza qilish;
2. madaniy - gigienik malakalarni shakllatirish;
3. harakatlarni rivojlantirish;
4. jismoniy rivojlanishidagi kamchiliklarni bartaraf etish yuzisidan korreksiy ishni tashkil etish;
5. jismonii tarbiya bilan bog'liq holda bolalar nutqini o'stirish.

Bolalar salomatligini muqofaza qilish mustahkamlash va chiniqtirish.

Davlatimiz tomonidan bolalar sog'ligini muhofazasiga va jismoniy kamol topishga katta e'tibor berilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maqkamasining 2000 yil 18 dekabrda "Jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori, "O'zbekistonda bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasini tuzish to'g'risida"gi 2002 yil 24 oktyabrda Prezident farmoni va boshqa qator davlat qarorlari va dasturlarida bolalarning jismoniy o'sishi, salomatligining himoyalaniishi va mustahkamlanishiga oid qator amaliy chora - tadbirlar belgilanib amalga oshirilmoqda. Maxsus bolalar bog'chalarida 2-3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalar kechayu-kunduz davomida ta'lim-tarbiya oladi. Ularning kun tartibi bola organizmining fiziologik jarayonlariga ijobiy ta'sir etadigan holda tashkil etiladi. Shuningdek, kun tartibida bolalarning o'ziga xos fiziologik xususiyatlari va korreksion ish vazifalari hisobga olinadi. Kun tartibida uyqu, ovqatlanish, o'yin, sayr va mashg'ulotlarga aniq vaqt ajratiladi. Kechki uyquga 11 soat, kunduzgi uyquga 1,5 - 2 soat ajratiladi, bunda esa bolalar asab tizimini toliqib qolishining oldi olinadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar 4 mahal ovqatlanadi. har kuni sayr uchun 3-4 soat vaqt ajratilib, toza havo bola organizmini mustahkamlaydi, chiniqtiradi qonni kislorod bilan to'ydiradi, jismoniy faolligini oshiradi. Maxsus bog'chalar kun tartibida mashg'ulotlar soni va davomiyligi umumiy bog'chalarga nisbatan ko'proq bo'ladi. Bu ham eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan korreksion-tarbiyaviy ishni o'tkazish, shuningdek, eshitish qobiliyatini rivojlantirish va talaffuzga o'rgatish mashg'ulotlarni olib borish zaruratidan kelib chiqadi. Maxsus bolalar bog'chalarida olib borilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki sayrlar chog'ida harakatli o'yinlar o'rniga tinch o'iinlar o'tkazilib, guruhlarda ham bolalar kam harakatli ish turlari bilan shuqullanadilar, oqibatda ularda gipodinamiya holati vujudga keladi. Kun davomida bolalar faoliyati almashtirilishi, harakatlar faolligi ta'minlanishi muhim ahamiyatga ega. Turli mashg'ulotlar davomida charchoqni yozadigan harakatlar va mashqlar, mashg'ulotlar orasida esa harakatli o'yinlar o'tkaziladi. Kun tartibiga rioya etilgan holda bolaning organizmi ma'lum vaqtda ma'lum faoliyatni bajarishga odatlanadi, uning asab tizimi mustahkamlanadi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning chiniqtirilishi organizmni yuqumli kasalliklar va salbiy ta'sirlarga qarshilik kursatish qobiliyatini oshiradi. Bolalar bog'chasida birinchi yildan boshlab xavo, suv, quyosh vositasida bolalarning chidamliligi tarbiyalanadi. Bolalar dastlab artinishga o'rgatilib, asta-sekin oyoqlarga suv quyishga utiladi. Sharoitlar mavjud bo'lgan holda ustidan suv quyib artinish tavsiiya etiladi.

Ish kunlarida xonalarni yaxshilab shamollatish, ochiq derazali xonalarda uqlash, yengil kiyimlarda jismoniy tarbiya mashqlarini bajarish maqsadga muvofikdir. Salqin kunlarda kunduzgi uyqudan so'ng, yozgi kunlarda peshindan avval chiniqtirishi muolajalari o'tkaziladi. Bahor va yozgi davrda suv va havo muolajalari nonushtadan so'ng, soat 11 dan kechiktirmasdan

olib boriladi. Barcha o'yin va mashg'ulotlar maydonchada o'tkaziladi, bolalarni cho'miltirish esa tibbiy xodimlar nazoratida amalga oshiriladi. Chiniqtirish muolajalarini o'tkazishda bolalar salomatligi, individual xususiyatlari, xulq - atvori hisobga olinadi. Salomatligi zaif bo'lgan bolalarning chiniqtirilishiga ehtiyotkorlik bilan yondashib muolaja vaqti va ta'sirini asta-sekinlik bilan o'zgartirish tavsiya etiladi. Madaniy gigienik ko'nikmalarni shakllantirish Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda madaniy - gigienik malakalarni tarbiyalash ishlari ularning yosh va alohida xususiyatlarini hisobga olgan holda, dastur talablariga muvofiq amalga oshiriladi. Maxsus bolalar bog'chasida tarbiyalanayotgan bolalarning kuzatishi bu bolalar ham eshitadigan tengdoshlari kabi madaniy-gigiena malakalarini bir xil muddatda egallay olishlarini ko'rsatadi. Biroq eshituv qobiliyatining pasaygani va nutqining umuman rivojlanmaganligi uchun madaniy malakalarni egallashda bolalarda o'ziga xosliklar namoyon bo'lib, pedagoglardan alohida yondashuv talab etiladi. Maxsus ta'lim dasturi talablariga muvofiq ikki yoshli eshitishda nuqsoni bo'lgan, bolalarda mustaqil ravishda stol yoniga o'tirish, qoshiqdan foydalanish, piyola, stakandan choy ichish, qo'lini yuvish, ba'zi kiyimlarini yechish kabi malakalar tarbiyalanadi. Madaniy-gigienik malakalar ilk yoshidan boshlab tarbiyalanadi, maktabgacha davrda kunikma va malakalar mustahkamlanadi va mukammallashtiriladi. Ta'limning dastlabki yilida bola kun tartibiga o'rgatiladi, oddiy madaniy-gigienik malakalar harakatlarni ko'rsatib berib, so'z bilan ifodalash yo'li bilan shakllantiriladi. Bolalar bir vaqtning o'zida ham madaniy-gigienik malakalar, ham zarur lug'atni o'zlashtiradi. 4-5 yoshli bolalar mustaqil ravishda o'ziga o'zi xizmat ko'rsatishni o'rganadilar. Ular yechinish, kiyinish, tug'ma qadashni, botinka shnurini bog'lashni bilmog'i, kiyimidagi betartiblikni payqab, uni kattalar yordamida, yoki mustaqil ravishda bartaraf etmoqi, kiyim - kechakni extiyot qilmog'i, yuvinish va ovqatlanish paytida kiyimini iflos va xo'l qilmasligi, kiyimini joyga taqlab yoki ilib qo'ymog'i lozim. Bolalar tozalab yuvinishga, yuz-qo'lini toza tutishga, ovqatdan keyin og'zini chayishga, tishini tozalashga, dastro'moldan foydalanishga, sochini tarashga odatlanadi. Shuningdek, bolalarga harakatlarni shovqinsiz bajarish ya'ni stullarni joyiga qo'yish, oyoqni shapillatmasdan va sudramasdan yurish, bir-birini turtib yubormasdan harakat qilish o'rgatiladi. Gigienik malakalar alohida ko'rsatib berish, mashq qildirish, o'yin, pedagogik baho berish, nazorat qilish vositasida shakllantiriladi. Madaniy-gigienik ko'nikmalar shakllanib borishi kattalar tomonidan doimiy nazorat qilinishi kerak bo'ladi. Bolalar harakatlarini rivojlantirish. Bolalarning jismoniy va psixik o'sishida muhim ahamiyat kasb etuvchi asosiy harakatlar maktabgacha davrda intensiv rivojlanib boradi. Mushak-suyaklar tizimi, fiziologik funksiyalar, psixik jarayonlarning rivoji bolalarning harakatli faolligi vositasida ta'minlanadi. Bolalarning harakatlari kundalik hayot davomida, tarbiyachi tomonidan tashkil etilgan korreksion-pedagogik jarayonda hamda bolalarning mustaqil faoliyatlarida rivojlantiriladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga jismoniy tarbiya berishda asosan jismoniy tarbiya mashqlari, mashg'otlar, ertalabki gimnastika, harakatli uyinlar keng qo'llaniladi. Ertalabki gimnastika organizm faolligini, ish qobiliyatini oshiradi, butun organizmga ijobiy ta'sir etib, gavgani to'g'ri tutish, muvozanatni saqlash, ko'nikmalarni shakllantiradi, yassi oyoqlikning rivojlanishini oldini oladi. Gimnastikani o'tkazish uchun dasturga muvofiq bolalar yoshiga mos qatorga saflanish, qayta saflanish, yurish, yugurish, sakrash mashqlari va harakatli o'yinlar tanlanadi. Ertalabki gimnastika kichik guruhda 4-5 daqiqa, tayyorlov guruxda 10-12 daqiqa davomida o'tkaziladi. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari xaftasiga 4 marta butun guruh bilan sport zalida yoki ochiq maydonchada olib boriladi. Mashg'ulot uch qismdan iborat bo'lib, kirish qismi, asosiy va yakunlovchi qismlardan tashkil etadi, xamda kichik guruxlarda 15 - 20 daqiqa, o'rta guruxlarda 25 daqiqa, katta va tayyorlov guruxlarda 35 daqiqagacha davom etadi. Jismoniy tarbiya dasturida xar yil uchun amalga oshiriladigan vazifalar, asosiy harakatlarning turlari, yozma, daktil va og'zaki ravishda qo'llaniladigan lug'at boyligi belgilanadi. Maxsus bolalar bog'chasining jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida saflanish, yugurish, sakrash, emaklash, tirmashish kabi harakatlar, umum rivojlantiruvchi mashqlar, gavgani to'g'ri tutish, muvozanatni saqlash, yassioyoqlikni bartaraf etuvchi va oldini oluvchi korreksion mashklar olib boriladi. Eshitishda nuksoni bo'lgan bolalar bog'chalarida olib boriladigan jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining mazmuni va olib borish

metodikasi G. V. Trofimova, Z.Mamarajabova, M.Xamraevalar tomonidan ishlab chiqilgan. O'quv qo'llanmada bolalarning jismoniy rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda tuzilgan mashg'ulotlar ishlab chiqilgan. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari kirish qismi, asosiy va yakunlovchi qismlardan tashkil topib, muayyan izchillikda utkaziladi. Mashg'ulotning kirish qismida bola organizmi jismoniy yuklama olishga tayyorlanadi, uning kayfiyati ko'tariladi. Kirish qismida yurish, yugurish mashqlari, diqqatni o'stiruvchi o'yinlar tashkil etiladi. Asosiy qismida predmetlar bilan yoki ularsiz umumrivojlantiruvchi mashqlar, xarakatli o'yinlar olib borilib, bolalar faolligi oshiriladi. Mashg'ulotning yakunlovchi qismida bolani tinchlantiruvchi osoyishta mashqlar bajariladi. har bir jismoniy tarbiya mashg'ulotiga yurish mashqlari bolalarda barqaror yurish, gavdani tutish malakalari hosil bo'ladi, harakatlar moslashuvi yaxshilanadi. To'g'ri, muvozanatli harakatlarni rivojlantirish maqsadida predmetlar orasida yurish, tayoq, kanat, kubik ustidan qatlab o'tish mashqlarni bajarish tavsiya etiladi. Bolalar bittadan, ikkitadan, gurux bo'lib, yunalishni bilgan holda, bir birini turtmasdan yurish va yugurishni o'rganadilar. Yugo'rish mashqlardan to'p -to'p bo'lib, guruh bo'lib, doira bo'ylab, predmetlar orasidan o'tib, koptok ketidan, bayroq, o'yinchoq yoniga yugurish mashqlari ham harakatlar erkinligi va barqarorligini ta'minlaydi jismoniy tarbiya mashg'ulotlarning samaradorligi ko'p hollarda bolalar harakatlarining faolligiga bog'liqdir.Olib borilgan kuzatuvlar jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida ba'zan, tushuntirishlarga ko'p vaqt ajratilib harakatlar faolligini pasayib ketganligini kursatadi. Z.Mamarajabova, M.Xamraevalarning tadkikotlarida eng qulay harakatlar faolligi 60 - 75% tashkil etishi e'tirof etiladi. Bolalar harakati faolligini oshirishga uyin usullari yordam beradi. Kichik maktabgacha yoshda turli hayvonlar, qushlar harakatiga taklid kilishga o'rgatadigan, mashina, samolyot va boshqa narsalarning harakatlarini ifodalaydigan uyin - harakatlar bajariladi, katta maktabgacha yoshdagi bolalar bilan musobaqa, bellashuv tarzidagi mashqlar o'tkaziladi. Musobaka va bellashuvlar bolalarni faollashtiradi, ularda botirlik, kat'iylik, iro dalilik kabi hislatlarni tarbiyallaydi. harakatli uyinlar barcha yosh guruxlarida, har xil vaktida tarbiyaviy vazifalarga muvofiq o'tkaziladi.

Harakatli o'yinlar davomida quyidagi vazifalar amalga oshiriladi.

- 1) Bolalar harakatlarni rivojlantiriladi va takomillashtiriladi;
- 2) tarbiyachiga tahlid qilib hamda nutqiy ko'rsatmasiga muvofiq harakatlarni bajarishni o'rgatiladi;
- 3) o'yin qoidalariga ko'ra tengdoshlar jamoasida harakat qilishni o'rgatiladi.

Jismoniy tanaffus va daqiqalar bolalar charchog'ini olish, ishchanligini oshirish, faol dam olishini tashkil etish maqsadida tashkil etiladi. Jismoniy tanaffus mashg'ulotlar orasida tashkil etilib, tarbiyachi bilan birgalikda yoki mustaqil ravishda turli mashqlar bajariladi. Mashg'ulotlarda o'tkaziladigan jismoniy daqiqalar bolalar faoliyatiga mos holda tanlanadi va ularni faollashtirish uchun xizmat qiladi. Katta guruhlarda harakatlar bajarishda bolalar talaffuz imkoniyatlari doirasida turli so'z, ibora, sanamalar va she'rlar ham aytiladi. Mustaqil uyinlar va faol harakatlarni tashkil etishda tarbiyachidan alohida e'tibor talab etiladi. Kuning turli vaqtlarida: nonushtadan avval, mashg'ulotlar orasida, sayrlarda, o'yinlar paytida, uyqudan oldin bolalarning mustaqil faol harakatlari tashkil etiladi. Bolalarning harakatlarini cheklash, ularni doim bir joyga o'tkazib qo'yish yaramaydi. Bolalar doim harakatda bo'lmog'i va tarbiyachi bolalar faolligini yo'naltirmog'i lozim. Sayirlar davomida harakatli o'yin va sport mashqlariga muhim o'rin ajratiladi va mashqlar bolalarning jismoniy imkoniyatlari, yil fasli, iqlim sharoitiga mos ravishda tashkil etiladi. Qishki kunlarda chanada uchish, qor bo'ron o'ynash, qor bola yasash tashkil etiladi, yozda esa bolalar velosiped, samokatda uchadilar, sakragich, koptok uynaydilar. Sayir davomida maydonchani xas-hashlardan tozalash, o'simliklarni parvarish qilish, bog' va polizda mexnat qilish kabi ishlari ham tashkil etilib, ular bolalarning harakatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

4-§ Jismoniy tarbiya jarayonida korreksion ishlarni tashkil etish.

Maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning harakatlanish faoliyatidagi kamchiliklarni bartaraf etish, so'zlashuv nutqini o'stirish maqsadida umumiy rivojlantiruvchi jismoniy mashg'ulotlardan tashqari korreksion mashqlar ham bajariladi. Bu jarayonga alohida yondashish lozim bo'ladi. Gavdani to'g'ri tutishni o'rgatish uchun qorinda yotgan holda mashqlar qilish, gimnastik narvonga chiqib tushish mashqlari bajariladi. Muvozanatni saqlashga kanatdan yasalgan yulakchadan, taxta, qiya qo'yilgan taxta, o'rindiq ustidan yurish mashqlari xizmat qiladi. Yassioyoqlikni bartaraf etish va oldini olish maqsadida bolalarga kanatni ustida yurish, oyoq panjalari bilan bilan arqonni dumalatish, kanat ustida turish, yonlamachasiga yurish, oyoq uchida, yonida, tovonda yurish, gimnastik narvonga tirmashib chiqish va tushish mashqlari o'rgatiladi. Tarbiyalanuvchilarning nafas organlari hamda ko'krak qafasining faoliyatini yaxshilash uchun mashqlar majmuasini bajariishni tavsiya etiladi. Nafas mashqlari bolalarda birtekis, nutkiy nafasni shakllantiradi, fonetik ritmika nafas, ovoz, talaffuz va harakatlarni rivojlantiradi. Psixolog va fiziologlarning tadqiqotlari og'zaki nutqning rivoji umumiy xarakter faoliyati bilan bog'liqligidan dalolat beradi (A.Pavlov, V.S.Vigotskiy). A.A.Befaning tadqiqotlarida musiqani idrok etishga, musiqa ohangi va maromini qabul qilishga qo'l xarakatlari ham yordam berishi ko'rsatilgan. Ilk yoshidagi bolalar bilan olib borilgan tadqiqotlar nutqning o'sishi qo'lining mayda xarakterlarining rivojlanishi bilan bog'likligini isbotlab berdi. (Befani A.A, Rol dvijeniya v prosesse vospriyatiya ritmicheskix slov). Shunday qilib, xarakter qilish mashqlarini nutqiy mashqlar bilan uyqunlashtirib o'tkazilishi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni og'zaki nutqini o'stirishda muhim o'rin tutayotgani tadqiqotlarda tasdiqlangan. Nutq o'stirish mashqulotlariga xarakterlarni tovushlar, bo'qinlar, so'z, jumlar talaffuzi bilan uyg'ulashtirib bajarishga qaratilgan fonetik ritmika mashg'ulotlari kiritilgan. Fonetik ritmika nutqni va xarakterlarni, analizatorlar faoliyatini rivojlantirib, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar nutqini eshituvchi bolalar nutqining ohangi va maromiga yaqinlashtirilishiga yordam beradi. Mashg'ulotlarda xarakterlar bilan birgalikda eshituv qobiliyatini rivojlantirishga oid ish ham olib boriladi. Bolalar baraban, doyra tovushlarining oqangiga va maromiga mos ravishda xarakterlarni bajarishiga o'rgatiladi. Musiqa mashg'ulotida musiqa ohanglari jo'rligida gimnastik mashqlar bajaradi, qo'shiq aytadi, raqsga tushadi, o'ynaydi. Borliqni idrok etish jarayoni xarakter va faoliyat bilan bog'likdir, ya'ni xarakterlarning rivojlanishi bolalarning aqliy usishiga yordam beradi. Jismoniy tarbiyalash jarayonida bolalarning so'zlashuv muloqoti uchun zarur bo'lgan nutk ham shakllanib boradi. Tarbiyachi aytgan so'zlari va ko'rsatgan yozuvli kartochkalari bolalar tomonidan global idrok etiladi, ya'ni ko'rib-eshitiladi. Daktilologiyani o'zlashtirgan bolalar kartochkada yozilgan so'zni daktillaydi va og'zaki o'qiydi. Kun tartibidagi faoliyatni amalga oshirish jarayonida ham bolalarning nutkiy muloqoti shakllanib boradi. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarda bolalarga so'zli nutq vositasida muomalada bo'lish o'rgatiladi. Jismoniy tarbiya dasturida xarakterlarni o'stirishga oid lug'at boyligi belgilangan. har bir o'rgatiladigan yangi xarakter nutqsiz ko'rsatilib, bolalar uni taqlid asosida bajaradi. xarakter o'zlashtirilgandan so'ng, nutkiy ko'rsatma asosida bajarilishiga o'tiladi. Keyinchalik barcha o'zlashtirilgan xarakterlar faqat nutqiy ko'rsatma asosida bajariladi. Pedagog o'z ko'rsatmalarida topshiriqlarni bajarish uchun zarur bo'lgan so'z va iboralardan foydalanadi. Jismoniy tarbiya ahloqiy tarbiya bilan chambarchas holda amalga oshiriladi. Jismoniy mashqlar bolalarning irodasi va xarakterini mustaqkamlaydi. O'yin va mashqlar davomida bolalarda tartib intizom, jamoatchilik hissi, o'z xoqish va ishtiyoqlarini uyin qoidalariga bo'ysundirish kabi hislatlar tarbiyallanadi. Jismoniy mashqlar bolalar sog'ligini mustaqkamlanishiga xizmat qilishi uchun o'yin, jismoniy tarbiya mashqlarini o'tkazish paytida bolalarda yaxshi kayfiyatni vujudga keltirish kerak. Ijobiy xis tuyg'ular fiziologik jarayonlarni normal o'tishiga yordam beradi. Bolalarda nafas olish faoliyati, moddalar almashinuvi normallasadi. Bolalarning yaxshi kayfiyati aksariyat hollarda tarbiyachilarning bolalarga bo'lgan munosobatiga bog'lik bo'ladi. Jismoniy tarbiya vazifalarining bajarilishi bolalarning ta'lim tarbiyasining samarali olib borilishi uchun zamin yaratadi. Bolalar bog'chasida kun tartibiga rioya qilish, to'g'ri ovkatlanish, jismoniy mashqlar,

harakatli uyinlar, bularning barchasi jismoniy tarbiya vositalaridir. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga hos bo'lgan o'ta qabul qiluvchanlik, sharoitlar o'zgarishiga yengil moslashish qobiliyati bir kator ta'limiy vazifalarni ham amalga oshirish imkoniyatini yaratadi, chunochi:kerakli ko'nikma va malakalar shakllantiriladi, jismoniy sifatlar (chaqqonlik, kuchlilik, chidamlilik, tezkorlik, egiluvchanlik, muvozanat, ko'z bilan chamalash) o'stiriladi, to'qri qaddi-komat, gigiena ko'nikmalari tarbiyalanadi, jismoniy tarbiya haqidagi bilimlar o'zlashtiriladi.

Bolalardagi xarakat ko'nikmalari (emaklash, yugurish, velosipedda uchish va x.k.) nisbatan yengil shaklanadi va ular bolaning atrof muqit bilan aloqasini osonlashtiradi. Bola chanada uchayotib qor, shamolning, suvda suzayotib suvning hossalari bilan tanishadi.

Bolalar gavda qismlarining nomini, xarakat yunalishini(yuqoriga, pastga, oldinga, orqaga, o'ngga, chapga,aylanish,sakrash) jismoniy tarbiya jihozlarining nomi va qanday maksadda ishlatilishi, ularni asrash va foydalanish , shuningdek, kiyim - kechak va poyabzalni toza saqlash qoidalarini bilishlari kerak. Jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish jarayonida bolada tabiat hodisalari, ijtimoiy qayot, hayvonlar, qushlar, hashoratlar haqidagi bilimlarni mutaqqamlash zarur. Bolalarda sport mashg'ulotlariga kiziqish va ishitiyoqni, sport natijalariga, sportchilarning yutuqlariga qiziqishni tarbiyalash lozim. Jismoniy mashqlarni bajarishda xarakterning ijobiy hislatlarini (uyushqoqlik, intizomlilik, kamtarlik, ko'ngilchanlik va hokazolar) shuningdek, ahloqiy fazilatlar halollik, haqqoniylik, o'rtoqlik hissi, o'zaro yordam), jamoada shuqullanish malakasi, topshiriqlarni mas'uliyat bilan bajarishni tarbiyalash, shuningdek, irodaviy fazilatlar (botirlik, qat'iylik, o'z kuchiga ishonch, qiyinchiliklarni yengishda sabotlilik, chidamlilik va b.) ni namoyish qilish uchun qulay sharoit yaratiladi.

Savol va topshiriqlar

1. Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshidagi bolalarni jismoniy tarbiyalashda jismoniy tarbiyani tutgan roli.
2. Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshidagi bolalarni jismoniy tarbiyalash vazifalari.
3. Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalar kun tartibining ahamiyati nimada.
4. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda o'z o'ziga xizmat qilish malakalari qanday tarbiyalanadi.
5. Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida bolalarning harakatlari qanday rivojlantiriladi.
6. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni jismoniy tarbiyalashda korreksion ishning mohiyati nimada.

Adabiyotlar :

- 1.Vlasova T.A. O vliyanii narusheniya sluxa na razvitie rebenka M.1954
- 2.Belova N.I. Spesialnaya doshkolnaya surdopedagogika M. 1985
- 3.Golovchis L.A. Doshkolnaya surdopedagogika M.2001
4. Trofimova G.V. razvitie dvijeniya u doshkolnikov s narusheniyami sluxa. M.1979
5. P.Yusupova Maktabgacha tarbiya pedagogikasi T. O'qituvchi 1992
- 6.Z.Mamarajabova, M.Xamraeva Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshidagi bolalar harakatlarini rivojlantirish. T. 2006

1-§ Aqliy tarbiya vazifalari

Yosh avlodni har tomonlama kamol toptirishda aqliy tarbiya muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalar bohasida bolalarni aqliy jihatdan rivojlantirish va maktab ta'limiga tayyorlash vazifalari amalga oshiriladi. Ma'lumki, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning psixik va fiziologik jarayonlari jadal rivojlanadi, ularning nutqi, muloqot qilish hamda borliqni idrok qilishi vositasi sifatida shakllanadi. Maktabgacha yoshidagi bolalarning aqliy rivojlanishi kattalar bilan hamda o'z tengdoshlari bilan doimo turli muloqotda bo'lish vositasida, har xil faoliyat jarayonida ta'minlanadi. Bolalarning aqliy jihatdan kamol topishi uchun bilim va ko'nikmalarini shakllantiruvchi, aqliy faoliyatni rivojlantiruvchi mashg'ulotlarni muntazam olib borish zarurdir. Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarni aqliy jihatdan tarbiyalash murakkab vazifa hisoblanadi, chunki, eshituv analizator faoliyatining buzilishi nafaqat bola nutqining shakllanishiga, balki uning umumiy kamolotiga salbiy ta'sir etadi. N.A.Rau, N.G.Morozova, B.D.Korsunskaya, A.A.Kataeva, L.P.Noskova, T.I.Obuxovalar, U.Fayzieva, Z.Mamarajabova, X.Gaynutdinovlar tadqiqotlarida eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarni aqliy jihatdan kamolotga yetkazish masalalari o'rganilgan. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha eshitishda nuqsoni bo'lgan va normal eshitadigan bolalarning umumiy rivoji bir xil yunalishda kechsada, ular maxsus o'qitilmasa buday rivojlanish sust kechadi. Bolalar predmetlarni ko'rib idrok etish sohasida orqada qoladilar, ularda sog'lom bolalarga nisbatan predmetlarni taqqoslash, taniy olish jarayonlari sustroq kechadi. Nutqning umuman rivojlanmaganligi, bolalarning bilishga doir faoliyatning rivojiga va so'z mantiqiy tafakkurning shakllanishiga to'sqinlik qiladi. Bog'chaga kelgan 2 - 3 yoshli kar bolalar umumiy rivojlanish jihatdan eshitadigan tengdoshlaridan ancha orqada qoladi. Psixologlar T.V.Rozanova. N.V. Yashkovalarning tadqiqotlari maktabgacha ta'lim muassasalarda ta'lim olgan 7-8 yoshli kar bolalar tafakkurining rivojlanishi ham eshita oladigan tengdoshlariga nisbatan ancha orqada qolishini ko'rsatdi. Tadqiqotlarda (L.I.Tigranova) eshita oladigan tengdoshlariga nisbatan nutqiy rivojlanishida orqada bo'lgan 7-8 yoshli zaif eshituvchi bolalarning umumlashirish qobiliyatining va fikrlash faoliyatining o'ziga hosliklari aniqlangan. Kar bolalar so'zlashuv nutqni yetarlicha darajada egallay olmaydilar va nutk vositasida berilgan oddiy ko'rgazmali amaliy masalalarni bajarish jarayonida nutqdan to'liq foydalana olmaydilar. Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarni aqliy jihatdan tarbiyalashga juda jiddiy e'tibor berish zarur. Aqliy tarbiyalash jarayonida bolalar zarur bilim va ko'nikmalarni egallaydi, ularda borliq xaqida tasavvurlar shakllanadi, idrok, xotira, hayol, tafakkur kabi psixik jarayonlar rivojlanadi, shaxsning faollik, mustaqillik, bardoshlilik, kiziquvchanlik kabi ijobiy xislatlari shakllanadi. Shunday qilib, bolalarni aqliy jihatdan tarbiyalashning vazifalari quyidagilardan iboratdir: atrofda borliq to'qrisida tasavvur va tushunchalarni shakllantirish; psixik bilish jarayonlarini rivojlantirish: aqliy faoliyatning oddiy usullarini shakllantirish; muloqot vositasi sifatida og'zaki nutqni shakllantirish. Bolalarni aqliy jihatdan tarbiyalash ishlari jismoniy, ahloqiy, mehnat va estetik tarbiya bilan uyqunlikda amalga oshiriladi. Aqliy tarbiya yagona korreksion - tarbiya jarayonini tashkil etib, bolaning umumiy kamolotini va maktab ta'limiga tayyorgarligini ta'minlaydi. Mashg'ulotlarda o'qitish, o'yin, mehnat va boshqa faoliyatlar - maktabgacha yoshdagi kar va zaif eshituvchi bolalarni aqliy jihatdan tarbiyalash vositalari bo'lib hizmat qiladi.

2-§ Borliq to'qrisidagi tasavvur va tushunchalarni shakllantirish.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni aqliy jihatdan kamolotga yetkazish ularning borliq to'g'risidagi dastlabki ma'lumotlarni o'zlashtirish zaminida amalga oshiriladi. Maxsus bolalar bog'chasiga og'zaki nutqi rivojlanmagan, atrofda odamlar va hodisalar haqida cheklangan ma'lumotga ega bo'lgan 2-3 yoshli bolalar keladi. Shuning uchun maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish va nutqni o'stirish ishlari doimiy ravishda bolalarning o'yin, mehnat, o'quv faoliyatlarida olib boriladi. Kar va zaif eshituvchi

bolalar bog'chalarining ta'lim-tarbiyasi dasturiga "Tevarak-atrof bilan tanishtirish" bo'limi kiritilgan. Tarbiyachi olib boradigan bu mashg'ulotlar mobaynida bolalar atrofdagi narsalar va hodisalar haqida, buyumlarning tuzilishi, qanday ishlatilishi va qanday foydalanishi to'g'risida tushunchalarga, shuningdek, insonlar va hayvonlar hayoti hakidagi dastlabki ma'lumotlarga ega bo'ladilar. O'rganilayotgan narsalar haqida bolalar kengroq taassurot va tushuncha olishlari uchun ularni atrofdagi narsalar bilan tanishtirishda: kuzatish, ekskursiya, tabiiy narsalar bilan turli xatti-harakatlar bajarish, kinofilmlar va diafilmlarni tomosha kilish, suratlarni ko'rish, tematik albomlar tuzish, o'yin o'tkazish kabi turli usullardan foydalaniladi. Atrofdagi narsalar bilan tanishuvi va predmetlarni qo'llash jarayonida bolalar zarur lug'atni o'zlashtiradilar, nutq o'stirish mashg'ulotlarida esa nutqiy malakalar mustahkamlanadi va faollashtiriladi. Ta'limning birinchi yilida atrofdagi narsalar haqida olingan dastlabki ma'lumotlar keyinchalik yana kengaytiriladi va aniqlashtiriladi. Masalan, "Jonivorlar" va "Usimliklar" mavzularini o'rganilishini ta'lim yillari bo'yicha ko'rib chiqamiz. Dastlabki yili bolalar hayvonlarni jonli tabiat burchagida, ko'chada, hovlida, hayvonot bog'ida kuzatadilar, ularni kinofilm va telekursatuvlarda tomosha kiladilar. Bolalar qayvonlar va parrandalarni kuzatish jarayonida ularning qayorda yashashi, nima bilan oziqlanishini bilib oladilar, qayvonlarning nomlarini, ular tomonidan qilinadigan harakatlarning nomlarini (o'tiryapti, yeyapti, uqlayapti, yotibdi, vovillayapti, chopayapti) bilib oladilar. Sayir vaqtida daraxtlar va gullarning o'sishini, yilning turli fasllarida o'zgartirishini kuzatadilar. Xona o'simliklarining o'sishini kuzatib borib, ularni doimo sug'orib turish va parvarishlab turish kerakligini bilib oladilar. Ta'limning ikkinchi yili mazkur mavzular bo'yicha bolalarning bilimlari kengayadi. Ular hayvonlar va ularning bolalari xaqidagi yangi ma'lumotlarni uzlashtiradilar, qayvonlar qaerda yashashini, nima bilan ovqatlanishini, odamlarga qanday foyda keltirishini bilib oladilar. Borliq to'g'risidagi ma'lumotlarni olish jarayonida bolalar fikr yuritishga, tashlil qilishga, taqqoslashga, umumlashtirishga o'rganadilar. Olingan ma'lumotlar asosida uy va yovvoyi hayvonlarni ajrata oladilar. Ta'limning uchinchi, to'rtinchi yilida yovvoyi hayvonlarni, issiq va sovuq mamlakatlarda yashovchi hayvonlarni farqlaydilar, ularning tana a'zolarini, shuningdek, o'simliklarning tuzilishini farqlay oladilar. To'rtinchi yili hayvonlar va o'simliklar haqida ilgari olingan ma'lumotlar umumlashtiriladi va tartibga solinadi, bolalar ishlovchi va ko'chmanchi qushlarni bilib oladilar, uy hayvonlari va yovvoyi hayvonlar, hayvonot bog'ida yashovchi hayvonlar hayoti haqidagi bilimlari chuqurlashtiriladi, o'simliklar hayoti to'g'risida, insoning o'simliklarni parvarish qilish to'g'risida tasavvurlari kengaytiriladi. Tevarak atrof bilan tanishish jarayoni jamiyatshunoslik, tabiatshunoslik, matematika sohalariga taaluqli dastlabki bilimlarning manbai qisoblanadi. Mashqulotlarda insonlar (oila, qarindoshlar, gruppadosh o'rtoqlari) haqida ma'lumotlar oladi, kasblar bilan tanishadilar, katta yoshdagilarning mehnati kuzatildi, turli mehnat asbob va jihozlarning vazifasi haqida bilimlar oladilar, kishilar mehnatining natijalari bilan tanishadilar. "Bayramlar va ko'ngil xushliklar" mavzusini o'rganishda bolalar milliy bayram, urf-odatlar, an'analar, qadriyatlarimiz to'g'risida tushunchalarga ega bo'ladi.

3-§ Bolalarning psixik bilish jarayonlarini rivojlantirish.

Psixik jarayonlarni, ya'ni, idrok, xotira, tafakkurni rivojlantirish-aqliy tarbiyaning muhim vazifalaridan biridir. Atrofdagi predmet va hodisalar haqidagi bilimlar ko'rish, sezish, xid va ta'mni bilish, kinesteziya vositasida hosil bo'ladi. Aqliy tarbiya sensor jarayonlar, ya'ni his etish, idrok, tasavvurlarni rivojlantirish negizida bolalarning turli faoliyatlarida amalga oshiriladi. Maxsus bolalar bog'chasida birinchi kundanoq, tarbiyachi va surdopedagog izchillik bilan sensor tarbiya amalga oshirishiladi. Sensor tarbiya, bolalarning bilishga oid qiziqishlarini rivojlantirishga atrofdagi narsalarni har tomonlama idrok etishga qaratiladi. Kattalar bolalarning diqqat-e'tiborini yorokin rangli predmet va o'yinchoqlarga jalb qiladi, persepsiya kilishni, ya'ni ularni ko'zdan kechirishni, paypaslab ko'rishni, o'yin harakatlarini bajarishni o'rgatadi. Asta - sekin bolalarda predmetlarni o'rganib chiqishga qiziqish paydo bo'ladi, ularning sezgi tajribasi

ortib boradi. Predmetlarni o'rganib chiqish metodi predmetlarning sifat va hossalarni idrok etish, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish maqsadida qo'llaniladi. Masalan, tasviriy faoliyat mashg'ulotida loydan shar yasash paytida avval namuna bolalarga ko'rsatiladi, ularning e'tibori sharning shakliga jalb etiladi. Aniq tasavvurlar shakllanishi uchun har bir bola sharni qo'lga oladi, shar ustidan barmog'ini yurgizadi, kartochni yozilgan so'zlarni idrok etadi va shu orqali predmetni yaxshiroq eslab koladi. Barcha mashg'ulotlarda bolalar predmetlarning rangi, shakli, xajmi, sifati, fazoviy munosabatlari haqida tushunchalarga ega buladilar. Shuningdek, qog'oz, mato, karton, yog'och, paxta, tabiiy materiallar bilan ishlashni, mehnat qurollarini ishlatishni o'rganadilar, mehnat malakalarini egallash bilan birgalikda mehnat mahsulotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirishni, mehnat faoliyatini rejalashtirishni, mehnat natijalarini ko'ra bilishni o'rganadilar. Turli qog'ozlar bilan ishlash paytida qog'oz oq, rangli, yupka, qalin, silliq, qadir-budir bo'lishini, uni buklay, qirg'ay, yirtish mumkinligini, undan turli narsalar yasashini bilib oladilar. Geometrik shakllar haqida tasavvurlarni rivojlantirish paytida tarbiyachi qog'ozni buklay yuli bilan boshqa shakl hosil qilishini o'rgatadi ("Kvadratdan ikkita uchburchak qanday yasaladi" - "Kvadrat ikkiga buklay", "Kvadratdan qanday qilib doira hosil bo'ladi" "Kvadratning burchaklari kesib olinadi"). Dastlab doirani kvadrat ustiga qo'yib, ustidan chiziladi, so'ng andoza bo'yicha qirg'ay olinadi. Keyinchalik bolalar ko'z bilan chamalab shaklni qirib oladilar. qog'oz va matodan narsa yasash jarayonida bolalarning mayda qo'l harakatlari rivojlanib, turli mehnat malakalari shakllanadi, ularning psixik jarayonlari, nutqi rivojlanadi. Bolalarda o'quv faoliyatiga qiziqishi paydo bo'ladi, ular so'z ma'nosini bilib olishga intiladi, taqlid qilib turli narsalardan foydalanishga o'rganadi, Ta'limning birinchi yilida diqqat, xotira, taqlidchilikni rivojlantiruvchi o'yinlar o'tkaziladi. Ular kir yuvish, miq qoqish, yuvinish, ovqat pishirish va boshqa harakatlarga tahlil qilish mashqlarni bajaradi, asta-sekin mayda qo'l harakatlari rivojlanib daktil belgilarni ifodalashga o'tadilar. Bolalar mashg'ulotlarda o'xshash yoki bitta belgisi bilan farqlanadigan juft narsalar va suratlarni solishtirishni va tanlashni, narsalarni paypaslab ko'rib bilishni, yashirilgan o'yinchoqlarni eslab qolishni va taqqoslashni o'rganadilar. Bolalar bilan qo'yidagi didaktik o'yin va mashg'ulotlarni o'tkazish mumkin: "Ko'zgu", "Bunday mumkin - mumkin emas", tayog'chalardan shakllarni yasash, namunalarga qarab mozaika bilan ishlash. E'tiborni, rivojlantiruvchi o'yinlardan: "Tanla" (narsalar yoki suratlarga mos yozma jadvalchalar topish), "Signal bo'yicha top", "Sharni dumalay", "Loto" o'yinlari o'tkaziladi. Daktillash bo'yicha qo'yidagi o'yinlar va mashqlar o'tkaziladi: "Bunday qil", "O'zing tanla va ko'rsat", "O'ylab top", "Loto". Narsalarning kattaligi, rangi, shaklini farqlash maqsadida matryoshka qo'g'irchoq, qo'ziqorin, tuxumchalar, piramidachalar, sharchalar kabi didaktik o'yinchoqlar, "Geometrik loto", "Seqrli qopcha", "Rangiga ko'ra tanla" va boshqa o'yinlardan foydalaniladi. O'yin va o'yinchoqlardan mashg'ulotlarda va mustaqil o'yinlarda bolalarning sensor tajribasini mustaqamlash va sensor rivojlanish darajasini tekshirish uchun foydalaniladi. Eshitish qobiliyatini rivojlantirish ham eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni sensor tarbiyalash vazifalaridan biridir. Bolalar nonutqiy va nutqiy tovushlarni ajratadilar, eshitib turib musiqa, ashula, nutqni farqlay olishni o'rganadilar. Muntazam o'tkazilgan mashg'ulotlar natijasida maktabgacha yoshdagi kar bolalar tanish bo'lgan qo'shiqlarni farqlay boshlaydilar. Eshitish qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha ishlar bolalarning tovushlar haqidagi tasavvurlarning boyitilishiga yordam beradi va ularning og'zaki nutqining sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Kattalarning raxbarligida tarbiyalanadigan diqqat, xotira bolalarning aqliy jihatdan rivojlantirishdan katta ahamiyatga kasb etadi. Tasviriy faoliyat mashg'ulotlari, mozaikadan naqsh yasash o'yinlari, bolalardan diqqat-e'tiborni jamlashni talab qiluvchi didaktik o'yinlar, og'zaki topshiriqlarni yoki kattalarni hikoyasini idrok etish ham aqliy tarbiya vositalaridir. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun eshitish qobiliyatini rivojlantirish va talaffuzga o'rgatish mashg'ulotlarida diqqat - e'tibor aloxida ahamiyatga ega. Maxsus bolalar muassasalarida ko'rmay turib ya'ni (gapiruvchining lablarini va yuzining pastki qismini berkitib) nutqiy materialni idrok etish bo'yicha mashg'ulot o'tkaziladi, bunda tanish materialning bir qismi faqat eshitish uchun beriladi. Musiqa mashg'ulotlarida bolalar royaldan ma'lum masofada unga teskari o'g'rilib turib muzikani qabul qilishga va farqlashga o'rganadilar. Bunday sharoitda

musiqani idrok qilish bolalardan diqqat-e'tiborni jamlashni talab etiladi. Ixtiyoriy barqaror e'tiborni tarbiyalashda mashg'ulotlarni bolalarning qiziqishlarini xisobga olib tug'ri tashkil qilish, ko'rgazmali qo'llanmalardan foydalanish, mashg'ulot va dam olish vaqtini aniq taqsimlash muhim ahamiyatga kasb etadi. Tarbiyachi bolalarga o'rganiladigan predmetlar va xodisalarga e'tiborni ongli ravishda qaratishni o'rgatadi, ularda kuzatuvchanlik, sinchkovlikni tarbiyalaydi. Masalan, xonadagi gullarni parvarish qilish jarayonida ularning o'sishi va gullashi kuzatiladi. Tabiatga ekskursiya va sayrlar tashkil etish vaqtida ob-qavo, hodisalari, o'simliklar qanday o'sishi va o'zgarishi kuzatiladi. Kuzatuv xaqidagi ma'lumotlar suhbatlarda aniqlashtiriladi va mustaxkamlandi. Kuzatilaetgan hodisalar, mavsumiy o'zgarishlar bilan bog'lik ekanligi tushuntiriladi: qushlar uchib ketdi, chunki havo sovuq, baxorda ular qaytib keladi, chunki havo issiq bo'ladi. Daryoda suv muzladi, chunki havo sovuq. Bolalar oyoq yalang va trusik maykada chopishmoqda, chunki yoz, qavo issiq". Olingan bilimlar hikoyalarda umumlashtiriladi, rasmlarda aks ettiriladi. Maktabgacha ta'limmuassasasida bolalar hayoti unumli tashkil etilsa ularda hosil bo'lgan turli xil boy taassurotlar sensor tajribaning manbai bo'lib xizmat qiladi. Bolalarda o'ziga-o'zi xizmat ko'rsatish malakalarini shakllantirish jarayonida mayda motorikani rivojlantiruvchi har xil mashqlarni o'tkaziladi, bolalarni har xil narsalarni ko'rib chiqish va ularni taqqoslash va farqlashni, harakatlarni eslab qolishni, natijalarni umumlashtirishni urgatiladi. Masalan, dasturxon tuzayotib navbatchi kosa va piyolalarni, qoshiq va taqsimchalarni to'qri qo'yishni bilishi kerak. U narsalarning qancha kerakligini ("Likopcha kancha bolalar kancha q", "qoshik qancha bo'lsa likopcha shuncha"), ularning nomini, katta va kichik likopchalarni, stakan va piyolalarni, ovqat va choy qoshiqlarni farqlay bilishi, kosalarda suyuq ovqat tortilishini, kichik likopchalarga kuyuk ovkat suzilishini bilmog'i kerak. Tugma qadashni o'rgatish uchun maxsus didaktik qo'llanmalarda mashg'ulotlar o'tkaziladi. Tarbiyachi matodan qilingan o'rdakcha, kuchukcha, gul, uycha, va boshqa narsalarning detallarini tayyorlaydi. O'yinchoq detallarining ba'zi qismlariga tugma qadaydi, boshqalariga esa ilgak qiladi. Birorta narsaning bir necha bo'laklarini olgan bolalar ularni bir-biriga ulashni: gavgaga oyoq, qo'l va boshni, gulga yaproqlarni, devorlar ustiga tom o'rnatishni bilmog'i kerak. Botinka iplarini boqlash maxsus tayyorlangan qo'llanmalarda mashq qildirish yordamida o'rgatiladi. Bolalar ko'nikmalarini mustaqamlash uchun kartonning teshikchalaridan shuni o'tkazib naqshlar tuzadi. Tugma qadashni, botinkaning ipini o'tkazishni o'rgatish bilan birga bolalarda amaliy faoliyatlarining natijalarini oldindan ko'ra bilish, idrok qilish, taqlil qilish, umumlashtirish ko'nikmalari tarbiyalanadi. Shunday qilib, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni aqliy jihatdan tarbiyalash maktabgacha tarbiya muassasalarida maxsus mashg'ulotlar paytida, shuningdek, mashg'ulotlardan tashqari amaliy faoliyatlarda amalga oshiriladi.

4-§ Aqliy faoliyatning oddiy usullarini shakllantirish.

Mashg'ulotlarda ta'lim berish jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarni aqliy tarbiyasi samarali kechadi. Mashg'ulotlarda bolalar bilimlarni egalash bilan bir qatorda taqlil qilish, sintezlash, taqqoslash, umumlashtirish kabi amaliy va fikrlash faoliyati usullarini o'zlashtiradilar. Maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy faoliyati bilish jarayonida muhim rol o'ynaydigan ko'rgazmali harakat va ko'rgazmali obrazli tafakkurida namoyon bo'ladi. Ko'rgazmali obrazli tafakkur so'z-mantiq tafakkurning shakllanishiga zamin yaratadi. Odatda kar va zaif eshituvchi bolalar so'z -mantiq tafakkurning rivojlanishi me'yorda eshitadigan tengdoshlarinig mazkur jarayon rivojidan orqada qoladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda ko'rgazmali-obrazli tafakkur rivoji orqada qolishi sababli maktabgacha ta'lim muassasalarining pedagoglari oldida bolalarning fikrlash faoliyatini va nutqini uyqulikda shakllantirish zarurati tuqiladi. Bolalarning so'zli nutqi mashg'ulotlarda turli nutq faoliyatlarini rivojlantirish vositasida rivojlantiriladi. Maktabgacha ta'lim muassasa ta'lim dasturining materiallari mavzularga ko'ra ajratilgan bo'lib, bolalarning aqliy faoliyatini bosqichma-bosqich shakllantirishni ta'minlaydigan ma'lum izchillikda o'rganib boriladi. Buni "Idish - tovoqlar" mavzusini o'rganish misolida ko'rib chiqamiz. Dastlab bolalar, idish-tovoqlar bilan ovqatlanish

paytida tanishadilar. Tevarak atrof bilan tanishtirish mashg'ulotlarida predmetlarning tuzilishi, nimaga ishlatilishi o'rgatiladi. Nutq o'stirish mashg'ulotlarida narsalarning yoniga ularning nomi yozilgan jadvalchalar kuyiladi, predmet va uning nomi taqqoslanadi, predmetlar farqlanadi. Bolalar idish-tovoqlarni ko'rib chiqadilar, qo'llari bilan bevosita ushlab ko'radilar, qo'lga olib turli xatti-harakatlar bajaradilar, bir joydan olib boshqa joyga qo'yadilar, narsalarning nomi yozilgan jadvalchani predmet yoniga kuyadilar, shuningdek, "Likopchani ol, koshiqni joyiga qo'y, piyolani ber" kabi topshiriqlarni bajaradilar. Narsalar haqidagi tasavvurlarni mustaqamlash uchun "Paypaslab ko'rib nomini top" o'yini o'tkaziladi. Bunda bolalar, predmetni ko'rmasdan turib, sezgi a'zolar yordamida o'rganilayotgan narsalarni taniy olishi va nomini aytishi kerak. Narsalar yordamida o'tkazilgan amaliy faoliyatda bolalarning aqliy harakatlari amalga oshiriladi, amaliy bilimlar o'zlashtiriladi, natijada ko'rgazmali-harakat tafakkuri o'sadi, predmetlar nomini eslab qolish jarayoni faollashadi. "qanday narsa yuq" o'yini bolalarning mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqishini uyqotadi va bolalarning diqqat va hotirasini mustahkamlaydi. Narsalarning nomi o'zlashtirilganidan keyin pedagog suratlardan foydalanib umumlashtiruvchi tushunchalarni shakllantiradigan o'yinlar o'tkazadi ("Vertolina", "Loto" uyini). Mavzuni mustahkamlashda qo'g'irchok bilan "qo'g'irchokni ovqatlantir" turidagi didaktik o'yinlar hamda olingan bilimlarni qo'llagan holda syujetli - rolli uyinlar o'tkaziladi. Mashg'ulotlarda kichkintoylar o'zlari o'ynayotgan narsalar bilan tanishadilar, idrok etishga intiladilar, predmet va o'yinchoqlarni o'zaro solishtiradilar, qismlarga ajratadilar, analiz va sintez qiladilar, bo'laklarga ajratilganlarni yaxlit holga keltirib birlashtiradilar, shuningdek, bolalar narsalarning nomi, tuzilishi va qanday ishlatilishini bilib olamasdangida, ularni turli nutq vositasida bayon etishni, tasvirlab berishni ham o'rganadilar. Buning uchun pedagog bilan birgalikda topishmoqlar tuziladi, bolalarga bayon etilgan narsalarning xususiyatlari va nima uchun va qanday ishlatilishiga ko'ra tasvirlab berilgan narsaning nomi topiladi. Masalan, "O'zi kichkina, temirdan yasalgan tortmada saklanadi, choyni aralashtirish va ichish uchun kerak", "Katta, aylana shaklida, chinnidan yasalgan, bufetda turibdi, osh suzish uchun kerak" va hokazo topishmoqlar beriladi. Aniq amaliy natija beradigan mashg'ulotlarda, narsalar bilan o'ynash, ular sifatlarini bilib olish, umumlashtirish jarayonida ko'rgazmali-harakatli va ko'rgazmali-obrazli tafakkur namoyon buladi. Nutq o'stirish mashg'ulotlari bir vaqtning o'zida fikrlashni rivojlantirishga ham yordam beradi. Bolalar tanish bo'lgan narsalarni belgilari va hossalariga ko'ra taqqoslashni o'rganadilar Masalan, "Idish-tovoqlar" mavzusini o'rganishda kichkintoylar har xil va bir xil lagan, likopcha, kosa, krujka, stakan,piyolalarni qiyoslaydilar. Keyingi mashg'ulotlarda taqqoslash uchun bir xil va har xil qoshiqlar, sanchiq va boshqa narsalar olinadi. Shunday qilib, bolalar narsalarning o'ziga hos sifatlarini belgilaydilar, ularning o'xshash va farqli tomonlarini topadilar, narsalarni bir turkumga birlashtiruvchi umumiy belgilarni aniqlaydilar. Agar bolalarda konkret narsalar haqida tasavvur bo'lsa, ular o'xshash belgisiga ko'ra predmetlarni bir turkumga osonlik bilan birlashtira olishlari mumkin: masalan, (uyinchoqlar, oziq- ovqatlar; sabzavotlar, mevalar, odamlar, kiyim -kechaklar, hayvonlar, o'simliklar, idish -tovoqlar, mebel, o'quv qurollari, transport, asboblar va q.k.).Olib borilgan (Venger A.A.,VigodskayaG.L., LeongardE.I.) tadqiqotlarning ko'rsatishicha, maxsus bolalar bog'chalarida ta'lim oluvchi barcha kar va zaif eshituvchi maktabgacha yoshdagi bolalar, narsalarni turkumlashtira olmaydi, umumlashtiruvchi so'zlarni topa olmaydi, o'zlari buyumlarni bir necha guruhga qanday birlashtirganliklarini ko'pincha tushuntirib bera olmaydilar. Shu bois bolalarni narsalarni tasniflashga va umumlashtiruvchi so'zlarni eslab qolishga o'rgatish maqsadida turli rasm va narsalardan foydalanib, "Sexrli qopcha", "Nima mos kelishini top", "Bir so'z bilan nomla" kabi didaktik o'yinlar, shuningdek, bolalar narsalarga qarab, ularning qaysi turkumga mosligini aniqlaydigan o'yinlar o'tkaziladi. (Masalan, o'yinda o'yinni olib boruvchi pedagog bitta narsaning nomini aytadi, bola esa tegishli umumlashtiruvchi so'zni aytadi: Karam-Sabzavotlar", olma-mevalar, palto-kiyim va q.k. Mazkur o'yinlarda bolalarda so'z-mantiq tafakkuri rivojlanadi: ular narsa haqida ilgari olingan bilimlarga tayanib harakat va narsalarning nomini belgilaydilar. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda tasavvurlarni shakllantirish maqsadida modellashtirish metodidan mashg'ulotlarda foydalanish mumkin.

Tajribalarning ko'rsatishicha, maktabgacha yoshdagi kar bolalarda so'zning ritmik tuzilishi xaqida tushunchalar dinamik va grafik modellar tuzish yo'li bilan shakllantiriladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar qo'l harakatlari xamda va har xil uzunlikdagi chiziqlardan modellar tuzib, so'zlardagi bo'g'inlar sonini va urquli bo'qinni ajratib ko'rsatadilar. So'z maromi (ritmi)ni ifodalovchi modelidan eshitish kobilyatini rivojlantirish mashg'ulotlarida foydalaniladi. Bunda bolalar bo'qinlar sonin va urquli bo'g'inlarni anglashni mashq qiladilar. Shuningdek, so'zlar yozilgan jadvalchalarni so'zlarning ritmik grafik modelga kuyiladi, grafik model bo'yicha ma'lum marom so'zlarni tanlanadi kichkintoylarda taqlil qilish, umumlashtirish kabi fikrlash jarayonlari rivojlanishiga erishiladi. Oddiy matematik tasavvurlarni shakllantirish jarayonida bolalarning aqliy tarbiyasi samarali kechadi. Chunki qar bir mashg'ulotda pedagog o'z oldiga maqsad qilib bolalarda fikrlashga oid operasialarni rivojlantirishni kuyadi. Ta'limning birinchi yilida namunaga qarab bir necha narsadan ko'p sonli narsalarni to'plash ishlariga katta e'tibor beriladi. Bunda predmetlar soni namuna soniga teng bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Bolalar sonlar va sanoqni bilmagan holda, bir xil narsalarni rangi, shakli, kattaligiga ko'ra birlashtirib ko'plikni qosil qiladilar. Ular turkumlarga kiruvchi narsalarning miqdoriga qarab takkoslashni, narsalar sonini (uchtagacha) barmoqlar soni bilan solishtirishni o'rganadilar. har bir sonni uzlashtirish uchun avvalgi songa bir son (bitta narsa)ni qo'shib boriladi. Bolalar uch soni (archalar) ikki songga (kubiklar) nisbatan ko'pligini, sonlar teng bo'lishi uchun bitta archani olib tashlash yoki yana bitta kubik qo'yish kerakligini bilmog'i kerak. Mashg'ulotlarda pedagog bolalarga ko'rsatish uchun ko'rgazmali material bilan cheklanib qolmasdan, bolalarning amaliy faoliyati uchun tarqatiladigan sanoq materiallaridan ham albatta foydalanadi. Bolalarni sanashga o'rgatar ekan, pedagog to'qri javoblardan qoniqib qolmasdan, albatta "Sen qanday sanading", "Sen qanday bilding" kabi savollar berishi, masalani yechmasdan turib, shartidan kelib chiqib kutiladigan natijani ko'ra bilishga o'rgatishi kerak. Shu boisdan "Seningcha, javob ko'p bo'ladimi yoki ozmiq Nima uchun" degan savollar qo'yilishi lozim. Masalan, "Garajada uchta mashina turibdi, yana bitta mashina keldi. Garajda mashina nechta buldi". Bolalar mashinalar ko'payganini, chunki yana bitta mashina kelganligini tushuntirmoqi kerak: "Uchga birni qo'shsa to'rt buladi" Shunday qilib, tarbiyachi va pedagog misol va masalalarni yechishga o'rgatib borib, maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy faolligini oshirib boradi. Shartli o'lchov vositalari yordamida suyuq va sochiladigan narsalarni o'lchash chog'ida bolalar katta qiynchiliklarga duch keladi. Guruch, no'qat, mosh, suv va boshqa narsalar miqdorini hisoblashda idishlar sonini eslab qolish uchun idish har gal bo'shatilganda bitta o'yinchoq- tovuqcha qo'yiladi va narsa solingan idishlar soni o'yinchok-tovuqchalar soni bilan solishtiriladi. Narsalar miqdorini o'lchash vaqtida ularning yoniga narsalarning qo'yilishi hisobning ko'rgazmali bulishini ta'minlaydi, natijani eslab qolishni yengillashtiradi va bolalarning qiziqishni uyqotadi. Pedagog turli narsalarning miqdorini chashka, krujka, stakan, qoshiqlar bilan o'lchash mumkinligini bolalarga ko'rsatadi va zarur lug'at boyligini shakllantiradi. O'lchanayotgan narsalar hajmini taqqoslash uchun quyidagi mashqlarni o'tkazilishi mumkin. Ikki varaq qog'ozning har bittasiga uchtadan stakan guruch to'kadi va guruch uyim yeniga 3 tadan tovuqcha qo'yadi. So'ng bolalar pedagog bilan birgalikda sanaydilar: "Bu yerda uch stakan guruch va uchta tovuqcha, bu yerda ham uch stakan guruch va uchta tovuqcha". Keyin pedagog bitta varaq ustidagi guruchni to'plab, ikkinchi varaq ustidagi guruchni qog'ozga tekis yoyadi va bolalardan so'raydi: "qaerda guruch ko'p". Bolalar ko'pincha, ikkita qog'ozda ham uchtadan bir qil tovuqcha turganini ko'rsa ham, ikkinchi varaq ustidagi guruch ko'p deb qato ko'rsatadilar. Mashq yana bir bor takrorlangandan keyin bolalar adashmasdan, har ikkala varaq ustida guruch miqdori tengligini bildiradi. Suyuqlikni o'lchash uchun bir xil miqdordagi suv stakanlarda turli shakllardagi shaffof idishlarga quyiladi va quyilgan suv teng yoki teng emasligi aniqlanadi. Tabiiyki, tor va baland idishda suv satqi yuqoriga ko'tariladi va oqibatda bolalar ko'pincha bu idishda suv ko'p deb ko'rsatadilar. Pedagog yana bir bor bolalarning ko'z oldida suvni bir xil idishlarga quyadi. Xar gal stakanda idishga suv quyib turib yoniga tovuqchani qo'yadi. Endi bolalar idishlarga teng miqdorda suv quyilganiga ishonch hosil qiladilar. Bunday mashqlarni tez-tez bajarilishi pirovardida bolalarda narsalarning miqdori, hajmi, katta-kichikligi haqida tasavvurlari

aniqlashtiriladi, o'lchash, solishtirish, umumlashtirish malakalari mustaqamlanadi. Shuningdek, korreksion vazifalarni hal etish maqsadida, mashqlar jarayonida kichkintoylarning mantiqiy tafakkuri rivojlantiriladi, ular o'z fikrini mustaqil bayon etishga o'rganadilar.

5-§ So'zlashuv nutqni muloqot vositasi sifatida shakllantirish.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning bilish jarayonlarini rivojlantirish uchun ularda vaqtli so'zli nutqni o'stirish borish muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, til tafakkur va muloqotining muhim vositasidir. Tafakkur va til insoniyatning mehnat faoliyati mobaynida vujudga keladi va rivojlanadi xamda borliqning in'ikosi hisoblanadi. Risoladagidek eshitadigan, yaxshi o'sayotgan bolalarning tafakkuri va nutqi ilk davrdan boshlab butun maktabgacha davr mobaynida takomillashib boradi. Inson tafakkuri nutq va til bilan uzviy aloqada bo'lganligi sababli ilk yoshdagi bolalar fikr yuritishining vujudga kelishi va rivojlanishi lug'at boyligi bilan o'lchanadi. Nutq rivojlanishi bilan bir vaqtda ko'rgazmali-harakat, ko'rgazmali-obrazli, so'z bilan bevosita ifodalanadigan tafakkur taraqqiy etadi, uning ruhiyati va hissiy-irodaviy sifatleri shakllanadi. Nutqiy faoliyatning fiziologik mexanizmi negizida nutq a'zolarining harakatlaridan hosil bo'lgan stereotiplar yotadi. Fiziologlar va psixologlar (N.I.Jinkin, L.A.Chistovich, A.N.Leonteva) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarning ko'rsatishicha so'zlay oladigan kishining uzoq muddatli xotirasida aytilgan so'z va so'z birikmalarining artikulyason harakatlar izlari qoladi. Bosh miyaning nutq hosil qiluvchi va nutq-harakat markazidan tovush yoki bug'inlarni emas, balki butun so'z va so'z irikmalari- (mazmunli bo'laklar)-sintagmalarni ifodalash buyruqi beriladi. Nutq shakllanib borish davrida bola qayta-qayta talaffuz qilish vositasida yaxlit so'z va iboralarni o'zlashtiradi. Muloqot jarayonida nutqni o'zlashtirib borish me'yorda eshitadigan bolalar uchun xos bo'lgan tabiiy yo'ldir. Nutq turli faoliyat jarayonida shakllanib boradi va atrofdagi odamlar bilan muloqotda mustaqamlanadi. Nutqni egallash uchun uch yoshgacha bo'lgan davr qulay vaqt hisoblanadi, sababi ushbu davr mobaynida nutq mexanizmlari shakllanadi, bosh miyaning nutq bo'limlarining yetilishi ro'y beradi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning umumiy rivojlanishda orqada qolishi xamda nutqi va tafakkurining kechikib rivojlanishi ularga ta'lim - tarbiya berish jarayonida senzitiv davridan etarlicha foydalanmaganidan dalolat beradi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar nutqini erta o'stirib borilishi hamda umumiy rivojlanishini ta'minovchi ishni faol olib borilishi eshitishda nuqsoni bo'lgan va eshituvchi bolalar o'rtasidagi tafovutning o'sib ketishini oldini oladi. Maxsus bolalar bog'chalarida eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning og'zaki nutqini o'stirishdi amaliy yondashuv amalga oshiriladi. Ya'ni eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar barcha faoliyatlar davomida: kun tartibiga rioya qilayotganda, o'yin, mehnat, rasm solish, mashg'ulotlar jarayonida kattalarning nutqiy tajribasini o'zlashtiradilar, katta kishilar va tengdoshlari bilan muloqot qilishni o'rganadilar. Bolalar nutqini rivojlantirish uchun nutqiy muhitning yaratilishi muhimdir. Buning uchun bolalar tomonidan o'zlashtirishi kerak bo'lgan nutqiy material kattalar tomonidan doimo gapirib turilishi va kattalarning ketidan yoki mustaqil ravishda faoliyatga bog'lik holda takrorlanishi kerak. Maxsus bolalar bog'chasida ta'limning dastlabki yildan boshlab nutqiy muloqot shakllantirilib boradi. Kichkintoylar nutqni yaxlit (global) idrok qilgan holda nutqiy muhitga kirib boradi. Muloqot uchun kerak bo'lgan eng zarur so'z va iboralar bosma harflar bilan yozilgan jadvalchalar vositasida va og'zaki ravishda yetkaziladi. Barcha nutqiy materialni bola dastavval eshituv-ko'ruv orqali qabul kiladi va ayni paytda o'zuvli jadvalchani o'qiydi. Daktil nutq o'zlashtirilishi bilan (ta'limning ikkinchi yilidan boshlab), asta -sekin kattalar bilan birgalikda so'z va iboralar og'zaki-daktil usulida bayon etiladi va o'qiladi. Ayni vaqtda bosma yozuvli jadvalchalarni daktil o'qishi joriy etiladi. Ta'limning ikkinchi yilidan boshlab, bolalar muloqotda so'zlashuv nutqini tushunish va o'zlashtirilishini osonlashtiradigan va tezlashtiradigan daktil nutqdan keng foydalana boshlaydilar. Faol nutqiy muloqotda bolalar nutqida ko'p qatolarga yo'l qo'yiladi, ularni tuzatish uchun kattalar yordamchi vosita sifatida daktil nutqdan foydalanadilar. Daktil nutq eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar tomonidan qabul qilinayotgan nutqni taqlil etish imkonini yaratadi, analitik ravishda

o'qiy olishini tezlashtiradi. Eshitishda nuksoni bo'lgan bolalarning nutqi kattalarning nutqiga tahlil qilgan holda, bir gapni ko'p marotaba har xil vaziyatlarda va turli faoliyatlarda takrorlash asosida shakllanadi. Kattalar bilan bolalar muloqotida ko'p ishlatiladigan so'zlar maxsus o'rgatilmasa ham bolalarning faol nutqiga kirib boradi. Bolada barcha zarur nutqiy materialni ovoz chiqarib gapirish ko'nikmasi paydo bo'ladi, nutqiy tafakkuri shakllanadi. Lug'at boyligi kengayishi va umumiy kamolot darajasining oshishi bilan ularda so'zlar vositasida muloqot qilish ehtiyoji paydo bo'ladi. O'quv, o'yin, mehnat jarayonida bolalar og'zaki muloqotni talab etuvchi jamoa topshiriqlarni bajaradilar. Pedagog va tarbiyachi bolalarni tengdoshlari bilan so'zlashuv nutq yordamida muomala qilishga o'rgatadilar, zarur so'z va iboralarni shakllantiriladi, nutqiy faollik tarbiyalandi: navbatchilik vaqtida bolalarga savollar bilan murojaat etish, o'rtoqlariga topshiriq berish o'rgatiladi, mashg'ulotlarda og'zaki muloqotni talab qiluvchi vaziyatlar vujudga keltiriladi, o'yinlar tashkil qilinadi. Ayniqsa, syujetli-rolli o'yinlar vaqtida bolalar so'zli nutqdan faol foydalanadilar. O'yinda ma'lum rolni o'ynar ekan, bola zarur harakatlarni bajarib qolmasdangina, o'z roliga muvofiq o'rtoqlari bilan muomala qiladi. Bolalarning talaffuzida tabiiylikka erishish uchun ta'limning boshidanok so'zning oqangi va maromini, ritmik tuzilishining tabiiy bulishiga katta e'tibor beriladi. Shu boisdan bolalar bilan muloqot qiladigan surdopedagog, tarbiyachilar va boshqa kattalarning nutqi tabiiy, normal oqang va maromida bo'lmoqi kerak. Bolalar bilan muloqotda bo'g'inlarni bo'lib-bo'lib, bo'rttirib, qattiq urg'u bilan talaffuz qilish, sekin sur'atda gapirish tavsiya etilmaydi. Kattalar tomonidan so'zlar notug'ri talaffuz etilib, ritm, ohagdorligi buzilishi, bolalarda ham tushunarsiz, noaniq, g'ayri tabiiy nutqning shakllanishiga sabab bo'ladi. Maxsus bolalar bog'chalarida og'zaki nutqni muloqot vositasi sifatida shakllantirish ishlari butun ta'lim-tarbiya jarayonida olib boriladi. Ta'lim berish dasturida nutqiy materialning barcha ta'lim yillari mobaynida va har xil sharoitda qaytarilishi ko'zda tutiladi. Dastlab so'z va iboralar kattalar tomonidan kundalik hayot sharoitlarida beriladi. Ushbu davrda bola barcha materialni kattalar ketidan takrorlaydi, barcha aytilgan so'z va iboralarni eslab qolish talab qilinmaydi. So'ngra nutqiy material boshqa mashg'ulotlarda takrorlanadi. Bunda bolalar ma'lum izchillikda, guruhlariga ajratilgan so'z va iboralardan foydalanib, atrofda narsalar haqidagi taassurot va tasavvurlarni aks ettirishni o'rganadilar. Tevarak-atrof bilan tanishtirish mashg'ulotlarida material turli mavzular bo'yicha o'rganiladi, so'zlarning mazmuni tushuntiriladi.

Nutq o'stirish mashg'ulotlarida ish quyidagicha yunalishda olib boriladi:

1. Mavzular bo'yicha ajratilgan nutqiy materialni mazmunini mashq qildirib o'zlashtirish va mustaqamlash;
2. Nutqiy faoliyatning barcha turlarini, ya'ni gapirish, o'qish, yozish, ko'rib-eshitib idrok qilish, eshitish, daktillashni nutqiy muloqot vazifalariga muvofiq shakllantirish.
3. O'zlashtirilgan so'zlar ma'nosini tushunib olish maqsadida til bo'yicha maxsus kuzatishlarni olib borish, so'zlarning harf - tovush tuzilishini tahlil qilish, gapdagi so'zlarni grammatik jihatdan shakllantirish. Nutqni shakllantirish ishlari kompleks ravishda barcha yunalishlar bo'yicha barcha mashg'ulotlarda olib boriladi, nutqiy material mavzuga ko'ra tanlanadi. Ta'limning birinchi yili lug'atning hajmi 230 ta so'zdan iborat bo'ladi. Yetti yoshga kelib lug'at boyligi ancha kengayadi va murakkablashadi va bolalar bog'chasiidagi ta'limning ohiriga borib 2000 so'z gacha ortib boradi. Nutqni rivojlantirish bo'yicha ish tizimi eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshidagi bolalarda maktabga boradigan vaqtiga qadar, so'zlashuv nutqining shakllanishini ta'minlaydi.

MUSTAQIL ISHLASH UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR.

1. Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarni aqliy jihatdan tarbiyalash vazifalarini yoritib bering.
2. Maktabgacha yoshdagi kar va zaif eshituvchi bolalarni tevarak -atrof bilan tanishtirish bo'yicha ishlarning mazmuni haqida gapirib bering.
3. Maxsus bolalar bog'chalarda sensor tarbiyaning vazifalari va mazmuni nimalardan iborat.

4. Surdopedagog va tarbiyachining maktabgacha yoshdagi, kar va zaif eshituvchi bolalarda tafakkur jarayonini rivojlantirish bo'yicha ishlari qanday olib boriladi.
5. Maxsus bolalar bog'chasida og'zaki nutqni rivojlantirish bo'yicha ish tizimini yoritish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Korsunskaya B.D. Metodika obucheniya gluxix doshkolnikov rechi M.1984.
2. Noskova L.P. Teoreticheskie osnovi obucheniya yaziku gluxix detey doshkolnogo vozrasta. sb.:Voproso' formirovaniya rechi anomalnix detey doshkolnogo vozrasta. M.1982.
3. Noskova L.P. Ispolzovanie raznix form rechi v obuchenii yaziku gluxix doshkolnikov. V sb. Voproso' formirovaniya rechi anomalnix detey doshkolnogo vozrasta. M.1982
4. Psixologiya gluxix detey Pod red . I.M. Soloveva M.1981
5. Rozanova T.V.Razvitie pamyati i mishleniya gluxix detey. M. 1978.
6. Tigranova L.I. Umstvennoe razvitie slaboslishashix detey. M. 1978
7. Belova N.I. spetsialnaya doshkolnaya surdopedagogika M. 1985
8. Golovchis L.A. Doshkolnaya surdopedagogika M.2001
9. P.Yusupova Maktabgacha tarbiya pedagogikasi T. O'qituvchi 1992

9-BOB

ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING AQLOQIY TARBIYASI.

1-§ Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni ahloqiy jihatdan tarbiyalash maqsad va vazifalari Ma'naviyat-insonning asosiy fazilatlaridan biri hisoblanadi."Ma'naviyat-deydi I.A.Karimov-insonning, xalqning, jamiyatning, davlatning kuch- qudratidir. U yo'q joyda qech qachon baht-soadat bo'lmaydi. Ma'naviyat o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, rivojlanmaydi. Ma'naviyat insonga ona suti, ota namunasi, ajdodlar o'giti bilan birga singadi". Ajdodlarimizda insonparvarlik, kamtarlik, mehnatsevarlik, mehr-oqibat, birodarlik kabi umuminsoniy fazilatlar tarbiyalab kelgan. Sharq mutafakkirlarining ta'lim va tarbiyaga oid asarlari xam ana shunday boy ma'naviy merosga kiradi. Bolalarga bog'cha davridayok ma'naviyat va ahloq asoslarini o'rgatish, boy ma'naviyatimiz sarchashmalaridan bahramand bo'lish tarbiyachilarning muqaddas burchidir. Ahlokiy va ma'naviy tarbiyani - bola xayotining dastlabki yillaridayoq shakllantirish lozim. Pedagogika va psixologiya sohasidagi zamonaviy tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, bog'cha yoshi shaxsning ahloqiy va ma'naviy shakllanishida asosiy davrdir. Bolalar maqsadga muvofiq tarbiyalansa, maktab yoshiga yetganda, ularda xulq-atvor qoidalarini to'g'ri bajarish ko'nikmalari paydo bo'ladi. "Mumkin emas" iborasi bola xulq-atvorini boshqaradigan birinchi ahlokiy tushunchadir. "Mumkin emas" so'zi bola uchun aniq bo'la boradi. Bolaning har bir harakatiga hamroq bo'ladi. Bola bu so'zni kattalar qat'iy ohangda gapirishlari, uni qo'llab-quvvatlashmaganliklarini sezadi. Buni bir yoshgacha bo'lgan davrdagi bolalar ham tushunadilar. Vaqtida "mumkin emas" degan so'zga o'rgatilmagan bola chegara bilmaydi, uning xulq-atvorini tuzatish qiyin bo'ladi. Bola o'sib ulg'aygan sari irodasi ham shakllana boradi. Bunda "mumkin emas", "mumkin" tushunchalariga yana bir aqlokiy tushuncha-"zarur" tushunchasini bolaga o'rgatish kerak. Uning ma'nosi, sen buni bajarishni xoqlamaysan, lekin bu atrofdagilar uchun, sen uchun zarur. Kattalar bolaga nimani qilish mumkin, nimani qilish mumkin emasligini tushuntirib, tuqri harakat qilishga o'rgatishlari lozim. Bolalarda yer, uning boyliklarini, jonli tabiatni, hayvonot dunyosini, nonni, mehnatkashlarning fidokorona mehnati bilan yaratiladigan barcha narsalarni asrash, ahloqiy va mehnat tarbiyasi bilan chambarchas bog'lik. Bolalarda ahloqiy his-tuyg'ular tarbiyalash sharoitlaridan biri ularda ahloqiy ongni shakllantirishdir. Kichik bog'cha yoshdagi bolalar yaxshi harakatni yomon harakatdan ajratadi: kattalarni va tengdoshlarni aldashi, o'zidan kichiklarni xafa kilish-bu yomon, kattalarni hurmat kilish-bu yaxshi. To'g'ri so'zlash, yaxshilik qilish, adolat kabi ahloqiy tushunchalar ma'lum ma'noga ega bo'lib, bolaning ongiga singib boradi. Bu hislatlarni har kuni bog'chada ham, oilada ham shakllantirish zarur. Ikki yoshga to'lib, uch yoshga kadam qo'ygan bolalarda oddiy ahloqiy hissiyotlarning dastlabki alomatlari yuzaga kela boshlaydi. Masalan, ularga topshiriq berib, topshiriqni bajargandan so'ng, uni "barakalla, juda yaxshi, aqlli bola" deb maqtab qo'yilsa, bolada mamnunlik hissi yuzaga keladi. Bola bundan keyin ham ana shunday maqtovgga sazovor bo'lishga intiladi. Katta yoshdagi bog'cha bolalarida yuzaga kela boshlagan ma'naviy hissiyotlardan biri burch hissidir. Bog'cha yoshidagi bolalarning burch hissi "nima yaxshi-yu, nima yomonligi"ni anglashlari, ya'ni axloqiy tasavvurlarni yuzaga kelishi bilan bog'likdir. Kattalar tomonidan berilgan bironta topshiriqni bajarayotganlarida bolalarda mamnunlik, shodlik hislari paydo bo'lsa, biron tartib-qoidani buzib qo'yganlarida xafalik, qandaydir hadiksirash hissi tug'iladi. Bog'cha yoshidagi bolalarda ma'naviy hissiyotlar bo'lishidan tashqari o'rtoqlik, do'stlik, birodarlik hislari ham yuzaga kela boshlaydi. Shubhasiz, bog'cha yoshidagi bolalarda ko'rinadigan o'rtoqlik, do'stlik va jamoatchilik xislari bilan kattalarda uchraydigan bunday hislar o'rtasida g'oyat katta farq kuzatiladi. Bog'chaga o'rgangan bolalarda jamoaga intilish yuzaga keladi. Bog'cha yoshidagi bolalarda ma'naviy qissiyotlardan vatanparvarlik tuyg'usi ham yuzaga kela boshlaydi. Yurtimiz shon-shuhrati, ma'naviyatimiz asoschilari bo'lmish sharq mutafakkirlarimizning asarlari haqida turli kitoblar o'qib berish bolalarda vatanparvarlik hissini shakllantirishga yordamlashadi.

2-§ Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni ahloqiy tarbiyalash vazifalari.

Rau, B.R. Korsuskaya, N.G. Morozova, N.Bekmuratov, P.Pulatova, X.Pulatova, U.Fayzievalarning tadqiqotlarida eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni ilk yoshdan ahloqiy

tarbiyalash zarurligi ta'kidlanadi. Tadqiqotlar va bolalar bog'chalari tajribasining ko'rsatishicha, ishni to'g'ri yo'lga qo'yish natijasida kar yoki zaif eshituvchi bola ham eshitadigan tengdoshi kabi ahlokiy xulq sifatlariga ega bulishi mumkin. Biroq, atrofdagi narsalarni yetarli tushuna olmasligi va o'z kechinmalarini so'z bilan bayon eta olmasligi uning xarakterida o'ziga hosliklarni vujudga keltirishini unutmaslik kerak. Eshitish qobiliyatining pasayishi maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolaning tarbiyasini murakkablashtiradi, chunki u nutq shakllanguncha qadar eshitadigan tengdoshlari bilan tengma-teng ahloqiy xulq me'yorlarini to'la o'zlashtira olmaydi. Maktabgacha muassasalarda tarbiyalanayotgan bolalarni kuzatish shuni ko'rsatdiki, uch yoshgacha oila sharoitida ularda faqat madaniy-gigienik ko'nikmalar hosil bo'ladi. Ko'pgina ota-onalar o'z farzandlari bilan muloqot qila olmagani va daktil nutqni bilmagani uchun ularni tarbiyalash masalalarida o'zlarini ojiz his qiladilar. Barcha ota-onalar ham bolalari bilan o'yin o'ynay olmaydilar: natijada bolalar ularning topshiriqlarini bajarmaydilar, o'yinlarda sabrsizlik, diqqat-e'tiborning sustligi kuzatiladi, oddiy, ortikcha iroda va zakovat talab qilmaydigan o'yin va o'yinchoqlarni o'ynaydilar. Ko'pincha kattalar eshitmaydigan bola bilan og'zaki gaplasha olmagani, uni kasal va ojiz deb hisoblagani uchun ularning injiqliklariga bo'ysunadilar, bolalarni tarbiyalash uchun zarur bo'lgan sabot-matonat, qanoat, qat'iylikni ko'rsata olmaydilar. Faqatgina nutqni maxsus o'stirib borish shart-sharoitidagina bolalar atrofdagilar bilan muomala qilishni o'rganadilar, borliqni bilish uchun so'zlardan foydalana boshlaydilar. Nutqi rivojlanishi bilan bir vaqtda so'z vositasida va ta'sirida izchillik bilan maqsadli ravishda tarbiyalanib boradi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni ahloqiy jihatdan tarbiyalash vazifasidan kelib chiqqan holda bolaning ma'naviy dunyosini, uning ongini, ahlokiy his tuyg'ularini, shaxsiy sifatlarini va xulkini tarbiyalash va rivojlantirish talab etiladi. Ahloqiy tarbiyaning vazifalari asosan quyidagilardir:

1. Bolalarda ahloqiy his – tuyg'ularni tarbiyalash;
2. Xulq madaniyati va ijobiy munosabatlarni tarbiyalash;
3. Shaxsda ahloqiy tushunchalarni tarbiyalash;
4. Xulqdagi salbiy hislatlarni barqam toptirish.

Ahloqiy tarbiya ahloqiy tarbiya berishning asosiy tamoyillari va pedagogik shart- sharoitlariga rioya qilish asosida amalga oshiriladi.

Ahloqiy tarbiyaning asosiy tamoyillari quyidagilardir:

- g'oyaviy va tarbiyaviy ishning ma'lum maqsadga qaratilganligi;
- ta'lim - tarbiya ishiga bola shaxsning hurmat qilgan holda yondashish;
- ahloqiy tarbiyani hayot va zamon bilan bog'lab olib borish;
- bolalarning faolligi;
- tarbiyaviy ishning sistemaliligi va izchilligi;
- tarbiyaviy ishning ta'sirchanligi;
- oila, bog'cha hamda kattalar tarbiyaviy ta'sirining birligi;
- bolalarning ijobiy sifatlariga suyanish;
- bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishni ko'zda tutish.

Pedagogik jarayonda ahloqiy tarbiya tamoyillariga rioya etilganda bolaning ahloqiy rivojlanishi ta'minlanadi. Olib borilgan bir kancha ilmiy ishlarning natijalari bolalar borchasida ahloqiy tarbiya berishning pedagogik shart- sharoitini belgilash imkoniyatini yaratadi. Bular:

1. O'zaro to'g'ri munosabat uslubi:
 - a) jamoaning katta a'zolari o'rtasida;
 - b) pedagogik va ota - onalar jamoasi o'rtasida;
 - v) kattalar va bolalar o'rtasidagi munosabat,
 - g) kattalarning bolalarga nisbatan insonparvarlik, o'zaro g'amxo'rlik, o'zaro yordam, hurmat munosabatida bo'lishi eng muhim shart - sharoit hisoblanadi. Bolalar bog'chasida o'rnatilgan qat'iy rejim.
2. Bolalar bog'chasida o'z tengdoshlari va boshqa kishilarga nisbatan ijobiy munosabatni yuzaga keltiruvchi muhit yaratish.
3. Bolalarga axloq qoidalarini singdirish hamda shular asosida bola shahsida ahloqiy

his – tuyg'ularni shakllantirish.

4. Jamoada hamma bolalar uchun teng sharoit yaratish va bolalar jamoasi o'rtasida to'g'ri munosabatlarni o'rnatish.

5. Kun davomida bolalarning xilma-xil qiziqarli faoliyatlarini tashkil etish.

6. Bolalarni ijobiy, ahloqiy xulqni mashq qildiradigan shart - sharoit tug'dirish.

7. Bolalar bog'chasi bilan oilaning aloqasi va boshqalar.

Bolalar bog'chasida ahloqiy tarbiya har xil vositalar yordamida amalga oshiriladi. Avvalo bolalarning turli faoliyatlari jarayonida, kattalar mehnati bilan tanishtirish paytida, mashg'ulotlarda va mashg'ulotlardan tashqari vaqtlarda, kun davomida, maishiy faoliyatda, mustaqil badiiy faoliyatda, ko'ngil ochishlarda qatnashish orqali ahloqiy tarbiya amalga oshiriladi. Har xil bayramlar, san'at vositalari, ijtimoiy xayot voqealari, bolalarning badiiy adabiyoti, musiqa, ashula, tasviriy va amaliy san'at, o'ynchoq va o'yin materiallari, televideniya va radio, kino va diafilmlar, diapozitivlar va boshqalar bolalarning ahloqiy tarbiyasiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bu vositalardan keng ravishda, ma'lum izchillik bilan foydalanilsada bularning hammasi ahloqiy tarbiyaga ijobiy ta'sir etishi mumkin. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga maktabgacha muassasalarda ahloqiy tarbiya berish kundalik xayotda, uyin, mashg'ulotlar va boshqa faoliyatlar jarayonida amalga oshiriladi. Ahloqiy tarbiya metodlari bolalarning ahloqiy tasavvur va tushunchalarni egallab olishga, ularda madaniy xulq va ijobiy munosabatlarni tarbiyalashga qaratilgan faoliyat usulidir. Ahloqiy tarbiya metodlari ahloqiy his tuyg'ular va ijobiy shaxsiy sifatlarning tarbiyalanishini ta'minlaydi. Ko'rgazmali, og'zaki metodlar: tushuntirishni ko'rsatish bilan qushib olib borish, tarbiyachining hikoyasi, o'qib berish, ahloqiy mavzularda suhbatlar o'tkazish (rasmga qarab, tajribaga asoslanib, o'qilgani bo'yicha), kuzatish, rasmlarni namoyish qilish, bolalar adabiyoti va qayotdagi ijobiy misollardan foydalanish asosida olib boriladi.

3-§ Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda ahloqiy qis-tuyqularni shakllantirish,

Kichkintoylar uchun bog'chaga kelgan dastlabki yil eng murakkab va mas'uliyatli davr hisoblanadi. Uch yoshli bola oiladan o'zi uchun yangi, begona bo'lgan sharoitga kelib tushadi. Ayrim bolalar dastlab bog'cha sharoitiga moslasha olmasdan, ota-onasidan ayrilganidan aziyat chekadilar, atrofdagi kishilar va o'yinchoqlarga ham e'tibor bermaydilar. Shuning uchun kattalar bolalarni guruhga qabul qilishidan avval uning o'yidagi kun tartibini, qanday sharoitlarda tarbiyalanganini, uyqusi, ishtaqasi qanaqaligini, yaxshi ko'radigan o'yinchoq va mashg'ulotlarini, individual xususiyatlarini va odat bo'lib qolgan o'rganishlarini bilib olgani ma'qul. Bolani yangi sharoitga moslashishini ta'minlash uchun unga ko'proq e'tibor va g'amxo'rlik ko'rsatish kerak bo'ladi. Surdepedagoglar D.D. Blox va R.A. Gerasimova bolani guruxga birinchi marta olib kelingandagi holatini shunday tasvirlaydilar: "Bola onasini qo'yib yuborishni istamas, atrofdagilarga e'tibor bermas edi. Otasini bola bilan birga guruhga kirishga taklif kildik. Keyin esa bolani chalqitish uchun akvariumdagi baliqchalarni boqishga undadik. Bola o'zi uchun yangi bo'lgan mashg'ulotga berilib ketdi va otasini jo'naganini bilmay qoldi". Bolalarning hayoti, faoliyatini mazmunli, qiziqarli tashkil etilsa, ular bolalar bog'chasidagi qayotga tez o'rganib qoladilar. Bolalarda atrofdagi odamlarga nisbatan ijobiy munosabatni, jamoada yurish -turish qoidalarini, kattalarga quloq solish ishtiyoqini, ularni hurmat qilishni, ochiq ko'ngil, adolatli, mehnatsevar bo'lish istagini tarbiyalash kerak. har bir bola jamoaning a'zosi sifatida o'z vazifalarini bilgani ma'qul. Bolalar bog'chasiga kelgan birinchi kunidanoq bolaga pedagoglar tomonidan ahlokiy ta'sir o'tkazilishi lozim. Tarbiyachi va surdopedagog bolaga nisbatan sabr -toqatli, mehribon bo'lishi shart. Bunda bolada o'ziga nisbatan ishonch, kattalarga tahlid qilish, o'z harakatlarini kattalar tomonidan ma'qullanishi istagi paydo bo'ladi. Tevarak atrof bilan tanishtirish mashg'ulotlarida bolalar bog'cha binolari, qovli va maydonchalari bilan tanishtiriladi. Ular bino, qona va maydonchalarning bezatilishini tomosha qiladilar, kattalarning mehnat faoliyatini kuzib boradilar. Bog'chada ko'p bolalar borligini, ular guruh honalari va maydonchalarda o'ynab yurishini, sayr mehnat qilishini va shug'ullanishini, yotoqlarda uxlashini, bilib oladilar. Tarbiyachi atrofdagi barcha kishilarga, bog'chadagi bolalarga o'zining

ijobiy munosabatini emosional ravishda bildiradi. Kichkintoylar bog'chada ishlovchi kishilarning kasb (enaga, oshpaz, shifokor, farrosh, boqbon, xaydovchi va q.k.)lari bilan tanishtiriladi, ularda mehnatni qadrlash va hurmat qilish hissi tarbiyalanadi. Hozirgina enaga tozalagan xonaga bolalarni olib kirgan tarbiyachi ularning e'tiborini hamma yoq toza bo'lganiga qaratadi va bolalar bilan birga deydi: " Enaga opa polni yuvdi, xona toza bo'ldi. Opaga rahmat deymiz". Kundalik qayotdagi kuzatishlar va suhbatlar orqali kattalar bolalarga g'amxo'rlik qilayotganini bilib oladilar: shifokor ularni davolaydi, oshpaz taom tayyorlaydi, enaga xonalarni tozalaydi. Shunday qilib, bolalarda tarbiyachi rag'barligida insonlar mehnatini hurmat qilish, ulardan o'rnak olish istagi paydo bo'ladi. O'z oilasini sevish va oila a'zolarini e'zozlashga ham dastlabki yillardan boshlab o'rgatiladi. Bolalar gapiradigan dastlabki so'zlari "ota", "ona", o'zining va do'stlarining ismlari bo'ladi. Kichkintoylarga o'z ota-onasi, bobosi va buvisi, aka-uka va opa-singillari, boshqa qarindoshlari, ularning o'qishi va kasb-korlari hakida hikoya qilish o'rgatiladi. Tarbiyachi surdopedagog bilan birgalikda bolalar 8 -mart bayramiga onalariga sovg'a tayyorlaydilar, ona haqida she'rlarni yod oladilar, hikoyalar o'qiydilar. Mashg'ulotlar paytida olingan bilimlar, tasavvurlar, malaka va ko'nikmalardan bolalar syujetli-rolli va boshqa o'yinlarda foydalanadilar. Bog'chada kattalarni hurmat qilish bilan bir qatorda, kasallar va keksalarga yordam berish istagi tarbiyalanadi. Nutq o'stirish mashg'ulotlarida bolalar mavzuga doir rasmlarga qarab hikoyalar tuzadilar. Kattalar bilan muloqatda bo'lish jarayonida bolalarda hamdardlik, yordam berishga intilish, yaxshilik qilish kabi ahloqiy sifatlar shakllanadi. Vatanga bo'lgan muxabbat tuyqusi o'z uyi, maqallasi, o'lkasi, ota-onasi, qarindoshlari va yaqin kishilariga katta kishilarga ehtirom va hurmat asosida asta sekin shakllanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar vatanimiz bilan tanishtiriladi, ularga mamlakatimizda yashovchi millatlar, insonlar va ularning mehnati, o'simlik va hayvonot olami, milliy bayramlarimiz, an'analar va qadriyatlarimiz haqida hikoya qilinadi. Mazmuni va bezatilishiga ko'ra bir biridan farq qiladigan rang-barang, yorqin bayramlar, surdopedagog va tarbiyachilarning suhbatlari, filmlarni tomosha qilish, bayramona bezatilgan shaharda sayir-sayoqat kichkintoylarda o'chmas taassurot qoldiradi va zavq-shavq baqishlaydi. Tevarak-atrof bilan tanishtirish, rasm solish, mehnat va musiqiy tarbiya mashg'ulotlari ham tabiatga va jonajon o'lkaga muhabbatni tarbiyalashga yordam beradi. Bog'lar, tog' va o'rmonlar qo'yniga, anqor va daryolar bo'yiga sayir qilish chog'ida bolalar ona-tabiat go'zalliklaridan bahramand bo'ladilar. Mehnatda qatnashish jarayonida bolalar jonivor va o'simliklarni parvarish qilishga o'rganadilar. Tasviriy san'at mashg'ulotlari bolalarga tabiatga bo'lgan ijobiy munosabatlarini san'at vositasida ifodalash imkonini beradi.

4-§ Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning madaniy xulq malakalarini tarbiyalash.

Kundalik hayotda tashkil etiladigan turli o'yinlar mobaynida bolalar o'rtasida do'stona munosabatlar o'rnatiladi, jamoatchilik his- tuyg'ulari tarbiyalanadi. Bolalarga kattalar og'zidan chiqqan talabni bajonu dil bajarish, odamlarga ko'proq aralashib turish, ota-onalar va tarbiyachilariga mehribonlik ko'rsatish, bolalar bilan birgalashib o'ynay olish, bir-biriga yordamlashish, kichiklarga g'amxo'rlik qilish o'rgatiladi. Madaniy yurish-turish malakalarini hosil qilish bobida xushmuomala bo'lish, kiyim-kechakni ozoda tutish, ovqatlanish vaqtida ozodalikka rioya qilish, biron yordamlashganida, biror xizmat ko'rsatganida unga minnatdorchilik bildirish, nutqni tarbiyalash ishlari amalga oshiriladi. Dastlabki oylarda yozuvli jadvalchalar va og'zaki nutq vositasida bola gapirishga o'rgatiladi. Ta'limning birinchi yilining ohiriga kelib bolalar muloqatda nutqdan ongli ravishda foydalana boshlaydilar. B.D.Korsunskaya dastlabki yilda bolalar uchun madaniy yurish- turishning qator qoidalarini joriy qilishni va uning bajarilishini nazorat qilishni taklif qiladi. "Nima qilish zarur". Uchrashganda salomlashish (oldin bosh irqab), kattalar talablarini bajarish, "mumkinmi", "iltimos", "marhamat", "rahmat" "kechirasiz" kabi so'zlaridan foydalanish, xotirjamlik bilan, supbatdoshning yuziga qarab gaplashish kerak. "Nima qilish mumkin". xohlagan o'yinchoqni hech kim o'ynamayotgan bo'lsa olish, o'yinchoqni, qo'shimcha ovqatni so'rab olish mumkin. Agar aytilgan gapni tushunmagan bo'lsa, qayta aytishni so'rash va "qayta ayting" so'zlari

yoʻzilgan jadvalchani koʻrsatish mumkin. "Nima mumkin emas". Polda oyoq yalang yurish, yuvinganda suvni sachratish, oyoqlarni stul ustiga quyib oʻtirish, ovqatni, non ushoqni toʻkib yeyish mumkin emas. Baqirish, urishish mumkin emas. Oʻrtogʻining qoʻlidan oʻyinchoqni tortib olish, oʻyinchoqlarni sindirish, tashlab yuborish, mashgʻulotlardan ketib qolish, kattalarning ruhsatsiz sayirga chiqish mumkin emasligini bolalarga tushuntirish juda mushkuldir. Zero, nutqning yoʻqligi yoki chegaralanganligi, nutqni tushuna olmasligi sababli, ular yurish -turish qoidalarini tushuna olmaydilar. Kattalar bu qoidalarni qatʼiy belgilab olmogʻi va ularning aniq bajarilishini-"mumkin", "mumkin emas", "kerak" soʻzlar orqali bolalardan talab qilmogʻi zarur. Jamoada ahloqiy yurish-turish odatlari kun tartibini bajarish va bolalarning boshqa turli faoliyatlarini tashkil etish chogʻida tarkib toptiriladi. Tarbiyalanuvchilarga madaniy-gigienik koʻnikmalar, mashgʻulotlar, sayirlar va uyinlarda yurish-turish qoidalari, intizomli va hushmuomalali boʻlish odatlari singdiriladi. Mashgʻulotlarda, sayirda, oshxonada navbatchi boʻlish chogʻida, bolalar navbatchilik topshiriqlarini chaqqonlik bilan tartibli bajarishga oʻrgatiladi. Shuningdek, navbatchi vazifalarini bajarish, navbatchilik chogʻida tartibga va ozodalikka rioya qilish, zarur boʻlganda oʻrtoqlarini tartibga chaqirish, va boshqa navbatchining talabiga boʻysunish qoidalarini uzlashtiradi. Shaxsning ijobiy xislatlari individual yondashilgan holda, kattalar tomonidan bolalar faoliyatinihyoʻnaltirilib va muvofiqlashtirilib tarbiyalanadi. Bolalar guruqida har doim qobiliyatliroq, faolroq, harakatchan bolalar uchrab turadi. Ular kattalarning savoliga darhol javob qaytarishadi, berilgan topshiriqni tez va oson bajarishadi, boshqa bolalar javob qaytara olmaganida ularga javob berishga yordam beradi. Kattalar faol boʻlgan bolalarni qoʻllab - quvvatlashi, harakati kamrok va sustrok bolalarni ham ragʻbatlantirishi, faollikka chorlashi,har bir bolada oʻziga ishonch hosil qilishi kerak boʻladi. Maktabgacha yoshdagi bolani mehnatga oʻrgatish chogʻida mehnat faoliyatining quyidagi elementar madaniyatini shakllantirish zarur:

1. Mehnat koʻnikmalari, ishchanlik va ishni koʻzini bilishlikni namoyish etib, chaqqon ishlay olishni rivojlantirish;
 2. Mehnat qurollaridan toʻgʻri foydalanish, ularni ishga yaroqli holda va ozoda qilib saqlash;
 - 3.Oʻz ishini uyushtira olishni-ish oʻrnini hamda barcha zarur asboblardan va mehnat predmetlarini tayyorlay olish malakalarini singdirish;
 4. Ishning borishi, ketma-ketligi va natijasini oldindan koʻrib uni rejalashtirishga oʻrgatish;
 - 5.Kiyimi va yuz-qoʻlini iflos qilmay, narsalarni atrofga sochib tashlab, boshqalar uchun tartibsizlikni vujudga keltirmay, tartibli ishlash;
 6. Ishni ohiriga yetkazmasdan qoldirmaslik;
 7. Ishni tamomlagandan keyin foydalanilgan buyumlarning hammasini(ozoda va ishga toʻla yaroqli holda) yigʻishtirib qoʻyish, oʻzini va ish joyini tartibga keltirish.
- Mehnat faoliyati jarayonida bolalarda mehnatga, tengdoshlariga va kattalarga toʻgʻri munosabatni tarbiyalashga qaratilgan asosiy qoidalar:
- qoʻlingdan keladigan hamma narsani oʻzing bajar, shu bilan sen ota-onangni oʻzing haqidagi qoʻshimcha tashvishlardan ozod etasan, topshiriqlarni batartib, ishtiyoq bilan bajar;
 - agar sen bexosdan biror joyni iflos qilgan, suv toʻkib yuborgan, yoki buyumlarning, xonaning tartibsizligiga yoʻl qoʻygan boʻlsang, uni darrov yigʻishtirib qoʻyishni unutma, hamma narsa oʻz joyida, har bir buyum tartibli boʻlishi kerak;
 - oʻz oʻyinchoqlarining, kitoblaring, kiyim-kechaging tartibli boʻlishini kuzatib bor, ularni ehtiyot qil va oʻz vaqtida tartibga keltirib, mabodo qiynalsang kattalardan yordam soʻra;
 - kattalarning mehnatini ehtiyot qil, oʻz buyumlaringda, xonangda, bolalar bogʻchasi uchastkada, sen yashaydigan hovlida, zinada ozodalik va tartibni saqla. Iflos qilma, koʻkatlarni bosma, gullar, butalar, daraxtlarni ehtiyot qil, atrofda tartibsizlikni koʻra bilishga oʻrgan va va uni oʻzing bartaraf etishga harakat qil;
 - oʻz mehnat vazifalaringni unutma, ularni muntazam bajar, ular haqida senga eslatishlarini kutma;
 - mehnat qilishni boshlashdan avval barcha zarur narsalarni tayorla, ishni nimadan boshlashni chamalab koʻr, harakatlarning izchilligini puhta oʻylab ol;

-kiyim-boshing va yuz-qo'lingni iflos qilmaslik, atrofdagi narsalarda tartibsizlikni vujudga keltirmaslik uchun hamma narsani tartibli qilishga intil;

-shoshilma, har bir ishni ishtiyoq bilan, vijdonan bajar;

-mehnat qilayotganda chalg'ima;

-ishni chala qoldirma; ishni tugatganingdan so'ng-hamma narsani to'g'ri va yaxshi bajardimmi-deb tekshirib ko'r;

-agar boshqalar bilan birga mehnat qilayotgan bo'lsang, kim nimani qilishini kelishib olishga erish, inoq ishlashga harakat qil, birga mehnat qilayotgan o'rtog'ingga e'tiborli va xummuomala bo'l;

-ishni boshqalardan oldin tamom qilgan bo'lsan, qolganlarga yordam ber: ishni uddalay olmayotganlarga o'rgat, maslahat ber, lekin boshqalar uchun ishni bajarib berma. Mashg'ulotlar, turli o'yinlar, bolalar mehnati, sayir-sayoqatlar bolalarda jamoatchilik tuyg'usini shaklanishiga yordam beradi. Mehnat qilish paytida o'z tengdoshlari bilan o'zaro ijobiy munosabatlarni o'rnatishga intiladilar (juft-juft bo'lib, guruhga uyushib ishlash, navbatchilik). Bolalar o'rtoqlariga yordam berishga, o'zining va o'z o'rtoqlarining ish natijalarini tug'ri baqolashga, ishni mustaqil ravishda tashkil qilishga, o'z manfaatlari va istaklarini jamoa talablariga bo'sundirishga o'rganadi. Bog'chada tashkil etilgan kun davomida bolalarda mustaqillik va faollik tarbiyalanadi. Turli mashg'ulotlar, topshiriqlarni bajarish, navbatchilik, sayir-sayohat, o'yinlar paytida bolalar mustaqillikni namoyon qiladilar. harakatli o'yinlar va jismoniy mashqlar paytida intizomlilik, jamoatchilik tuyg'usi, o'z istaklarini o'yin qoidalariga buysundira bilish qobiliyati tarbiyalanadi. Harakatni rivojlantirish, tor o'rindiqlarda yurish, musiqa sadolari ostida zal bo'ylab yurish va yugurish bilan bog'lik birinchi mustaqil mashqlarni bajarish kichkintoylar uchun qiyindir. Uch yoshli bolalar ba'zan qo'rqqanidan bunday mashqlarni bajarishdan bosh tortadilar. Bolaning qo'lidan ushlab birgalikda mashq bajarish maqsadga muvofiqdir. Kattalarning madadini xis qilgan bola harakatlarni erkin bajaradi, o'z kuchiga ishonch hosil qiladi, qoniqishni his etadi. Asta sekin qurquv tuyg'usini yengib, bunday mashqlarni mustaqil ravishda bajarishga qodir bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi kar bolalarni ahlokiy tarbiyalashda ijodiy uynlarning ahamiyati ayniqsa beqiyosdir. Bog'cha dasturida ta'limning barcha yillarida syujetli- rolli o'yinlarni tashkil qilish va o'tkazish ko'zda tutilgan. Syujetli-rolli uynlar ijodiy tabiatga ega bo'lganligi sababli ular kar bolalar uchun murakkab hisoblanadi va tarbiyachidan katta tayyorgarchilik ishini olib borishni taqozo etadi. O'yin mobaynida tarbiyachi og'zaki muloqotni tashkil etadi, bolalarning o'zaro munosabatlarini boshqarib turadi. O'yinlar bolalarga quvonch baqishlaydi. Pedagog o'yinlarni boshqarayotib, shu tariqa muhim tarbiyaviy vazifalarni xal etadi. Masalan, milisioner roliga sho'x bola tayinlana. U o'zining postdagi milisioner vazifalariga jiddiy yondashib, xotirjam turadi, svetofor signali bo'yicha "transport" harakatini jiddiy qiyofada va diqqat bilan kuzatadi. Bola "Yurish mumkin", "hamma turibdi" va boshqa shu kabi iboralarini ihlos bilan gapirdi. Uyingoh to'g'ri rahbarlik qilinsa bolalarda yaxshilik, hayrixoxlik, xushmuomalalik, atrofdagi kishilarni e'zozlash kabi axloqiy sifatlarning tarbiyalanishiga erishiladi. O'yinni boshlayotgan bola quyidagi qoidalar bilan tanishtiriladi:

-o'yinni boshlashdan avval nimani va kim bilan o'ynashingni, o'yin uchun nimalar kerak bo'lishini o'ylab ko'r;

-eningda o'ynayotganlarni hurmat qil, ularga halaqit berma, ular qurgan narsalarni buzma, o'yinchoqlarni tortib olma;

-o'yin qoidalariga halol rioya qil, o'yinning umumiy mazmunini hurmat qil, ko'pchilikning fikriga bo'sunishni o'rgan;

-agar umumiy o'yinga qo'shilishni istasang, buni o'ynayotganlardan xushmuomalalik bilan so'ra;

-rollarni taqsimlaganda adolatli bo'l, faqat bosh rollarni emas, oddiy rollarni ham bajara ol;

-o'yin davomida zarurat tug'ilganda kutishni, yon bosishni, baham ko'rishni, ko'maklashishni bil;

-janjallashma! O'z huquqingni himoya qilish kerak bo'lsa, buni xushmuomalalik bilan amalga oshir;

-o'yindagi sheriklarning bilan muloyim, hurmat bilan gaplash;
-o'yinchoqlarini boshqalar bilan baham ko'r, o'zingga keragidan ortiqcha o'yinchoqlarni yig'ib olma;
-kattalar shug'ullanayotgan, dam olayotganeki kichkintoy bola uhlamayotgan joylarda shovqinli o'yinlarni o'ynama, ular tingchligini buzma.

O'yin bolalar uchun "ahloqiy munosabatlar maktabi"dir. Maktabgacha tarbiya yoshidanoq bolalarda o'rtoqlariga xayrixoqlik munosabatlarni, o'zgalarning manfaatlari bilan hisoblashish ko'nikmalarini, rostgo'ylik va sofdillik kabi sifatlarni tarbiyalash kerak. Tarbiyachi bolani noto'g'ri yo'lga boshlagan sabablarini bilmog'i, uning xatti -harakatining sabablarini tushunmoqi kerak. Bolalarning o'yinlari va mehnat faoliyatlari, guruxdagi bayram ertaliklari va tug'ilgan kunlarni nishonlanishi bilan bog'lik yorqin his-tuyg'ular va kechinmalalar bolalarni yaqinlashtiradi va bolalar jamoasini jipslashtiradi. Maxsus maktabgacha muassasalarining jamoasi o'z faoliyatini bolalarda mavjud nuksonlarni tuzatishga va o'rnini qoplashga (kompensatsiya qilishiga) hamda ularni har tomonlama rivojlantirishga qaratadi.

5-§ Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ahloqiy tasavvurlarini shakllantirish.

Kar va zaif eshituvchi bolalarning tasavvur va tushunchalari hamda nutqiy muloqotlarining cheklanganligi tufayli ahloqiy tasavvurlarini shakllantirish qiyinroq kechadi. Shu sababli maktabgacha yoshdagi bolalarning amaliy ahloqiy tajribasi nutqiy rivojlanishi bilan uyg'unlashishi kerak. (N.A. Rau, B.D. Korsunskaya, N.G. Morozova). Ta'limning dastlabki yilida bolalarni odob-ahloqli va intizomli bo'lishni o'rgatar ekan, pedagog ularni "mumkin", "mumkin emas" tushunchalarni tarkib toptiradi va ijobiy misollar asosida tarbiyalanuvchilar nutqiga "mehribon", "yaxshi", "g'amxo'r" va boshqa shu kabi so'zlarni kiritadi. Ahloqiy his-tuyqu va tushunchalarni shakllantirishda bolalar badiiy adabiyotlarni o'qib hikoya qilib berish katta ahamiyatga egadir. Kattalar bolalarga tushunarli tilda hikoya va ertaklar mazmunini tushuntirib beradilar, bolalarni qaxramonlar olamiga olib kirishadi, ularning hatti-harakatlarini tushuntirishadi va baholashadi. Badiiy asarlarning syujeti va matni murakkabligi tufayli, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar tomonidan bunday adabiyotidan foydalanish imkoniyati cheklanadi. Shu sababli kar va zaif eshituvchi bolalar uchun moslashtirilgan va soddalashtirilgan matnlardan tashkil topgan hikoya, ertak va boshqa asarlar bilan tanishtirish maqsadga muvofiqdir. hikoyalarda bolalarga tanish bo'lgan xayotiy vaziyatlar aks ettirilgan bo'lib, barcha hikoyalar bolalarda ma'naviy va axloqiy tushunchalarning shakllanishiga xizmat qiladi ("Kichkinaga yordam ber", "Narsalarni sindirish mumkin emas", "Rahmat, bolalar", "Shovqin solish mumkin emas" va xokazo). B.D. Korsunskaya, U.Fayzieva, F.Qodirova, Z.Mamarajabovalarning o'qish va hikoya kilib berishga o'rgatish metodikasi har bir matn ustida ishlash tizimini ko'zda tutadi. hikoyani o'qib berishdan avval bolalar o'xshash xayotiy vaziyat bilan tanishtiriladi, yangi tushunchalar, so'zlar va iboralarni o'zlashtiradilar, hikoya yorqin va ifodali ravishda pedagog tomonidan bayon etiladi, qo'qirchoqlar va bolalar yordamida sahnalashtiriladi. Hikoyalardan katta va kichiklarga yordam berish, yaqinlarni qadrlash, o'yinchoqlarni asrash, rostgo'y, mehribon va mehnatsevar bo'lish kerakligini bilib olishadi. Ularda qayirlikka, xasislikka, nopoklikka, yelqonchilikka va boshqa salbiy hislatlarga nisbatan salbiy munosabat shakllantiriladi. Surdopedagog va tarbiyachi daktil nutq, so'zlar yozilgan jadvalchalar yordamida va ayni paytda o'yinchoqlar yordamida syujetni saqnalashtirgan holda hikoya mazmunini bolalarga yetkazadi. Bolalar og'zaki-daktil hikoyasini idrok etadilar va qo'g'irchoklarning xatti-harakatlarini kuzatadilar. Hikoya mazmuniga muvofiq o'tkazilgan syujetli-rolli uyinlar, matn yuzasidan savol-javoblar hikoyaning mazmunini anglashga, qaxramonlarning fe'l-atvorini tushunishga, ularni ma'naviy baxolashga yordam beradi. hikoya qilib berish va o'yin jarayonida singdirilgan ahloqiy tushunchalar xayotga tadbik etiladi.

Mustaqil ishlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Axloqiy tarbiya vazifalarini yoritib bering.

2. Axloqiy his-tuyg'ularni tarbiyalash vositalari haqida gapirib bering.
3. Jamoada axloqiy hulq malakalari qanday tarbiyalanadi.
4. Kar va zaif eshituvchi bolalarda ahloqiy tushunchalarni tarbiyalashning o'ziga hosligi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Belova N.I. Spetsialnaya doshkolnaya surdopedagogika M.1983
2. Belova N.I. Nравственное воспитание глухих дошкольников на специальных занятиях в сб. : Изучение аномальных детей M.1982
5. Korsunskaya B.D. Metodika obucheniya глухих дошкольников речи M.1969
6. Korsunskaya B.D. Воспитание глухого дошкольника в семье M.1970
7. Korsunskaya B.D. Читая сам Книга для чтения для глухих дошкольников M. 1980, 1981,1982
8. Morozova N.G. О нравственном воспитании глухих дошкольников в сб. Вопросы обучения и воспитания глухих дошкольников M. 1963 во'p.2
9. L.F.Ostrovskaya Maktabgacha yoshdagi bolalarni axloqiy tarbiyalash T. O'qituvchi 1989y
10. P.Yusupova Maktabgacha tarbiya pedagogikasi T.O'qituvchi 1992
11. L.A.Golovchis Doshkolnaya surdopedagogika M. 2001

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni estetik tarbiyalash.

1-§ Estetik tarbiya vazifalari.

Estetik tarbiya insonni barkamol shaxs qilib tarbiyalashning muhim qirralaridan biri hisoblanadi. Umumiy va maxsus pedagogikada estetik tarbiya deganda borliqqa (tabiatga, hayotga, mehnatga, san'atga) estetik munosabatni shakllantirishni, estetik his-tuyg'ularni tarbiyalashni tushuniladi. Badiiy tarbiya estetik tarbiyaning ajralmas qismi hisoblanadi va u san'at vositasida amalga oshiriladi. Bolalarni go'zallik olamiga oshno qilish, xayotdagi va san'atdagi go'zallikni ko'rishga va tushunishga o'rgatish bolalarning nafaqat estetik, balki ahlokiy va aqliy rivojlanishiga ham yordam beradi. A.A. Venger, M.Yu. Rau. G.U. Yashunskaya, Ye.F. Shersheneva, N.Bekmuratov, I.Kislisina, U.Fayzieva, F.Qodirovalarning ilmiy izlanishlari eshitishda nuqsoni bulgan bolalarni estetik tarbiyalash muammolariga bag'ishlangan. Estetik tarbiya nazariyasiga muvofiq, maktabgacha tarbiya muassasalari bolalarining tabiiy qobiliyatlaridan qat'iy nazar, ularni sa'atning barcha turlari bilan tanishtirishlari va badiiy qobiliyatlarini har tomonlama rivojlanishini ta'minlashi zarur. Bolalarning badiiy ijodiyoti tasviriy san'at, musiqa, badiiy so'z, teatr kabi rang-barang turlarini o'z ichiga oladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning bilish jarayonining o'ziga hosligiva eshituvning sezilarli pasayishi ularning estetik tarbiyasini murakkablashtiradi. AA.Venger, A.P.Gozova, T.V.Rozanova N.M.Solovevalarning psixologik tadqiqotlari, kar bolalarning ko'rish va taktil-vibrasiyani idrok qilish xususiyatlari eshitadigan tengdoshlarnikiga nisbatan orqada qolishi eshitmaslik va og'zaki nutqning kech shakllanishining oqibati deb ko'rsatmoqda. Xatti-harakatlarning, xususan mayda qo'l motorikasining orqada qolishi rasm solish malakalarining rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Eshituv idrokining cheklanganligi bolalarni musiqani san'at janri sifatida anglash imkoniyatidan mahrum qiladi hamda kar va zaif eshituvchi maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqa tarbiyasiga o'ziga hoslikni baxsh etadi.

Maktabgacha surdopedagogika fani estetik tarbiyaning quyidagi vazifalarini belgilaydi: bolalarda estetik idrok, estetik xis –tuyg'ular va tushunchalarni rivojlantirish; badiiy didni tarbiyalash, badiiy qobiliyatni rivojlantirish, o'z fikrlarin va qis-tuyqularini san'at vositasida ifodalash extiyojini tarbiyalash; estetik tarbiya bilan bog'liq holda nutqni rivojlantirish.

2-§ Estetik his-tuyg'ular va tushunchalarni rivojlantirish.

Tasviriy faoliyat eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni estetik tarbiyalashning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Tasviriy faoliyat mashg'ulotlarda bolalar borliqni chuqurroq anglashni, o'z taassurot va tasavvurlarini loy va plastilindan narsalar yasash, rasm solish, applikasiya ishlari orqali ifodalashni o'rganadilar. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bola borliqni to'g'ri idrok kilish malakalarini asta sekin egallaydi. Kuzatishlar bog'chaga kelgan kar va zaif eshituvchi kichkintoylarni atrofda narsalarga kiziqishisustligini ko'rsatmoqda. Eshituvning pasayishi va nutqning yo'qligi bolalarning borliqni anglash imkoniyatini cheklantiradi, ularning estetik his-tuyg'ularining kambag'allashishiga olib keladi. Shuning uchun surdopedagog va tarbiyachilar bolalar dunyoqarashini kengaytirish, narsalarning xususiyatlari va sifatleri bilan tanishtirish buyicha muntazam ish olib borishi, hamda qis-tuyqu va tasavvurlarini rivojlantirishi lozim. Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida bolalarning sensor tarbiyasiga, ya'ni narsalar va hodisalarni idrok etish va tasavvur qilish malakalarini shakllantirilishiga katta e'tibor qaratiladi. Sensor tarbiya o'yin jarayonida, mashg'ulotlarda o'qitish, rasm solish, applikasiya, loy va plastilin bilan ishlash, konstruktorlik, musiqa, mehnat faoliyatlari vositasida amalga oshiriladi. Bog'chaga kelgan dastlabki kunlaridanoq surdopedagog va tarbiyachi yorqin, rang-barang o'yinchoqlarga bolaning e'tiborini tortadi, o'yinchoqlar bilan emosional ravishda o'yin harakatlarini bajaradi va unda o'yinchoqni qo'lga olib o'ynash ishtiyoqini o'yg'otadi. Bolalar

bilan "qo'qirchoqni sayirga olib chiqamiz", "Nima o'zgardi", "qo'qirchoqni aravada olib yuramiz", "O'yinchoqni tanib ol" va boshqa shu kabi didaktik o'yinlar olib boriladi hamda rangi va shakliga ko'ra buyumlarni to'plash mashqlari o'tkaziladi. Bolalar avval bir xil rangdagi, masalan, qizil rangdagi, keyin ko'k rangdagi narsalarni tanlaydilar va narsalarni tegishli yozuvli jadvalchalar tagiga qo'yadilar. Ta'limning birinchi yilida idrok etish va farqlash uchun 6 ta rang (qizil, ko'k, yashil, sariq, oq, qora) va 5 ta shakl (shar, kubik, brusok, g'ishtcha, tuhum) beriladi. A.A. Venger, L.A. Vengerlarning tadqiqotlari maktabgacha yoshdagi kar bolalarning perseptiv, ya'ni har tomonlama o'rganib chiqish harakatlarining yaxshi shakllanmaganligi tufayli, geometrik shaklni (yassi) hajmli narsalar bilan taqqoslashda qiyinchiliklarga duch kelishini ko'rsatadi. Shakllarni idrok etishda ko'rish analizatoridan tashqari, sezgi va harakatlarni his etish qobiliyatiga tayangan holda buyumlar to'la va aniqroq o'rganiladi. Buyumlar sifatini ajratish, va ma'lum belgilarga ko'ra guruhlash uchun dasturga muvofiq "Kubikni kubik ustiga qo'y", "Nima dumalydi va nima dumalamaydi", "Sehri xaltacha" va boshqa o'yinlari kiritilgan. Bolaning sensor idroki rivojlanishi uchun u atrofdagi buyumlarni idrok etishni va pirovard rasm, applikasiya, badiiy buyumlarda ifodalashni bilmog'i kerak. Shu sababli ta'limning birinchi yildan boshlab asl nushaga qarab loy va plastilindan narsalar yasash va rasm solish ko'zda tutiladi. Faqatgina asl nushaga qarab rasm solish va plastilindan haykalchalar yasash vositasida, bola narsalarini bevosita anglash, ko'rib chiqish, barmoqni yasalayotgan buyumlar ustidan yurgazish va o'z taassurotlarini ifodalash imkoniyatiga ega buladi. Mashg'ulotlarda bolalar loy ishi, rasm, applikasiyalar - ularga tanish bo'lgan, o'zlari o'ynaydigan aniq narsalarning tasviri ekanini bilib oladilar. Asl nushaga qarab rasm chizish va loydan narsalar yasash uchun namuna sifatida yorqin rangli, chiroyli ishlangan uyinchoqlar olinadi. Tarbiyachi applikasiya, manzarali rasm solish uchun uyg'un shakllar va ranglarni tanlaydi, ularga bolalar e'tiborini qaratadi, mustaqil ravishda chiroyli rang va shakllarni tanlashga hamda tasvirlarda ask ettirishga o'rgatadi. Eshituvning pasayishi musiqani idrok etishni cheklantirganligi sababli, musiqaviy tarbiya bolalarni estetik jixatdan tarbiyalashda alohida o'rin tutadi. Bolalar bog'chasida musiqa mashg'ulotlarida individual eshituv apparatlaridan foydalaniladi. Kar bolalar o'rta va past registrdagi akkord (kuchli) tovushlarni tovushni kuchaytiruvchi apparatlarsiz qabul qiladilar, musiqani tempi va kuchini farqlaydilar. Zaif eshituvchi bolalar fortepiano sadolarining to'liq diapazonini eshitgani sababli, ovozni kuchaytiruvchi apparatlarsiz musiqani idrok eta oladilar. Musiqa mashg'ulotlari korreksiya- kompensasiya yo'nalishga ega bo'lib, bolalarning ma'naviy dunesini boyitish, emosional his-tuyg'ularini boyitishni maqsadlaydi. Musiqani kurib eshitish asosida idrok etishni o'rgatib borib, ovozni rivojlantirib, bolalarda badiiy did, ezgu his- tuyg'ular tarbiyalanadi.

Maxsus bolalar bog'chalarida musiqa mashg'ulotlari quyidagi bo'limlar bo'yicha olib boriladi:

1. Musikani emosional idrok etishni tarbiyalash;
2. Eshituv idrokini rivojlantirish.
3. Ovozni rivojlantirish.
4. Ritmik xarakatlarni rivojlantirish va xor bo'lib ifodali so'zlash;
5. Musiqa ohanglari ostida harakatlarish rivojlantirish

Bolalarini musiqaviy tarbiyasi umumiy frontal va individual mashg'ulotlar jarayonida amalga oshiriladi. Frontal mashg'ulotlar yetakchi bo'lib, olingan bilim va malakalar har bil bola bilan alohida-alohida mustahkamlanadi. Estetik tarbiyaning bitmas-tuganmas vositasi tabiat hisoblanadi. Tarbiyachi bolalarni tabiatdagi fasliy o'zgarishlar, turli tabiat hodisalari bilan tanishtirar ekan, ularning e'tiborini kuzgi barglarning go'zalligiga, qish manzaralarining maftunkorligiga, ranglarning uyqunligiga, o'simliklar va hasharotlarning xilma-xilliligiga, quyoshli va bulutli osmonning ko'rkamligiga qaratadi. Bolalar tabiat go'zalligini his eta olishi uchun, tarbiyachi o'z kayfiyatini, tabiatga bo'lgan munosabatini xis- hayajon bilan ifodalay olishi kerak. Bog'cha maydonchasi va jonli tabiat burchagida mehnat qilayotgan bolalarda mehnat ko'nikmalari mustahkamlanadi, so'z boyligi ortib boradi, estetik idroki, go'zallik yaratish

xohishi shakllanadi, ularda mehnatdan qoniqish, o'simliklar va gullarning o'sishidan quvonchni qis etadilar.

3-§ Badiiy didni tarbiyalash

Bolalarning atrofidagi hamma narsalar unga estetik ta'sir ko'rsatadi. Bolalar bog'chalari maxsus qurilgan binolarda joylashgan bo'lib har bir guruh uchun bolalar mebellari bilan jihozlangan yorug', shinam xonalar ajratiladi. Bolalalar stollari yarim doira shaklida tuziladi va korreksion pedagogik ishni olib borish uchun ovoz kuchaytiruvchi apparatlar bilan jihozlanadi. Bolalar bog'chasi binosini bezatishda intererning nafosati, estetikasiga e'tibor berilishi kerak. Gurux xonasi, oshxonada, yotokxonada hamma jihozlarni did bilan, foydalanish uchun qulay qilib joylashtirilishi, xonalar ozoda va ko'rkam bo'lishi kerak. Ko'rgazmali qo'llanmalar va jadvalchalar puxta, chiroyli ishlangan, maxsus qutilar va jildlarga solingan bo'lishi lozim. Gurux xonasi devorlariga ko'p ko'rgazmali qo'rollarni ilib qo'yish tavsiya etilmaydi. Tarbiyachi va surdopedagog nutqiy muloqot paytida maxsus jildga zarur so'zlar va iboralar yozilgan jadvalchalar qo'yiladi, lug'at mustahkamlangandan so'ng jadvalchalar konvertlarga solinib olib qo'yiladi. Estetik talablar bolalarning kiyim -boshiga ham tegishlidir. Kiyim-kechak qulay, chiroyli, bejirim bo'lsin. Tarbiyachi bolalarga xonani toza, chiroyli tutishi, o'zlari esa ozoda va yoqimtoy bo'lishlari lozimligini tushuntiradi. O'yinlar jarayonida qo'g'irchoqlar mebelini chiroyli joylashtirishga, xonani o'yinchoq, rasm, gullar bilan bezatishga bolalarga o'rgatiladi. Dasturga muvofiq bolalarni yorqin, ularga tushunarli bulgan san'at asarlari: rasmlar, haykallar, xalk o'yinchoqlari bilan tanishtirish ko'zda tutiladi. Asta sekinlik bilan tarbiyachi bolalarni o'zlarining tasviriy faoliyat ishlarini estetik baholashga o'rgatib, chiroyli va puhta bajarilgan ishlarga e'tiborini qaratadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar hayotida turli tomoshalar va ko'ngilochar soatlar muhim o'rin tutadi. Qo'qirchoq teatriga, sirkka tashrif, bolalar telekursatuvlarini tomosha qilish bolalarga quvonch bag'ishlaydi. Biroq bunda bolaning tez charchab qolishini esda tutish va asab tizimini ortiqcha zo'riqishdan asrash kerak bo'ladi. O'yinchoqlar teatri maktabgacha yoshdagi bolalar uchun tushunarli va sevimli dilochar o'yin hisoblanadi. Pedagog stol ustiga o'yinchoqlarni qo'yib ayiqcha yoki quyoncha hakidagi hikoyani so'zlab beradi: quyonvoy uxladi, uyqondi, badan tarbiya qiladi, kiyinadi, nonushta qiladi, sayrga ketadi. Bolalar o'yinchoqlarning harakatlarini bajonidil kuzatadilar va ayiqning ijobiy hislatlari va kamchiliklarini e'tiborsiz qoldirmaydilar. qo'g'irchoqlarni ko'rsatib hikoya qilish nutqiy faoliyat turi sifatida ko'p vaqtni olmaydi, lekin yaxshi samara beradi. Zero bunda bolalarda ahloqiy tushunchalar shakllantiriladi, nutqi rivojlanadi, ko'tarinki kayfiyat yaratiladi. Bolalarni estetik tarbiyalashda o'yinchoqlar teatridan tashqari qo'qirchoq teatridan ham keng foydalaniladi. Kattalar parda ortida turib qo'qirchoqlarni o'ynatadilar. qo'qirchoq teatri vositasida kichkintoylarga tanish bo'lgan "Bo'g'irsoq", "Sholg'om", "Uch ayiq" va boshqa ertaklar ko'rsatiladi. Bolalarni estetik tarbiyalashda turli bayramlar, shuningdek, bolalarni maktabga kuzatish, bolalarning tug'ilgan kunlarini nishonlash katta axamiyatga ega. Bayramlar yorqin va rang-barang, quvnoq va mazmunli tashkil etilsa, bolalarda estetik kechinmalarni uyg'otadi. Kattalar bayram dasturlarini yaxshilab o'ylab tuzishlari, bolalar chiqishlarining ketma-ketligini belgilab olishlari kerak. Puxta tayyorlanmagan bayram quvonch bag'ishlashni o'rniga bolalarni asabiylashishga, charchab qolishiga va yomon kayfiyatni yuzaga kelishi olib kelishi mumkin.

4-§ Bolalarning badiiy-ijodiy qobiliyatlarini tarbiyalash.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning badiiy-ijodiy qobiliyatlari ularning tasviriy faoliyatlarida namoyon bo'ladi. Tasvirlar vositasida bolalar borliqqa nisbatan o'z estetik munosabatlarini ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Tasviriy faoliyat mashg'ulotlarining muxim vazifalari bolalarni sensor va estetik tarbiyalashdir. Bolalar voqelikdagi narsalarning xususiyat va sifatleri, shakli, rangi, kattaligi haqida bilib oladilar, ularning sensomotor rivojlanishi, hissiy hozirjavoblik

qobiliyati, ijodiy hayoli o'sadi. Masalan, yaxshi tasvirni yaratish uchun ijodiy hayol, fazo va rangni oson hamda to'liq idrok etish imkonini beruvchi alohida ko'rish ta'sirchanligi, chamalash va ko'rish xotirasi, qo'llarning maxsus mohirligi, hissiy kayfiyatni yaratuvchi xissiy ta'sirchanlik bo'lishi zarur. Tarbiyachi bolalarga tasviriy faoliyatning har xil turlarini: asl nushaga qarab va tassavvur bo'yicha rasm solish va narsa yasash, dekorativ(manzarali) rasm va applikasiyalar vositasida o'z tasavvurlari, tushuncha va kechinmalarini ifodalashga, mustaqil ijodiy faoliyat qilishga o'rgatadi. Tasviriy faoliyat mashg'ulotlarida bolalar loy va plastilindan narsalar yasash, rasm solish, applikasiya bo'yicha ishlarni bajarish bilan bog'lik usul va malakalarni egallaydilar, shuningdek qog'ozning rangi va shaklini, uyg'un bo'yoqlarni tanlashga, rasmni qog'ozga to'g'ri va chiroyli joylashtirishga o'rganadi. Bolalarning ijodiyoti ayniqsa ekskursiya yoki sayirlardan, ilgari ko'rgan narsalardan olgan taassurotlari asosida mustaqil ravishda syujetli rasmlar chizishda namoyon buladi. Bolalarni estetik tarbiyalashda xalq amaliy san'ati bilan uyg'unlashgan dekorativ rasm (naqsh) solishning ham ahamiyati kattadir. Bolalar milliy naqshlar bilan tanishtiriladi, naqshlarning tabiat bilan boqlikligiga, bo'yoqlar go'zalligiga qaratiladi. Manzarali rasm solish mashg'ulotlari bolalarning badiiy-ijodiy iste'dodlarini rivojlantiriradi. Bolalar ijodiyoti syujyotli - rolli o'yinlarda ham namoyon buladi. Biroq kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, kar va zaif eshituvchi bolalarning o'yinlari nutqiy rivojining va hayotiy tajribalarning cheklanganligi bois ko'pincha jo'n va yuzaki tabiatga ega bo'ladi. Masalan: "Magazin" o'yini vaqtida hamma bolalar tarbiyachi oldindan o'rgatgan "Salom, menga chek bering. Konfet, olma bering. Rahmat. Xayr" kabi so'zlarnigina ayta oladilar. Shu sababli bolalarning o'yinlarini boshqarib borib, o'ynashni o'rgatish bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish zarur. Tarbiyachi o'yinning g'oyasi va mazmunini tarbiyachi belgilaydi, u o'yinni boshqarib turadi, bolalar harakatlarini yo'naltiradi va nutqiy muloqotini tashkil etadi. O'yinlarni muntazam tashkil etish, unga mohirona raxbarlik qilish asosida, tarbiyalanuvchilarda ta'limning turtinchi yilida mustaqil o'ynash ehtiyoji shakllantiriladi. Bolalarda o'yinga qiziqish va ijodiy o'yinlarni mustaqil tashkil qilish istagi paydo bo'ladi. Bolalarning badiiy qobiliyatlari musiqa mashg'ulotlarida ham namoyon bo'ladi. Kichkintoylar musiqa ostida harakat qiladilar, o'ynaydilar, qayvonlarning qiliqlari va harakatlariga tahlid qiladilar, ashula aytadilar, raqsga tushadilar. Musiqa mashg'ulotlari bolalarda zavq-shavq, ko'tarinki kayfiyat, ijobiy his -tuyg'u, hayolini rivojlantirish manbaidir.

5-§ Estetik tarbiya bilan bog'liq holda nutqni rivojlantirish.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning estetik tarbiyasi nutqni rivojlantirish bilan uyg'unlikda amalga oshiriladi. har bir mashg'ulotda surdopedagog va tarbiyachi nutqiy muloqotni tashkil qilish uchun zarur bo'lgan lug'atni, shuningdek alohida mashg'ulotlar uchun zarur bo'lgan so'zlar zaxirasini shakllantiradilar. Masalan, tasviriy faoliyat bilan bog'lik mashg'ulotla amaliy ko'nikmalar bilan bir qatorda ishlatiladigan materiallarning(loy, qoqoz, yelim) harakatlarning(yasash, chizish,bo'yash, qirqish, yelimplash),jiqozlarning (qalam, mo'yqalam, flomaster,) nomlarini anglatuvchi so'zlar hamda "Shar rasmini sol", "Men shar rasmini soldim", "Shar rasmini solish mumkin" kabi iboralar beriladi. Bundan tashqari tasviriy faoliyatni baholash uchun chiroyli, xunuk, yorqin, uyg'un,puhta kabi tushunchalar beriladi. Zarur so'zlar bolalarga og'zaki ravishda va yozma jadvalchalarda yotqaziladi hamda ularning amaliy faoliyati jarayonida mustahkamlanadi. Tasviriy faoliyat mashg'ulotlarida bolalar o'zlari idrok qila oladigan rang barang tasviriy san'at asarlari bilan tanishtiriladi. Bolalar bilan birgalikda rasmni tomosha qilgan tarbiyachi ularga zavqlanishini namoyon qiladi, faoliyatni qanday so'zlar bilan baqolashni o'rgatadi va shunday qilib bolalar nutqini rivojlantiradi. Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida tarbiyalanuvchilar bolalar adabiy asarlari bilan tanishadilar, ertaklarni o'qiydilar, topishmoqlarni topadilar, she'rlarni yodlaydilar. Surdopedagog, va tarbiyachi hikoya va ertaklarning mazmunini emosional so'zlab berarkan, bolalarni qaxramonlar olamiga olib kiradilar, ularda ijobiy qis-tuyqularini uyqotadi. Shu tariqa, bolalarning nutqi yangi so'z va iboralar bilan boyitiladi, borliq haqidagi tasavvurlarini mustaqkamlaydilar.

SAVOLLAR VA TOPSHIRIQLAR.

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarni estetik tarbiyalash vazifalarini ochib bering.
2. Bolalarni estetik tarbiyalash qanday vositalarda amalga oshiriladi.
3. Bolalarda badiiy did qanday tarbiyalanadi.
4. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni tarbiyalashda tasviriy faoliyat mashg'ulotlarning roli qanday.
5. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni musiqiy tarbiyalash xususiyatlari qanday.
6. Kar va zaif eshituvchi bolalarni estetik tarbiyalash bilan bog'liq xolda nutqni rivojlantirish ishi tug'risida gapirib bering.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Belova N.I. Spetsialnaya doshkolnaya surdopedagogika M. 1985
2. L.A. Golovchis Doshkolnaya surdopedagogika M. 2001
3. Venger A.A. Obuchenie gluxix doshkolnikov izobrazitelnoy deyatelnosti M.. 1972
4. Yashunskaya Muzikalnoe vospitanie gluxix doshkolnikov M.1977
5. P. Yusupova maktabgacha tarbiya pedagogikasi T. O'qituvchi 1992
6. V.I. Loginova va P.G. Samorukova tahriri ostida Maktabgacha tarbiya pedagogikasi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning mehnat tarbiyasi.

1-§ Yosh avlodning mehnat tarbiyasi maqsadi, vazifalari va vositalari.

Mehnat tarbiyasi barkamol inson tarbiyasining ajralmas qismi hisoblanadi. Mehnat tarbiyasi yoshlarning mehnat faoliyatiga doir bilim va ko'nikma va malakalarni o'z ichiga olgan mehnat tajribasini muvaffaqiyatli o'zlashtirib olishiga, ularda mehnat va mehnat ahliga ijobiy munosabat uyg'otishga, shaxsni har tomonlama kamol toptirishga va kelajakdagi mehnat faoliyatiga tayorlashga qaratilgandir. Mehnatga ahloqiy munosabatni tarkib toptirish uchun bir qancha vazifalarni nazarda tutish lozim: Birinchidan, mehnatga psixologik va amaliy jihatdan tayorlikni tarbiyalash. Bolalarda shaxsiy istak bo'yicha ishlash ishtiyoqini uyg'otish, mehnat qilish odatini tarbiyalash muhimdir. Mehnat qilish istagi va odati tarkib topishi uchun bola o'z mehnatining ijtimoiy ahamiyatini chuqur tushunishi, ijodiy mehnatga qiziqishi kerak. Mehnatning ijtimoiy ahamiyatining tushungan holda, bola bajargan mehnatidan quvonadi, ishiga ijodiy yondashadi. Shu sababli ikkinchi vazifa etib, mehnat faoliyatining ijtimoiy sabablarini tarkib toptirish vazifasi belgilanadi. Uchinchi vazifa etib mehnat madaniyatini, alohida va jamoa mehnati ko'nikmalari va malakalarini hosil qilish vazifasi belgilanadi. Mehnatning maqsadini belgilashni, natijaga erishish uchun maqsadga yetishning ma'qul yo'lini rejalashtirishga mehnat madaniyati deyiladi. Bunda material va asboblarni to'g'ri tanlash, zarur mehnat harakatlarini bilish, asboblar bilan muomala qilish va materiallarga ishlov berish malakalarini eallash, materiallar va asboblariga ehtiyotlik bilan munosabatda bo'lish, ish vaqtdan oqilona foydalanish, mehnat jarayonini tahlil qilish muhimdir. To'rtinchi vazifa -mehnatga bo'lgan hurmat, uning natijalariga, ijtimoiy va shaxsiy mulkka ehtiyotlik bilan munosabatda bo'lish hissini, moddiy va ma'naviy boylilar yaratuvchi kishilarga xurmatni tarbiyalashdan iborat. Beshinchi vazifa-ongli ravishda kasb tanlash uchun har bir kishining qobiliyati va qiziqishlarini aniqlash maqsadida yosh avlodda xilma-xil mehnat turiga bo'lgan qiziqishni oshirishdir. Mehnat tarbiyasi vazifalarini amalga oshirish uchun quyidagi vositaladan foydalaniladi: mehnat faoliyati, uning turlari, uning tashkil etishning asoslari bilan keng tanishtirish; yosh avlodning, yosh avlodning mehnat tarbiyasi; jamiyatning mehnat qayotida bevosita ishtirok etish, qo'lidan kelgan mehnat turlarini bajarish. (V.I.Loginova, P.G.Samorukova). Mehnat tarbiyasi jarayonida jamiyatning mehnat faoliyati bilan, uning kishilar ehtiyojini qondiridagi ahamiyati, ishlab chiqarishning tashkil etishning ilmiy asoslari bilan keng ko'lamda tanishtirilib boriladi, yoshlarga kasblarga doir ma'lumot beriladi, ularda mehnat faoliyatiga, o'z mehnat vazifalariga ongli munosabat hosil qilinadi. Kattalarning mehnat faoliyatiga qaraganda, bolalarning mehnati bir qator xususiyatlarga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalar mehnatining ijtimoiy ahamiyati uning bola shahsiga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishdir. Mehnat jarayonida bolalarda mehnatda kuch-g'ayrat sarflash odati, ishni ohiriga yetkazish malakasi shakllanadi, shuningdek, qat'iylik, mustaqillik, mas'uliyat, o'rtog'iga yordam berish malakaasi va shunga intilish hissi, tashabbuskorlik va shaxsiy sifatlar tarkib topadi. Mehnatda harakatlarning muvofiqlashganligi va aniqligi, olingan natija go'zallikni yaratish, qadrlash, ehtiyotlash(saqlash) malakasini shakllantiradi, ya'ni maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning ahloqiy va estetik rivojlanishini ta'minlaydi. Bolaning aqliy faoliyatini rivojlantirishda mehnat katta ahamiyatga ega. Mehnat qilish jarayonida bolalar materiallar va asboblar, ularning xossalari va sifatlarini o'rganadilar, turli materiallar, asbob va uskunalar nomini bilib oladilar. Bolalarda bilimlar to'planadi, idrok qilish malakasi, tasavvurlari, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish kabi fikrlash jarayonlari, nutqi, olingan bilimlarni amaliy qo'llash malakasi, ziyraklik va fahm-farosati rivojlanishiga olib keladi. Shuningdek, bolalar mehnat faoliyatini rejalashtirishni: materiallar, asboblar tanlashni, bir qator ishlar izchilligini belgilashni o'rganadilar. Bolalarning mehnati jismoniy rivojlanishida ham katta ahamiyatga ega: mushaklarning faolligi, organizmdagi barcha tizimlar ish faoliyati oshiriladi, mehnatdagi harakatlar, ularning muvofiqligi, uyg'unligi, ihtiyoriyligi takomillashib

boradi, ijobiy hissiy holat yuzaga keladi, bolaning ish faoliyati oshadi. Shunday qilib, mehnat bolaning har tomonlama rivojlanish vositasi hisoblanadi va maktabgacha tarbiya muassasasida izchilik ravishda va maqsadli tashkil etiladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning mehnat tarbiyasi uch guruh vazifalarni o'z ichiga oladi: (P.Yusupova).

Birinchi guruh vazifalari- mehnat faoliyatini o'zini shakllantirish:

1. Bolalarda ish jarayonlarini amalga oshirish malakalarini izchillik bilan shakllantirish, ya'ni maqsad qo'yish, unga muvofiq material va asboblarni tanlash, ularni ish joyida maqsadga muvofiq joylashtirish, qator ish harakatlarini ketma-ket bajarish, maqsadga mos natijaga erishish, ish jihozlarini joyiga olib qo'yish, ish joyini tartibga keltirish malakalari shakllantiriladi.

2. Bolalarda o'zlarining qo'llaridan keladigan ish turlarini amalga oshirish malakalarini tarkib toptirish. Bunda muayyan ish jarayonini maqsad qilib belgilash, uni rejalashtirish, bajarish izchilligini belgilash va ularni amalga oshirish, ish jarayonini mehnat qatnashuvchilar o'rtasida taqsimlash, natijalarga erishish vaziyatlarini hisobga olish lozim.

3. Mehnat faoliyatining dastlabki ijtimoiy sabablarini shakllantirish. Dastlab bolani buyumlar va ular bilan bajariladigan harakatlarga bo'lgan qiziqish mehnat faoliyatiga undaydi. (ilk davr) Mehnatning natijalariga erishishga bo'lgan qiziqish mehnat jarayonini bolalar uchun jozibali qiladi, unda ishtirok etishga barqaror va ongli qiziqish uyg'otadi. (kichik va o'rta maktabgacha davr). Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda mehnat faoliyatining dastlabki ijtimoiy sababali: boshqalar uchun biron narsa qilish, kerakli natijaga erishishida tengdoshiga yordam berish istagi paydo bo'ladi. Pirovard, bolalar uzoq vaqt kuch-g'ayrat sarflashga, ishni sifatli bajarishga odatlanadi, mehnatga qat'iy qiziqishi tarkib topadi. Ikkinchi guruh vazifalari - kattalarning mehnatiga ijobiy munosabatni tarbiyalashga qaratiladi. Birinchidan, boshqalar uchun ahamiyatli natijalarga erishishga qaratilgan alohida faoliyat sifatida kattalar mehnatini ajratib olish zarur. Shuning uchun bolaning diqqatini kattalar mehnatining natijasini ajratib olishga qaratish, mehnat natijalarini vazifasi, ularning ijtimoiy ahamiyati, ish natijalariga qanday qilib erishish to'g'risidagi bilimlarni kengaytirish zarur. Ikkinchidan mehnat kishisiga xurmat, unga qo'ldan kelgancha yordam ko'rsatish istagini tarbiyalash kerak. Bunda inson mehnatining natijalari, ularning ijtimoiy ahamiyati haqidagi bilimlar, insonning mehnatga munosabati to'g'risidagi bilimlarni kengaytirish zarur. Uchinchidan, kattalar mehnatining natijalariga-bolalarning tevarak atroflaridagi buyumlarga ehtiyotlik bilan munosabatda bo'lish hissi tarbiyalanadi.

Uchinchi guruh vazifalari bola shaxsini mehnat faoliyati jarayonida tarbiyalashga qaratilgan bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Bolalarning o'z mehnatiga nisbatan to'g'ri munosabatda bo'lishni tarbiyalash, mehnatsevarlik, har qanday ishda qatnashishga tayyorlik, ishni ohirigacha yetkazishni harakat qilish va hokazo.

2. Shaxsiy xislatlarni tarbiyalash: mas'uliyat, mustaqillik, biror maqsadga qaratilganlik, chidamlilik, tashabbuskorlik, qat'iylik, o'zini tuta bilish.

3. Xulq-atvor va bolalar o'rtasida o'zaro ijobiy munosabatlarni: aqil va kelishib ishlash, jamoa mehnatini umumiy kuch-g'ayrat bilan kerakli natijaga yetkazish, o'rtoqlarining mehnatini xayrixolik bilan baqolash, o'rtoqi haqida g'amxo'rlik ko'rsatish, unga yordam berish malakalarini tarbiyalash.

Maktabgacha tarbiya muassasalarida mehnat tarbiyasi ikki yo'nalishda amalga oshiriladi:

1. Bolalarni o'zini mehnatga o'rgatish.

2. Kattalar mehnati bilan tanishtirish.

2-§ Bolalar mehnatining turlari va uni tashkil etish shakllari.

Mehnatni tashkil etishda tarbiyachi har bir yosh guruhidagi bolalarning mehnat faoliyati mazmunini belgilovchi "Bolalar bog'chasida ta'lim-tarbiya berish dasturiga" amal qiladi. Dasturda quyidagi vazifalar belgilanadi:

-mehnat faoliyati zaminlarini tayorlash;

- mehnat malakalarini shakllantirish;
- bolalar mehnat faoliyati mazmunini asta sekin kengaytira borib, ularni takomillashtirish;
- shaxsning muhim sifatlari: mehnatga intilish odatini, mas'uliyat, g'amxo'rlik, tejamkorlik, mehnatsevarlik, mehnatda qatnashishga tayorlik, qat'iylikni, zaruriyat tug'ilganda mehnatga qo'shila bilishni tarbiyalash;
- topshiriqlarga mas'uliyatli munosabat, ishni ohiriga yetkazish ko'nikmasi va ishtiyoqi, uni sifatli bajarishga intilish asoslarini shakllantirish;
- mehnat madaniyatini tarkib toptirish: o'zining ishini va umum ishini rejalashtirish va uyushtirishning oddiy malakalarini, uning izchilligini mo'ljallay olish, vazifalarni qatnashchilar o'rtasida taqsimlash, ish uchun kerakli hamma narsani qozirlash, jihozlardan to'g'ri foydalanish, mehnat jarayoni tugugach, hamma narsani joy-joyiga olib borib qo'yish malakalarini tarbiyalash;
- o'z harakatlari o'rtoqlarining harakatlari bilan muvofiqlashtirish, yordam zarurligini ko'ra bilish, yordamni o'z tashabbusi bilan ko'rsatishni o'rgatish.

Mehnat ta'limi samaradorligini ta'minlovchi asosiy didaktik shart-sharoitlar:

1.Mehnat ta'limi mashg'ulotlarining mehnat haqidagi muntazam bilimlarni shakllantirishga doir mashg'ulotlar bilan mustahkam aloqasi. Bolalarni u yoki bu mehnat turiga jalb qilishdan avval mehnat jarayonlari yo'nalishlari, sabablari, izchilligi, natijalari haqida bilimlar beriladi. Natijada bolalar aniq malakalarni o'zlashtiradilar, natijalarni nazorat qiladilar, baholay oladilar. Masalan oshxonadan navbatchilik qilishdan oldin enaganing faoliyati bilan tanishadilar va baholaydilar.

2.Tarbiyachining xilma-xil ta'lim usullaridan birgalikda foydalanishi(harakatlarni bajarish usullarini ko'rsatishi va tushuntirishi, o'z-o'zini nazorat qilish usullarini ko'rsatishi va hokazo), bundan maqsad mehnat malakalarini shakllantirishdir.

3. Mehnat jarayonining har bir tarkibiy qismini tabaqalashtirilgan holda o'rgatish tarbiyachining ko'rsatish va tushuntirish usuli bilan amalga oshiriladi. Ko'rsatish va tushuntirish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

-maqсадning qo'yilishi (bolalar ovqatlanishiga qulay bo'lishi uchun stollarga dasturxon yozilib, idish-tovoqlar chiroyli yasatiladi) ;

-mehnatning sabablari. Uni yosh xususiyatlari taqozo etadi. Bolalarning mehnat samaradorligi ortadi, mehnatni ijtimoiy jihatdan asoslaydilar(kattalarga yordam berish, tengdoshlar va kichikintoylar haqida g'amxo'rlik qilish va h.k.)

-ishning tayorlov va asosiy bosqichlari, mehnatning pirovard natijalariga baqo berish. Tayorlov bosqichi material, mehnat jihozlari va asbob-uskunalarini tanlashni, ish o'rnini tashkil etishni eng oqilona usullarini va rolini bolalarga tushuntirish; asosiy bosqich har bir harakatni amalga oshirishning o'ziga hos xususiyatlarini ajratib ko'rsatishni va tushuntirishni o'z ichiga oladi: bunda har bir harakat izchil bo'lishi. Mehnatning har bir oraliq natijasi albatta qismlarga ajratilishi, tahlil etilishi, ko'rsatilaetgan pirovard natija bilan taqqoslanishi kerak. Bu hol mehnat harakatlarini bajarish usulini. o'z-o'zini nazorat qilish usulini anglab yetishga, olingan natijaga baho berish, xatolarni tuzatishni o'rganishga imkon beradi.

4. Bolalarning o'zlashtirilayotgan mehnat jarayonini bosqichlar bo'yicha mustaqil bajarishlari:

Birinchi bosqich: ish o'rnini tashkil etish bunda kerakli material, buyum va asboblarni tanlanib, ishga tayorlanadi. Bu bosqichda ish kattalarning umumiy ko'rsatmalari asosida amalga oshiriladi.

Ikkinchi bosqich: eng qiyin jarayonni bajarishdir. Tarbiyachi harakatlarni amalga oshirish izchilligini nazorat qiladi, bolalarga kerakli natijalarni qo'lga kiritishni, o'zini nazorat qilishini o'rgatadi. Buning uchun bolalarga savollar qo'yiladi, ancha qiyin qarokatlar qo'shimcha tarzda ko'rsatib beriladi, mehnat harakatini bola bilan birgalikda bajarishdan foydalaniladi, maslahatlar va yo'l yo'riqlar beriladi.

Uchinchi bosqich- bolalar mehnatining natijalari stifatiga baho berish: ularning maqsadga muvofiqligi, vazifaga ko'ra foydalanish mumkinligi. Agar mehnat natijalari talablarga muvofiq kelmasa, bolalar tarbiyachi rag'barligida kamchilik sabablarini aniqlaydilar, ularni tuzatish yo'llarini topadilar.

5.Mehnat madaniyati asoslarini shakllantirish. U mashg'ulot jarayonida malaga oshiriladi va materiallar hamda mehnat buyumlaridan avaylab va tejab foydalanishni, ish o'rnida tartib saqlashni, ish tamom bo'lgach, ularni yig'ishtirishni o'z ichiga oladi.

6.Mehnat ta'limi mashg'ulotlarida, o'yin mashqlarida va bolalarning kundalik mehnatida olingan bilim va malakalarni mustahkamlash. Bolalar bog'chasidagi mehnatning asosiy turlari-bu maishiy-xo'jalik mehnati, tabiatdagi mehnat, qo'l mehnati bo'lib, uni tashkil etish shakllari-topshiriq, navbatchilik, bolalarning jamoa bo'lib mehnat qilishlari kiradi.

Bola birinchi bo'lib o'z o'ziga xizmat ko'rsatish ishlarini o'zlashtirib oladi. Bu ishlar bolaning o'ziga qaratilganligi, o'ziga xos xususiyati bo'lsa, o'z o'ziga xizmat ko'rsatish malakasi ularning mazmunini tashkil etadi. Uning ijtimoiy ahamiyat shundaki, bola boshqalarni o'z-o'ziga xizmat ko'rsatishdan ozod qiladi. Bundan tashqari, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish jarayonida u mehnat faoliyatining barcha tarkibiy qismlarini egallab oladi va natijada mustaqil bo'lib qoladi, faoliyatga bo'lgan o'z ehtiyojini qanoatlantiradi, buyumlar haqidagi bilimlarni to'plab boradi, mehnatda kuch-g'ayrat sarflashga o'rganadi. Mehnatning ikkinchi turi-maishiy xo'jalik ishlari: guruh xonasi, uy va uchastkada tartib saqlash, maishiy jarayonlar va o'quv faoliyatini tashkil etishda(toza sochiqlarni ilib qo'yish, stol tuzash, guruh xonasini mashg'ulotga tayorlash, rugux xonasi, uchastkani yiqishtirish va hokazolarda) ishtirok etishni nazarda tutadi. Bu ishning ijtimoiy yo'nalganligi- boshqa bolala yoki kattalar ehtiyojlarini qanoatlantirish- mazkur mehnat turining o'ziga xos xususiyatidir. Tabiatda ishlash bolalardan o'simliklar va hayvonlar to'g'risidagi muayyan bilimlar doirasini, o'z harakatlarini nazorat qilish malakasini, muayyan darajadagi mas'uliyatni talab etadi. U hayvonlarni boqish, ularning qafaslarini tozalash, o'simliklarni suqorish va gultuvaklarni yuvish, erni yumshatish, ko'chat ekish, urq sepish va hokazolardan tashkil topadi. Bu mehnat bolalar guruhining ehtiyojini qanoatlantirish bilan bir qatorda tabiatni muhofaza qilishga qaratilgandir. Bolalar belkurak, xaskash, leyka va hokazolar bilan muomala qilish malakasini egallab oladilar, natijaga erishish, uzoq maqsadni e'tiborga olishni o'rganadilar. Qo'l mehnati katta guruhdan o'rgatiladi. Bolalar qog'ozdan o'yinchoqlar, quticha va paketchalar tayorlaydilar, kitoblarni tuzatadilar, yog'och va boshqa materiallardan eng oddiy o'yinchoqlar yasaydilar. qo'l mehnati qaychi igna, qo'larra, ombur, bolqalarni ishlatish malakasini, shuningdek materiallarni bilishni talab etadi. Shu sababli u bolalarning konstruktorlik va qirqib yeg'ishtirish mashg'ulotlarida qaychi, yelim, qog'oz hamda boshqa materiallar bilan ishlash malakalarini egallab olganlaridan keyin joriy etiladi. Bu mehnat turida bolalar materiallar va asboblarni ularni xossalari hisobga olgan holda tanlashni o'rganadilar. Buyumlar tayorlash esa detallarni, birikmalarni ko'rish va tahlil qilishga, qismlarni kattaligigi bo'yicha mutanosiblashtirishga, shakl bo'yicha tanlashga, buyumlarni rasm bo'yicha tayorlashga odatlantiradi. Bu faoliyat davomida bolalarning loyiqalash va rejalashtirish tafakkuri rivojlanadi. Topshiriqlardan bolalar bog'chasining barcha yosh guruhlarida keng foydalaniladi, kichik guruhlarda ular bolalar mehnatini tashkil qilishning asosiy shakli hisoblanadi. Kichikintoylar bilan mehnat tarbiyasi bo'yicha ish olib borayotganda nima uchun ishni bola tarbiyasi bilan birgalikda bajariladigan individual topshiriqlardan boshlash va bir oz muddatdan keyingina boshqa shakllarga o'tish lozimligin tarbiyachi yaxshi bilishi kerak. Psixologik xususiyatlariga ko'ra kichik yoshdagi bolalar o'z harakatlarida yetarlicha mustaqil emaslar, ular tahlidga juda moyil bo'ladilar, o'zlarining xatti-harakatlarini o'rtoqlarini bilan muvofiqlashtira olmaydilar hamda jamoa uchun zarur bo'lgan tezlikda ishlolmaydilar, ular ko'p chalqiydilar, boshlagan ishni ohiriga yetkazmaydilar. Chunki bu yoshda bolalarni natija unchalik qiziqitirmaydi, ularni harakat jarayoni o'zigina jalb qiladi (ular natijaga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarga hali ega emaslar). Shuning uchun kichik guruhda bolalar ayrim mehnat tajribasiga ega bo'lganlaridan keyin, guruhli topshiriqlarni berish mumkin bo'ladi. Bu yoshdagi bolalar yonmayon mehnat qiladi va tarbiyachi oldida o'z ishi uchun javob beradi va jamoa bo'lib ishlash uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarni mashq qiladi. Ma'lum darajada mustaqil mehnat qilishni o'rgangandan keyin bolalar navbatchilikka jalb etiladi. Malakalari nisbatan barqaror bo'la boshlagan, mehnat natijalari esa amaliy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan katta va tayorlov guruhlarida jamoachilik mehnati keng qo'llaniladi. Bu vaqtda bolalar navbatchilikning

har xil turlarida qatnashishda va xilma-xil topshiriqlarni bajarishda yetarli tajribaga ega bo'ladilar. Pedagog bolalarga bo'lajak ish haqida kelishib olishni, zarur bo'lgan tezlikda ishlashni, topshiriqni ma'lum muddatda bajarishni o'rgatadi. Bolalar umumiy mehnat qilganda hamma uchun umumiy topshiriq olishadi va ish ohirida bajarilgan ishga umumiy yakun chiqariladi. Tayyorlov guruhda bolalar ish jarayonida bir-birlariga bog'liq bo'lib bajaradigan birgalikdagi mehnat alohida ahamiyat kasb etadi. Bunda pedagog bolalarda bir-birlariga xushmuomalalik bilan iltimos qilib murojaat qilish, birgalikda harakat qilish, bir-birlariga yordam berish haqida kelishish odatini tarbiyalaydi. To'g'ri tashkil qilingan va qo'ldan keladigan mehnat bolalarni birlashtiradi, o'zaro yordam, intizomlilikni, kuchlarni teng taqsimlash va qiyinchiliklarni yengish ko'nikmasini tarbiyalashga, mustaqillik, tashabbuskorlik, ishni yaxshi bajarishga intilish va hamkorlikda ishlash odatini tarbiyalashga yordam beradi. Yaxshi tashkil etilgan mehnat bolalarning jismoniy rivojlanishlariga, organizm umumiy ish qobiliyatining o'sishiga hamda chiniqishiga, harakatlarning aniqlashuvi va uyg'unlashuviga yordam beradi. Mehnat jarayonida bolalar zarur malakalarni, shu jumladan, o'simlik va jonivorlarni parvarish qilish malakalarni egallaydilar, predmetlar(qalam, bolg'a) bilan bajariladigan oddiy harakatlarni o'zlashtiradilar, materiallar va ularning xususiyatlarini bilib oladilar. Bolalarda mehnatga qiziqish, mehnat qilish ishtiyoqi, mehnatning quvonch baxsh etishi haqida to'g'ri tasavvur tarkib topadi. Keyinchalik mana shu asosda har bir kishining xalq manfaati uchun mehnat qilishi, bu insoniy burch ekanligi haqidagi tushuncha shakllantiriladi. Navbatchilik kundalik mehnatning bir turi sifatida, bolalar mehnat mashg'ulotlarida tegishli mehnat jarayonlarini bajarishni bilib olgandan keyin joriy etiladi. Dasturga muvofiq bolalar oshxonada, tabiat burchagida, mashg'ulotlarda navbatchilik qiladilar. Oshxonada navbatchilik qilish o'rta guruqda yil boshidan e'tiboran joriy etiladi, mashg'ulotlarda navbatchilik qilishga yilning ikkinchi yarmidan jalb etiladi, tabiat burchagida navbatchilik qilish katta guruhda joriy etiladi. (P.Yusupova). Oshxonada navbatchilik qilaetgan bolalar stol bezashadi, idishlarni yig'ishtiradilar. Mashg'ulotlardagi navbatchilikda bolalar zarur materiallarni, qog'oz, qalam, mo'yqalam, yelim, loy, plastilinni qo'yib chiqadilar, mashg'ulotdan keyin olib qo'yadilar, mo'yqalam, taglik, lattalarni yuvadilar, hamma narsani joy-joyiga qo'yadilar.

Tabiat burchagida navbatchilar o'simliklar va jonivorlarni parvarish qiladilar, tabiat kalendarini yuritadilar. Tarbiyachi bolalar ishiga rag'barlik qilib, bolalar ishini yo'naltiradi, u yoki bu qatoni ogohlantiradi, qiyinchiliklar bo'lganda, bolalarga yordam beradi. Navbatchilik qilgan bolalarning ishlari baholanishi, puxta bajarilgan ishlari e'tirof etiladi va yo'l qo'yilgan qatoliklar haqida xayrixoxlik bilan ta'kidlanadi. Navbatchilik chog'ida bajariladigan ish hajmi bolalar yoshi va imkoniyatiga qarab taqsimlanishi ularni charchab qolishi va zerikishini oldini oladi, navbatchilik vazifalari tezroq o'zlashtiriladi. Katta guruhlarda navbatchilikni topshirish, bajarilgan ishlar haqida hisobot berish joriy etiladi va shunday qilib bolalarning ishlari nazorat qilinadi, muvaffaqiyatlar qayd etiladi. Bolalarda mas'uliyatni oshirish, mehnat ko'nikmalarini mustahkamlash, sabr-toqat, qat'iyat, mehnatsevarlik kabi fazilatlarni tarkib topishi uchun navbatchilikni almashtirib turish, bir biriga yordam berish, nazorat ishlariga jalb etish maqsadga muvofiqdir. Navbatchilar mehnati baqolanar ekan, mehnat natijalarining sifati, uning sababi va yo'nalishlari ta'kidlanadi: "Bolalar tabiat burchagida yaxshi navbatchilik qildilar, gullarga suv quyidilar, yorni yumshatdilar, barglarini artdilar, endi gullar yaxshi o'sadi. Rustam baliqlarni yaxshi parvarish qildi: ovqat berdi, suvni yangiladi, qamma narsani o'zi qildi". Bunday baqolash natijasida bolalar o'z mehnatiga, muvaffaqiyatlari va kamchiliklariga to'g'ri munosabatda bo'lishni ta'minlaydi. Bolalarning navbatchilar mehnatiga salbiy munosabat bildirishiga quyidagi hollar sabab bo'ladi:

1. Bolalarda zarur bilim va malakalarning yo'qligi.
2. Tarbiyachining navbatchilar ishiga baho berishga, hisobotlariga e'tiborsizlik bilan qarashi.
3. Navbatchilar ishidagi bir xillik, mehnatni tashkil etishda murakkablikning yo'qligi, aqliy va xissiy yumushlarning yetarli emasligi. Bunday hollarni oldini olish uchun bolalar bilan ishlashda frontal va yakka tartibda ishlash, qafta davomida barcha bolalar navbatchi bo'lishini nazorat qilish, amalga oshiriladigan ishlarni belgilash kerak bo'ladi.

Bolalarning mehnat qilish imkoniyatlarini kengroq foydalanish maqsadida, navbatchilikdan tashqari boshqa maishiy mehnat turlari ham qo'llaniladi. Masalan tarbiyachi topshirig'iga binoan sochiqlar va ko'rpa-to'shak jildlarini almashtirishda, o'yin burchagini yiqishtirishda, shkaf javonlarini artishga yordam berish, guruh bo'lib xonani yiqishtirish, bog'cha maydonchasini yiqishtirish, ekinzorlardagi yerni yumshatish, uruq va ko'chatlar ekish, gulzor va ekinzorlarni suqorish va shu kabilar amalga oshiriladi. Bo'sh vaqtlarida syujetli o'yinlar uchun buyumlar yasaydilar, qoqoz, karton va tabiiy materiallardan o'yinchoqlar yasaydilar, gulzorda ishlaydilar va hokazo. Bunday mehnat jarayonida bolalar bo'sh vaqtini qiziqarli o'tkazishga, mehnatning ijtimoiy foydasini bilishga, faol va mustaqil ishlashga odatlanadilar. Tarbiyachi bolalarga topshiriqlarni taklif etadi, zarurligini asoslab berib, maqsadni qo'yadi va ishni rejalashtirishga, ishni taqsimlashga, sheriklar tanlashga yo'naltiradi.

Shunday qilib, bolalar har kuni bajaradigan mehnatning xilma-xil turlari barcha bolalarning mehnat faoliyatida doimiy ishtirok etishini, mehnat qilish ko'nikmasini, mehnatga odatlanishni tarkib toptirishni ta'minlaydi.

3-§ Bolalarni kattalar mehnati bilan tanishtirish.

Bolalarni kattalar mehnati bilan tanishtirish ijtimoiy foydali mehnatni qismlarga ajratib berish, mehnat natijalarini ko'rsatish, ularni har bir kishi uchun ahamiyatini ochib berish imkonini beradi. Bolalar bog'chasi dasturiga binoan bolalar kattalar mehnati to'g'risida quyidagi bilim va tasavvurlarni egallab olishlari zarur:

Kichik guruh:

1. Ayrim kasb egalarining mehnati.
2. Mehnat jarayonidagi mehnat harakatlari.
3. Mehnat jarayonini amalga oshirish uchun kerakli material.
4. Ma'lum bir mehnat jarayonini bajarish uchun jihozlar.
5. Mehnat natijasi.
6. Kishi mehnatining ijtimoiy ahamiyati.

O'rta guruhda mehnat to'g'risida qo'shimcha tasavvur va bilimlar beriladi:

1. Harakat sifati haqida.
2. Kishining mehnatini yengillashtiruvchi moslamalar.
3. Kishilarning mehnatga muhabbati.

Katta va tayyorlov guruhida yana yangi tasavvur va bilimlar beriladi:

1. Kishilar mehnatini yengillatadigan mashina va mexanizmlar to'g'risida.
2. Kishilar mehnati jamoa xarakterida ekanligi to'g'risida.
3. Jamoa mehnati jarayonida kishilarning o'zaro munosabatlari to'g'risida.
4. Mehnat qahramonlari, xalqimizning mehnat an'analari to'g'risida. (P. Yusupova)

Kattalar mehnati bilan tanishtirishning mazmuni quyidagicha:

- bolalarda mehnatning muayyan natijalarga qaratilganligi haqida bilimlarni shakllantirish. Bunda bolalar mehnat jarayonining tarkibini, maqsadini, material va asboblarni tanlash qoidalarini, mehnat harakatlari, rejalashtirilgan natija, shuningdek, mehnat jarayonini tashkil etish qoidalarini bilib oladilar. Katta kishilar mehnatining ijtimoiy mohiyati va uning tarkibiy qismlarga ajratilganligi haqidagi bilimlarni o'zlashtirish maktabgacha yoshdagi bola uchun murakkab vazifadir. Bolalarning aksariyati mehnat natijalarini, mehnat harakatlarini qismlarga ajratmaydi, maqsadni qo'yish va materialni tanlash kabi tarkibiy qismlarni anglab yetmaydilar. Sababi, birinchidan, kattalar mehnat faoliyati uzluksiz davom etadigan xususiyatga ega, uning barcha tarkibiy qismlari bir-biriga qo'shilib ketgan va bola ularni alohida-alohida idrok eta olmaydi, natijalarini anglab yetmaydi.

Ikkinchidan, kattalar mehnati sof holda taqdim etiladi: mehnat faoliyati bolalar uchun o'zining jarayon tomoni bilan namoyon bo'ladi, ayrim harakatlar natija va maqsad bilan bog'lanmaydi, qayd etilmaydi, anglab yetilmaydi. Olingan mehnat natijasi ko'pincha mehnat jarayoni bilan

bog'lanmaydi. Shuningdek, mehnat natijalarini bolalar ko'pincha anglab etmaydilar, chunki ularga erishish asoslab berilmaydi, ularning kishilarga zarurligi ochib berilmaydi.

Uchinchidan, mehnat faoliyatini o'rganishda, bilish vazifalariga, bilinaetgan xodisaning xususiyatlariga mos kelmaydigan metodlar qo'llaniladi. Mehnat jarayonini oddiy kuzatish bolalarga uni qismlarga ajratish va har bir tarkibiy qismni anglab yetish, uning aloqalarini, mehnatning umumiy yo'nalishini aniqlash imkonini bermaydi. Kattalar mehnati bilan bolalarni tanishtirish uchun quyidagilar talab etiladi:

-Mehnatning maqsad va vazifalarini ochib berish. Maqsad va vazifalar kishilarning amaliy ehtiyojlari bilan bog'lash(qo'g'irchoqni sayrga olib chiqish uchun unga shapkacha tikish, hammani to'ydirish uchun ovqat pishirish va h.k).

-mehnat maqsadlari buyum obrazlari(rasm, applikasiya) tarzida yaqqol tavsiya etilgan bo'lishi lozim.

-muayyan xossalarga ega bo'lgan materialni tanlash mehnatning muhim tarkibiy qismi sifatida anglanadi (bayramda kiyiladigan ko'ylak uchun yupqa, yengil material olinadi, shapka tikish uchun qalin, issiq gazlama olinadi).

-asboblari, jihozlari oldindan tayyorlab qo'yish kerak.

-mehnat jarayonini bosqichma-bosqich namoyish qilish. Tarbiyachi mehnat jarayonini bajargandan keyingi erishilgan oraliq natijani qayd qiladi, uni pirovard natijadan farq qilishini, undan vazifasiga ko'ra foydalanib bo'lmasligi qayd qiladi.

-olingan mehnat natijasini vazifasiga ko'ra ishlatish va natija, maqsad, ishlovchi kishining mehnat harakatlari o'rtasidagi bog'lanishni aniqlash: oldiniga qo'qirchoq sovuq qotmasligi uchun shapkacha tikishni mo'ljallandi, keyin qalin gazlama, qaychi, ip, igna olindi, so'ngra bichib, tikildi va orzu qilingan shapkacha tayyor bo'ldi. Endi qo'g'irchoqqa kiydirib,uni sayrga olib chiqish mumkin, qo'g'irchoq sovuq qotmaydi.

Kattalar buyum tayyorlashini va maishiy xo'jalik faoliyatini kuzatish mehnat jarayonining rejalashtirilgan natijalarga yo'naltirilgani haqida, natijaga qo'yilgan talablar, uning maqsadga muvofiqligi haqida, tegishli material, asboblari tanlash zarurligi, natijaga erishishga qaratilgan mehnat harakatlari tarkibi va tartibi haqida bolalarda yaqqol tasavvurlari hosil bo'ladi. Mehnat jarayonining tuzilishi, uning tarkibiy qismlari o'rtasidagi bog'lanish haqidagi bu bilimlar birinchidan, bolalarning kattalar mehnat faoliyatini mustaqil bilib olishlari, yangi mehnat jarayonlarini aniqlab, qismlarga ajarata bilishlari, ularning natijalarini aniqlay olishlari uchun, ikkinchidan bolalarning mehnat faoliyalarini o'zlashtirishlari, mehnat jarayonlarini mustaqil rejalashtirib, amalga oshirish malakalarini shakllantirish uchun muhimdir. Kattalar mehnati bilan tanishtirishning vositalari:

1. Ekskursiya, mashg'ulot, maqsadli sayrlar. Bunda kuzatish. Kino va diafilm, diapozitiv, telehitirish, badiiy adabiyot, ko'rgan va eshitgani to'g'risida suhbat, tarbiyachi va bolalarning hikoyalari, tarbiyachining hikoya va tushuntirishi, didaktik o'yinlar kabi turli-tuman metodlardan foydalaniladi.

2. Mashg'ulot va mashg'ulotlardan tashqari vaqtlarda kattalar mehnatini yaqinlashtirish. Turli yumushlarni bolalar oldida bajarish va ularga ko'rsatib tushuntirish, suhbat o'tkazish. Kuzatishdan keyin bolalar shunga o'xshash mehnat turlarini tashkil etish maqsadga muvofiq bo'ladi.

3. Bolalarning kattalar bilan birgalikdagi mehnati: a) Asosiy ishni kattalar bajarishadi, bolalar qo'llaridan kelganicha yordam beradilar. b) tarbiyachi ishni boshlab beradi, qolganini bolalar o'zlari mustaqil davom ettirishadi. v) kattalar boshlab beradi, bolalar davom ettiradi, keyin esa bolalar va kattalar birgalikda bajarishadi.

4-§ Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning mehnat tarbiyasi.

Maktabgacha yoshdagi kar bolalarning rivojlanishi sohasidagi ko'plab kuzatishlar (N.A.Rau,A.A.Venger, L.P.Noskova, G.V.Trofimova), eshitishning keskin pasayishiga olib keluvchi kasalliklar natijasida eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar ko'pincha jismoniy

rivojlanishida eshitadigan tengdoshlaridan orqada qolishini ko'rsatadi. Ularda somatik jihatdan zaiflik, harakatlar muvofiqligining buzilishi kuzatiladi. Eshita olmaslik va pirovard o'z harakatlarini yetarlicha sezmaslik harakat ko'nikmalarini tarkib topishini qiyinlashtiradi. Bularning barchasi mehnat malakalarini shakllantirishni qiyinlashtiradi. Tadqiqotlar ta'kidlanishicha, kar o'quvchilarning bilish va amaliy faoliyat jarayonlarining kechikib rivojlanishi ularning umumiy va harakatlar rivojlanishining orqada qolishi bilan belgilanadi. Mazkur hulosa, nuksonni tuzatishga hamda eshitishda nuqsoni bo'lgan bolaning ta'lim olish va har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan korreksiya tarbiyalash ishlarini ertaroq olib borish zarurligini tasdiqlaydi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar maxsus maktabgacha muassasalarida mehnat tarbiyasi quyidagi vazifalarni hal etishga qaratiladi:

1. O'z -o'ziga xizmat ko'rsatish va mustaqillik kunikmalarini tarbiyalash;
2. Mehnat ko'nikma va malakalarini shakllantirish;
3. Kattalarning mehnati bilan tanishtirish va mehnat aqliga hurmat xissini tarbiyalash;
4. Mehnat tarbiyasi bilan bog'liq holda nutqni rivojlantirish.

Maxsus bolalar bog'chasida tashkil etilgan hayot davomida bolalarda mehnat qilish ehtiyoji, jamoada ishlash istagi tarkib toptiradi. Mehnat tarbiyasining mazmuni eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bog'chasi dasturida aks ettirilgan. Unda ta'limning birinchi yilidan boshlab bolalarda shakllanishi zarur bo'lgan mehnat ko'nikmalari va malakalari, bolalar muloqotida qullaniladigan zarur lug'at hajmi ko'rsatilgan. Maxsus bog'chada tarbiyalanuvchilar yoshiga [os holda o'z-o'ziga xizmat qilish, xo'jalik - maishiy mehnat, tabiatdagi mexnat, kul mehnatiga jalb etiladi.

5-§ O'ziga o'zi xizmat qilish va mustaqillik ko'nikmalarini shakllantirish.

O'ziga o'zi xizmat ko'rsatish mehnat faoliyatining turi sifatida ta'limning barcha yillarida bolalarga o'rgatiladi. Ilk davrda, ikki yoshli kichkintoylarni gigiena qoidalariga rioya qilishga, mustaqil yeb -ichish, kiyinish va yechinishga o'rgatishdan boshlanadi. Yil sayin bolalarning malaka va ko'nikmalari takomillashib boradi. Surdopedagog bolalarning xususiyatlarini, maktabgacha yoshdagi kar bolalarning o'ziga xosliklarini, ularning bog'chaga kelgunga qadar oilaviy sharoitlarini bilishi zarur. Kar va zaif eshituvchi bolalarda mehnat ko'nikma va malakalari kattalarga taqlid qilish asosida shakllanadi. Tarbiyachilar, ota-onalar bolalarni eng oddiy ishlarga sabr toqat bilan o'rgatishlari, xamda mehnat faoliyati jarayonida , buyumlarni, materialar, jihoz va uskunalar, harakatalar va xossalarni ifodalovchi so'zlar yozilgan jadvalchalarni ko'rsatib ularning nomlari bilan tanishtirishi kerak bo'ladi. Bunda ayni paytda ma'lum mehnat ko'nikmalari bilan birga bolalarning nutqi ham shakllantiriladi. Uch yoshli bolalar o'z-o'ziga xizmat kursatishda ancha mustaqillika erishadilar: ular dasturxon atrofida o'zni tutishni, kiyinish va yechinishni, yuz -qo'lini yuvishni va artinishni bilishadi. Maxsus maktabgacha muassasalarda o'z o'ziga xizmat ko'rsatish ko'nikmalarini shakllantirishda mayda motorikani rivojlantirish uchun quyidagi mashqlarni bajarish tavsiya etiladi: xalqachalarni ipga tizish, sharchalarni tayoqchalarga tizish, qo'g'irchoq matryoshkalarni qismlarga ajratish va yiqish ip, tasmalarni haltaklarga o'rash, mozaikadan naqshlarni tuzish, lentalarni bog'lash yechish, teshikchalardan ip o'tkazib naqshlar yasash va hokazolar. Bu davrda surdopedagog bolalar bilan alohida - alohida ish olib boradi hamda bola tomonidan mehnat malakalarning shakllanganligi va bajariladigan harakatlar va narsalarning nomlari qanday mustaqamlanganligini tekshiradi. So'zlarni mustahkamlash uchun yozuvli jadvalcha, va suratlardan foydalaniladi, ularda kundalik muomalada ishlatiladigan ayrim so'zlar va iboralar yoziladi, bolalarga tanish bo'lgan nutqiy material esa mustaqil ravishda og'zaki-daktil ifodalanadi. O'rta maktabgacha yoshdagi bolalar o'z-o'ziga xizmat ko'rsatishda mustaqilroq buladilar va bir -birlariga yordam berishni o'rganadilar. Ular o'z o'rtog'iga savol bilan murojaat etishni va tanish iboralardan foydalanib, minnatdorchilik bildirishni bilimog'i kerak. Katta gurux bolalarning o'z-o'ziga xizmat ko'rsatishdagi mustaqilligi yana ortadi: ular tanasini toza tutish va kiyim kechaklarini ozoda saqlash, sochlarini tartibga

keltirish, o'rinlarini yig'ishtirish, guruh xonalarida tartibni saqlash kabi ishlarga odatlanishlari kerak. Kar bolalarni o'z-o'ziga xizmat ko'rsatishga o'rgatish kattalardan ma'lum sharoitlarni talab qiluvchi murakkab jarayondir. Bolalar bog'chasida belgilangan kun tartibiga qat'iy rioya qilish muhim shartlaridan biridir. Chunki aniq tartib bolaning asab tizimiga ijobiy ta'sir qiladi, uni intozomlilikka, ishni xamisha bir vaqtda, ma'lum uzviylik va ketma ketlikda bajarishga o'rgatadi. Ikkinchi shart: barcha kattalar, shu jumladan, oila a'zolari tomonidan bolalarning mehnat harakatlariga nisbatan har doim bir xil talab qo'yilishi kerak. Kattalar va bolalar o'rtasidagi o'zaro og'zaki muloqot o'ziga -uzi xizmat ko'rsatish ko'nikmalarini shakllantirishida majburiy shartidir. Bolalar xarakatlarni og'zaki ko'rsatma bo'yicha bajarishlari va o'z harakatlari haqida hikoya qilib berishlari kerak.

6-§ Mehnat malaka va ko'nikmalarini shakllantirish.

Bolalarning faoliyat qilish extiyoji tarbiyachi tomonidan mehnat malaka va ko'nikmalarini egallashiga yunaltiriladi. Bunda eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning individual xususiyatlari va jismoniy imkoniyatlari hisobga olinadi. Bolalar bog'chasida tarbiyalanuvchilar zarur mehnat malaka va ko'nikmalarini egallabgina qolmasdan, o'rtoqlari bilan o'zaro ijobiy munosabatlarni o'rnatishni va jamoa bo'lib ishlashni o'rganadi zarur so'zlarni o'zlashtiradi. Ya'ni so'zlarni o'zlashtirish, ishlash jarayonida og'zaki nutq vositasida atrofda kishilar bilan muloqotda bo'lish imkonini beradi. Bolalar bog'chasi guruh xonalar va maydonchani yiqishtirish kabi xo'jalik maishiy mehnat ta'limning ikkinchi yilidan boshlab joriy etiladi. Bundan tashqari bolalar mashg'ulotlarda surdopedagog va tarbiyachiga didaktik materiallarni tarqatishda va mashg'ulotlardan so'ng yig'ib olishda, doskani artishda, o'yindan keyin o'yinchoqlarni yig'ishtirib qo'yishda, dasturxon yozishda va tuzatishda, ovqatdan keyin dasturxonni yig'ishtirishda yordam beradilar, polni supuradilar, qo'g'irchoqlarning kiyim-kechagini yuvadilar va dazmolaydilar. Tabiat qo'ynida mehnat qilish maktabgacha yoshdagi kar va zaif eshituvchi bolalarning rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Mehnat jarayonida bolalarning atrof muhit hakidagi tasavvurlari kengayadi, ular tabiatni sevishga, barcha jonzoatlarni asrab avaylashga o'rganadilar. Maxsus bolalar bog'chasi dasturida quyidagi mehnat turlarini tashkil etish nazarda tutiladi: avval suvni tayyorlab o'simliklarni to'g'ri sug'orish, yerni yumshatish, barglar changini artish, suv purkash, idish -tovoqlarni yuvishga yordam berish, uchastkadagi yerni chopiq qilish, qushlar, baliqlarni boqish, qafaslarni, ovqat, donlarni tozalash, akvariumlarni yuvish va hokazolar. Bolalar hayvonlar va o'simliklarni parvarishlash bo'yicha mehnat ko'nikmalariga ega bo'lish bilan bir vaqtda o'simliklar va hayvonot dunyosining hayoti haqida dastlabki ma'lumotlarga ega bo'ladilar. Ta'limning ikkinchi yilidan boshlab qo'l mehnati joriy qilinadi. Tarbiyachining raxbarligida turli buyum va o'yinchoqlarni, o'yin uchun jihozlarni, tabiiy materialdan buyumlarni, yumshoq o'yinchoqlarni yasashni o'rganadilar. Mashg'ulotlarda ba'zi jihoz va asboblari (qaychi, nina, mo'yqalam), turli materiallar (qog'oz, karton, mato) bilan ishlash malakalarini egallaydilar. Qo'l mehnati bolalar ijodkorligini, hayolini rivojlantirishda tarbiyachining mahorati katta ahamiyatga egadir. Mehnat jarayonida bolalarning mayda qo'l harakatlari takomillashadi, harakatlari aniq, maqsadga yo'naltirilgan bo'lib boradi. Bolalar bog'chasida shakllangan mehnat ko'nikmalari maktabda predmet-amaliy ta'lim darslarida keng qo'llaniladi. Mehnat malakalarini tarbiyalashda quyidagi asosiy metodlardan foydalaniladi: mehnat harakati usullarni alohida ko'rsatib berish, harakatlar ketma-ketligini ko'rsatish, bola va pedagogning birgalikdagi harakatlari, berilgan namuna bo'yicha faoliyat, og'zaki ko'rsatma bo'yicha harakatlar (ta'limning birinchi va ikkinchi yili), amalga oshiriladigan ishlarni tushuntirib berish va rejalashtirish, mehnatga bo'lgan munosabatini baholash va bolaning mehnat natijalarini baholash (ta'limning uchinchi, to'rtinchi va beshinchi yili). Mehnat malaka va ko'nikmalarini egallash bilan bir vaqtda zarur nutq ham o'zlashtiriladi: bu buyumlar va harakatlarning nomlari, nasalarning xususiyatlari, kattaligini, rangini, shaklini ifodalovchi so'zlar va hokazolar. Mehnat faoliyati jarayonida tarbiyalanuvchilar tarbiyachining "Sen nima qilasan", "Sen nima qilyapsan", "Sen nima qilding" kabi savollarga javob beradi. Turli

narsalarni yasayotib bolalar o'z ishining maqsadini ko'ra bilishi, o'z ishidan quvonch va qonikishni his etishi darkor. Shuning uchun tarbiyachi guruxda bolalarning mehnat faoliyatini baholaydi, yasalgan narsalar ko'rgazmasini uyushtiradi, o'rtoqlarining tug'ilgan kuniga, bayramlarda ota - onalariga bolalar bilan birgalikda sovg'a tayyorlaydilar. Bolalar bog'chasida mehnat tarbiyasi quyidagi shaklda amalga oshiriladi: topshiriq berish, navbatchilik, mashg'ulot. Topshiriqlar bir yoki bir necha bolaga, ularning imkoniyatiga va dastur talablariga muvofiq beriladi. Bolalarning mehnat topshiriqlari jadvalchalarga yozilib barcha gurux xonalariga, yotoqxonaga, yechinish xonasi, xojatxonasiga ilib quyiladi. Mehnat topshiriqlarini mustahkamlash uchun individual topshiriq kartochkalardan foydalaniladi. Tarbiyachi individual topshiriqlarni bajarilishini tekshirib, bajarilgan ishning sifatini va nimalarni qilinganligi haqida hikoya qilish malakasini baqolaydi. Tarbiyachi har bir bolaning mehnat ko'nikmalari va nutqni qay darajada egallanganini bilishi va alohida xususiyatlarini topshiriqni bajarayotganda hisobga olishi kerak. Tarbiyachi nafakat eng faol, bilag'on, balki sustroq bolalarga ham topshiriq berishi hamda zarurat bo'lganda ularga yordam kursatishi kerak. Kichik guruh tarbiyalanuvchilari alohida-alohida topshiriq olishadi, katta guruhda esa topshiriqni ko'p bolalar birgalikda bajarishi mumkin (juft-juft bo'lib, birgalikda uyushib ishlash). Shunday qilib, ular jamoa bo'lib mehnat qilishga, ya'ni umumiy maqsadga erishish uchun harakatlarini birgalikda bajarishga va bir-biri bilan og'zaki muloqot qilishga o'rganadilar. Navbatchilik ta'limning uchinchi yilidan joriy qilinadi. Navbatchilikni tashkil qilish jarayonida har bir bolaning mehnat ko'nikmalarini mustahkamlanishi, jamoa oldidagi mas'uliyatini his qilishi, tashkilotchilik iste'dodini namoyon qilishi, kattalar va bolalar bilan nutqiy muloqotda bo'lishi uchun imkoniyat yaratiladi. Surdopedagog va tarbiyachi mashg'ulotlarda (ertalab va kechkurun), yotoqxonada, oshxonada, hojatxonada, jonli tabiat burchagida bolalarning navbatchiligini tashkil qiladilar. Tarbiyachi bolalarni qunt bilan ishlashga, topshirilgan ishni tez va ozoda bajarishga, muloqotda tanish so'zlardan foydalanishga o'rgatadi. Masalan, navbatchi ertalab mashg'ulotgacha ho'l latta bilan doskani artadi, surdopedagogga zarur qullanmalarni tayyorlash va tarqatishda, bolalarni safga tizib guruhga olib kirishda, ularni joy-joyiga o'tkazishda yordam beradi. Surdopedagog navbatchiga bolalarga savollar berishni topshiradi ("Bugun qanaka kunq", "Buqun havo qanday"), ovozni kuchaytiruvchi apparatdan foydalanib navbatchi bolalar bilan qisqa suqbat o'tkazadi, ularning nomini aytib javoblarini baholaydi. Bunday navbatchiliklar bolalarni faollashtiradi, nutqiy muloqot qilishga undaydi, o'rtoqlarining mehnatiga nisbatan hurmatda bo'lish hissini tarbiyalaydi. Tarbiyachi mehnat mashg'ulotlarini ta'limning barcha yillarida kechki soatlarda haftasiga ikki martadan tashkil etadi. Ta'limning uchinchi yilidan boshlab mashg'ulotlarga bolalar mehnat faoliyatining barcha turlari kiritiladi. Mashg'ulotlar guruh xonasida, jonli burchakda, maydonchada mashg'ulot mavzusiga va tarbiyachi qo'ygan vazifalariga bog'lik ravishda o'tkaziladi. Qo'g'irchoqning kiyimlarini yuvish, xonaki o'simliklarni yuvish, changlarni artish, tugma qadash ishlari mashg'ulotlarning mazmunini tashkil etishi mumkin. Mehnat mashg'uloti namunasini keltiramiz: (ta'limning uchinchi yili).
Mavzu: "Piyoz ekish"

Maqsad:

1. Bolalarning piyoz va uni ekish hakidagi tasavvurlarini aniqlash.
2. Bolalarga piyozni to'g'ri ekish usullarini urgatish.
3. Lug'atni "piyoz", "niqol", "ildiz" so'zlar bilan boyitish.
4. Ishga qizig'ish uygotish.

Mashg'ulot guruh xonasida yoki hovlida o'tkaziladi va ovozni kuchaytiruvchi apparatlaridan foydalaniladi. Tarbiyachi apparatni ishga tushiradi va xamma bolalar eshitayotganini tekshiradi. Eshitishni tekshirish maqsadida yuqlama o'tkaziladi. Shundan so'ng tarbiyachi qisqa suhbatda bolalarning piyoz haqidagi tasavvurlarini, ularning piyoz ekish va undan ovqat tayyorlash haqidagi bilimlarini aniqlaydi hamda barcha ma'lumotlarni umumlashtiradi. Shundan so'ng u bolalar bilan birgalikda "Niqol", "Ildiz" tushunchalarini aniqlaydi va piyozni qanday ekishni ko'rsatadi, o'z harakatlarini so'z bilan ifodalab tushuntiradi. Dorskada reja ko'rinishida piyoz ekish harakatlarining ketma-ketligi ko'rsatiladi. Ish rejasi o'qib, bolalar piyozni tuvakchalarga

ekishga kirishadilar. Piyoz ekishni tugatgach bolalar hisobot beradilar, tarbiyachi mashg'ulotni yakunlaydi. O'ylab tayyorlangan, aniq o'tkazilgan mashg'ulot tarbiyachiga belgilangan maqsadlarga erishish imkonini beradi. Bolalar mashg'ulot paytida mehnat ko'nikmalarini egallaydilar, topshiriqlarni bajarish jarayonida tarbiyachi va guruhdagi o'rtoqlari bilan muloqotda bo'ladilar. Tarbiyachi raxbarligidagi jamoa bo'lib mehnat qilish jarayonida bolalar o'z ishini rejalashtirishni, vazifalarni o'zaro taqsimlashni, o'rtog'iga yordam berishni o'rganadilar. Umumiy maqsadga erishishga qaratilgan umumiy mehnat bolalarni uyushtiradi, bolalar jamoasini shakllantiradi.

7-§ Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni kattalar mehnati bilan tanishtirish.

Mehnatga ijodiy munosabatni shakllantirish, insonlarni mehnatsevarlik ruxida va ahloqiy jihatdan tarbiyalashning muhim vazifasi hisoblanadi. Ma'lumki kundalik hayotda bolalar har doim ham kattalarning mehnatiga e'tibor beravermaydilar va mehnatning ijtimoiy ahamiyatini mustaqil baholay olmaydilar. Kattalarning mehnatiga nisbatan xurmatda bo'lish qissini tarbiyalash uchun turli vositalardan foydalaniladi; bular ekskursiyalar, suhbatlar, diafilmlar ko'rish, kitoblar o'qib berish, uyinlar o'tkazish va hokazo. Tarbiyachi bolalarning e'tiborini enaga, oshpaz, hamshira, surdopedagoglarning, ya'ni bolalar bog'chasida ishlovchi barcha kishilarning mehnatiga qaratadi, ularning faoliyatiga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi. Masalan, tarbiyachi oshpazning mehnati hakida deydi: "Saodat opa bolalar uchun shirin ovqat pishiribdi, opajonga raxmat" Tarbiyachi bolalarga kasblar hakida so'zlab beradi. Ta'limning uchinchi va turtinchi yilida dasturga muvofiq kasblar va ayrim mehnat turlari haqida tassavurlarni kengaytirilishi nazarda tutiladi. Bolalar haydovchi, binokor, tikuvchi, enaga, oshpaz, muallim, vrach, kir yuvuvchi, sotuvchi, milisioner va hokazo kasblar nomini ayta olishlari kerak. Bolalar tarbiyachi va ota-onalar bilan birgalikda yaqinidagi muassasalarga (do'konga, pochtaga, bolalar bog'chasining yonidagi binolarga) ekskursiyaga boradilar. Ekskursiyalar, ko'rilgan diafilmlar, suhbatlar asosida tarbiyachi yordamida mehnat mavzularida kichik hikoyalar tuziladi. O'yinlar-mehnat tarbiyasining muhim vositasi hisoblanadi. Tarbiyachi didaktik, qurilish, harakatli, syujetli-rolli o'yinalarni bolalarga o'rgatadi. Syujetli - rolli uyinlarni urgatish ta'limning birinchi yilidan boshlanadi. Dastlab tarbiyachi bolalarni o'yinchoqlardan foydalanishga o'rgatadi, alohida o'yin harakatlarini ular bilan birgalikda bajaradi("qo'g'irchoqni kiyintir", "qo'g'irchoqni ovqatlantir" va asta-sekin uyinlar syujetli kengayadi. Syujetli - rolli o'yinlar ta'limning barcha yillarida har hafta o'tkaziladi. har bir o'yinga puxta tayyorgarlik ko'rish talab etiladi: avval tarbiyachi ekskursiya, didaktik o'yini utkazadi, zarur lug'at mustahkamlanadi, o'yin jihozlarini tayyorlanadi. Kar va zaif eshituvchi bolalar uchun bog'chalarda quyidagi syujetli o'yinlarni o'tkazish tavsiya etiladi: "Magazin", "Avtobus", "Teatr", "Kemada", "Uchuvchilar", "hayvonot bog'i", "Shifoxona", "Sartaroshxona", "Maktab", "Iurilish", "Pochta", "Atele", "Kutubxona". Syujetli - rolli o'yinlarni tayyorlash va o'tkazish metodikasi adabiyotlarda batafsil yeritilgan. Surdopedagog va tarbiyachi bola qanday ishlashini doimo kuzatib boradilar, ularda barcha ishni ozoda, mas'uliyatli bajarishni o'rgatadilar. Bolada yoshlikdanoq mehnat qilish ishtiyoqini shakllantirish juda muhimdir. Agar maktabgacha davrda bolalar mehnatning zarurligini va ijtimoiy mohiyatini anglasalar, tez,viydonan,ozoda va puxta ishlashga, ishni nihoyasiga yetkizishga o'rgansa, bajarilgan ishdan zavq olsa, egallagan ko'nikma va malakalari maktabda ham rivojlanib boradi va mehnat faoliyatining yangi bosqichlari muvaffaqiyatli egallanadi.

8-§ Mehnat tarbiyasi bilan bog'liq holda nutqni rivojlantirish.

Bolalarning mehnat faoliyati ularning nutqini shakllantirish bilan uyg'unlikda tashkil etiladi. Bola unga qaratilgan og'zaki nutqni global idrok qilish asosida nutqiy muhitga olib kiriladi. Mehnat faoliyati jarayonida muloqot qilish zarurati paydo bo'lib,bolani narsalar, harakat va sifatlarning nomini eslab qolishga va kattalarga murojat qilishda og'zaki nutqdan foydalanishga

undaydi. Barcha mehnat malakalarini mustahkamlash jarayonida zarur so'zlar va topshiriqlar yozuvli jadvalchalarda ko'rsatiladi. O'z-o'ziga xizmat ko'rsatish malakalarini va nutqiy materialni mustahkamlashda o'yin usullaridan keng foydalaniladi. Bunda bolalarga topshiriqni qo'g'irchoqlar beradilar hamda didaktik o'yinlar o'tkaziladi. Masalan, "qo'g'irchoq uyg'ondi" o'yinida bolalar tarbiyachi bilan birgalikda qo'g'irchok harakatlarini ifodalovchi so'zlarini og'zaki qaytaradilar. Mehnat mashg'ulotlarida tarbiyachi to'liq, grammatik jihatdan to'g'ri nutqdan foydalanadi, bolalarning o'zaro bo'ladigan muloqotini rag'batlantiradi. Tushunchalarni mustahkamlash uchun tarbiyachi o'qish kitobidan foydalanadi. Unda mehnatning turli xillari haqidagi hikoyalar jamlangan: "Navbatchi qiz", "Onam bilan birgalikda", "Tozalash", "O'zimiz gul ekdik". Masalan "Navbatchi qiz" hikoyasidan Dono navbatchi bo'lganida, tushlikka dasturxon tuzatganini, likopchalar, kosalar, non va salfetkalarini qo'ygani, lekin qoshik qo'yishni esdan chiqarganini bilib olishadi. Bolalar ovqatga o'tirishadi, ammo qoshiqlar yo'q. Tarbiyachi bilan birgalikda Dono e'tiborsiz qiz ekanligi haqida xulosa chiqariladi. hikoyalar syujeti sodda bo'lib bolalarning hayotidan olinadi va maktabgacha yoshdagi bolalarning mehnat tarbiyasiga xizmat qiladi.

SAVOLLAR VA TOPSHIRIQLAR.

1. Mehnat tarbiyasining asosiy vazifalari nimalardan iborat.
2. Maktabgacha tarbiya muassasasida mehnat tarbiya berish dasturida qanday talablar belgilangan.
3. Bolalar mehnatining turlari va uni tashkil etish shakllarini yoritib bering.
4. Maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar mehnat tarbiyasining vazifalarini sanab o'ting.
5. Mehnat tarbiyasi maqsadida maxsus bolalar bog'chalarida qanday mehnat turlaridan foydalaniladi.
6. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda o'ziga-o'zi xizmat ko'rsatish ko'nikmalarini tarbiyalashning o'ziga xosliklari nimada.
7. Maktabgacha yoshdagi kar va zaif eshituvchi bolalarda mehnat ko'nikmalarini va malakalarini xosil qilish yo'llari haqida bayon eting.
8. Bolalarni kattalarning mehnati bilan tanishtirish va ularning mehnatiga hurmat hissini tarbiyalash qanday amalga oshiriladi.
9. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning mehnat tarbiyasi bilan bog'liq holda og'zaki nutqi qanday rivojlantiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.N.I.Belova Spesialnaya doshkolnaya surdopedagogika M.1985
- 2.L.A.Golovchis Doshkolnaya surdopedagogika M. 2001
- 3.P.Yusupova Maktabgacha tarbiya pedagogikasi T.1992
- 4.V.I.Loginova, P.G.Samorukova Maktabgacha tarbiya pedagogikasi T. 1991.
- 5.Vigodskaya G.L. Obuchenie gluxix doshkolnikov syujetno-rolevo'm igrum M. 1975
- 6.Gozova A.P. Psixologiya trudovogo obucheniya gluxix M. 1979
7. Korsunskaya B.D. Obuchenie rechi gluxix doshkolnikov. M. 1960 Korsunskaya B.D. "Chitayu sam" kniga dlya chteniya gluxix doshkolnikov

12- BOB

Bolalar bog'chasi, maktab va oila hamkorligi.

1-§ Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bog'chasi va maktabning bola tarbiyasidagi hamkorligi.

Bolalarni maktabga tayyorlash maktabgacha tarbiya muassasining muhim vazifalaridan biridir. Agar bolalar maktabgacha tarbiyasi to'g'ri yo'lga qo'yilgan bo'lsa, maktab ta'limi ham yuqoriroq darajaga ko'tariladi, maktab ta'limining samaraliroq bo'lishi ta'minlanadi. Bolalar bog'chasi va maktab hamkorligi muammolarini o'rganishga qaratilgan psixologik va pedagogik tadqiqotlar, maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy, aqliy, ahloqiy, mehnat va estetik tarbiyalari maktabda muvaffaqiyatli ta'lim olishida katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Maxsus pedagogika va psixologiya sohasida bolalar bog'chasi va maktab faoliyatining hamkorlik muammolari mavzusiga A.G. Basova, N.I. Belova, N.G. Butkevich, A.M. Goldberg, B.D. Korsunskaya, N.G. Morozova, L.P. Noskova, O.M. Potapovalarning ilmiy izlanishlari baqishlanadi. Ko'pgina tadqiqotchilar eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni ertaroq nutqqa o'rgatish zarurligi haqida fikr bildiradilar. Mualliflarning to'g'ri ta'kidlashicha, tilga o'rgatib eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning tafakkur rivojlanishidagi qator qiyinchiliklar yengiladi. Maktabgacha tarbiya muassasalar va maktab ishidagi uzviylik ikki tomonlama jarayon bo'lib, unda har ikki tomon vakillari faol qatnashadilar: bir tomon bolalarni hozirgi boshlanqich ta'lim talablarini hisobga olib ta'limga tayyorlaydi, ikkinchi tomon bolalar bog'chasida egallagan bilim, malaka va ko'nikmalarini ta'limning keyingi bosqichlarida takomillashtiradi. Ta'lim-tarbiya mazmuni, vazifalari, shakl va usullarining uzviyligini o'rnatish bolalar bog'chasi va maktab hamkorligining zarur sharti hisoblanadi. Dasturlar tahlilining ko'rsatishicha, bog'chalarda bolalarga borliq haqidagi eng oddiy ma'lumotlar beriladi, tabiatshunoslik, jamiyatshunoslik hamda oddiy matematik tasavvurlari shakllantirilib, maktabda chuqurroq bilimlar olishi uchun zamin bo'ladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni tilga o'rgatish tizimida kommunikasiya (muloqot) tamoyili yetakchi hisoblanadi. Maxsus bog'chalar va maktablarda og'zaki nutqni shakllantirishga faol yondashuv, ya'ni nutqning eshitish, idrok qilish, gapirish kabi jarayonlari turli faoliyatlarda rivojlantirish amalga oshiriladi. Ta'lim tarbiya jarayonida bolalarning eshitish qobiliyatini rivojlantirish va eshitish qoldiqlaridan foydalanish talabi doimiydir. Maxsus bolalar bog'chalari va maktablarda bolalar talaffuzi kattalarga tahlid qilish asosida hamda maxsus mashg'ulotlarda o'rgatiladi.

2-§ Bolalarning maktab ta'limiga tayyorligini tekshirish.

Bolalarga maktabda ta'lim berishning samaradorligi ularning jismoniy, aqliy va ahloqiy va psixik jihatdan tayyorligiga bog'likdir. Jismoniy tarbiya bo'yicha amalga oshirilgan ishlar bolaning maktab ta'limiga jismoniy tayyorligini ta'minlaydi. Maktabda o'quvchilarning kun tartibi o'zgarib, ertalabki mashg'ulotlar soni va vaqti ko'payadi, uy vazifasi joriy etiladi. Bularning hammasi maktabgacha yoshdagi bolalar xulq atvorida mavjud stereotiplarni qayta qurish, qo'shimcha jismoniy kuch quvvatni sarflash talab qilinadi. Etti yoshga to'lgan bolalarda maktab-internat sharoitlarida o'ziga-o'zi xizmat ko'rsatishi uchun zarur bo'lgan madaniy-gigienik malakalari shakllangan bo'lishi kerak. Bolalar bog'chasida bolada yozish, daktillash, predmet-amaliy ta'lim mashg'ulotlarida mehnat malaka va ko'nikmalarini egallash uchun zarur bo'lgan qo'l va barmoq harakatlari rivojlantirilishi zarur. Maktabga tayyorlov guruhining tarbiyachisi va surdopedagogi jismoniy mashqlarni takomillashtirish, harakatlar faolligini rivojlantirish va korreksion-tarbiyaviy ishlar vositasida bolalarni maktabga jismoniy jihatdan tayyorligini ta'minlaydilar. Bolaning maktabga aqliy jiqatdan tayyorligi boqchada o'zlashtirgan bilim, malaka va ko'nikmalariga, fikrlash qobiliyatining darajasiga bog'liqdir. Maktabgacha tarbiya muassasi dasturiga bolalar uchun muhim bo'lgan 25 ta asosiy mavzu kiritiladi. Mavzular bolalarni qiziqtiradigan barcha sopalarni qamrab oladi (o'yinchoqlar, o'simliklar, kiyim-kechak,

idish-tovoq, mebel, transport va h.k.). Aqliy tarbiya berish jarayonida surdopedagog va tarbiyachi bolalarga narsalar va hodisalar haqida oigan bilimlarni taqlil qilishni, taqqoslashni va umulashtirishni, amaliy faoliyatni rejalashtirishni o'rgatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda so'zli nutqni shakllantirish maxsus bog'chaning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Predmetlar, hodisalarni nomlash, hikoya tuzish, o'qish, rasmlar asosida bayon etish, o'qish jarayonida nutqiy material mustahkamlanadi. Pedagoglar rahbarligida bog'cha ta'limining ohiriga kelib bolaning maktab ta'limiga ahloqiy va irodaviy tayyorligi ta'minlanadi. Maxsus bolalar bog'chasidagi tashkil etilgan korreksion ta'lim - tarbiya jarayoni bolalarda jamoada yashash va o'qishga tayyorlashga qaratiladi. Bolalarda mustaqillik, uyushqoqlik, intizomlilik, kattalar va tengdoshlari bilan o'zaro munosabatlarni o'rnatish kabi ahloqiy tushunchalar va sifatlar tarkib topadi. Bolalar o'quvchi burchlarini, madaniy xulq qoidalarini bilishi va ularga amal qilishlari kerak. Bolani maktab ta'limiga tayyorlashda oila ham muhim rol o'ynadi. "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning 30-moddasida ota-onalar va ularning o'rnini bosuvchi shaxslar bolani tarbiyalashda davlat oldida mas'ulligi ko'rsatiladi. Bolalar bog'chasi va maktab hamkorligi shakllari. Maxsus maktablar qabul qilish ishlari psixolog- tibbiy-pedagogik komissiyalari tomonidan amalga oshiriladi. O'quv yilining ohirida mazkur komissiya a'zolari bolalar bog'chasi va maktab xodimlari bilan birgalikda bog'cha bitiruvchilarini maktab ta'limiga tayyorligini tekshiradi. Har bir bola alohida-alohida tekshirilib, oldindan bolalar psixonevrolog, otolarolog, audiolog tekshiruvidan o'tkaziladi, eshitish, nutqiy va umumiy rivojlanishining holati haqida hulosalar chiqariladi, muassasaning turi (kar yoki zaif eshituvchi bolalar maktabi) tavsiya qilinadi. (tayyorlov yoki birinchi sinfi). Bolalar bog'chasi pedagogik jamoasi har bir bolaga psixologik-pedagogik tavsifnomani tayyorlaydi, shundan so'ng bola komissiya a'zolari o'tirgan xonaga taklif etiladi. Surdopedagog bola bilan suhbatlashadi, dasturga muvofiq topshiriqlar beradi, eshituv va nutqining holatini tekshiradi. Psixolog- tibbiy pedagogik komissiya muhokamadan so'ng bolaning kelajakda ta'lim olish imkoniyatlari va qaysi turdagi maktabda o'qishi haqida ota-onalariga tavsiyalar beradi. Komissiya faoliyatining yakunida barcha bog'cha bitiruvchilarining maktab ta'limiga tayyorlik darajasi haqida hulosalar chiqaradi. Maktab va bolalar bog'chasi o'rtasida yaqin, uzviy aloqa o'rnatilishi uchun yil davomida hamkorlik qilinishi kerak. Bunday hamkorlik bolani maktabga psixologik jihatdan tayyorlash, bolaning yosh xususiyatlarini o'rganish, metodik masalalar bo'yicha ma'ruzalar, bahs va munozaralar, birgalikdagi tadbirlar tarzida bo'lishi mumkin. O'zaro darslarga qatnashish ham hamkorlikning bir turidir. Birinchi sinf o'qituvchisi bolalar bog'chasiga kelib, bo'lg'usi o'quvchilari va ularning ota-onalari bilan tanishadi, mashg'ulotlarda qatnashadi va bolalar bilan ishlash usul va yo'llarini o'rganadi. Bitiruvchi guruh surdopedagogi va tarbiyachisi maktabdagi darslarni kuzatadilar, o'qituvchining dars berish shakli va usullari bilan tanishadilar, bolalarning maktab sharoitiga moslashish xususiyatlarini o'rganadilar. Pedagogik kengashlarini birgalikda o'tkazish, ilqor pedagoglar ish tajribalarini o'rganish va ommalashtirishga bag'ishlangan seminarlar ham bog'cha va maktab hamkorligini mustahkamlashga yordam beradi. Maxsus bolalar bog'chalari tayyorlov guruh bolalarning nutqiy malakalarini tekshirish. Eshitishda nuksoni bo'lgan bolalar maktabgacha muassasalar xodimlari oldida mas'uliyatli vazifa, ya'ni mashg'ulotlarda va turmushda faol muloqotda bo'lishi uchun zarur bo'lgan so'zli nutqini shakllantirish vazifasi turadi. Maktabgacha ta'lim bosqinchini o'tgan bolalar shakllangan og'zaki nutq bilan maktabga borishi kerak. O'quv yilining ohirida bolalar bog'chasining ma'muriyati surdopedagog va tabiiyachilar bilan birgalikda tayyorlov gurux tarbiyalanuvchilarning dasturning barcha bo'limlar bo'yicha dastur talablarini o'zlashtirish darajasini tekshirib ko'radi. "Nutq o'stirish" bo'limini tekshirish eng murakkab hisoblanadi, chunki nutq dasturidagi barcha bo'limlarga tarkibiy qism sifatida kiradi. Tajribaning ko'rstishicha, kar va zaif eshituvchi bolalar yetti yoshga borib, bog'langan nutqni to'liq egallab olmaydilar. Nutqiy malakalar yaxshi rivojlanmaganligi sabablari og'zaki nutqni o'stirish kech boshlaganligi, bola kassaligi tufayli bog'chaga kam qatnaganligi, oilada nutqiy muloqotning etishmasligi, bola rivojlanishidagi alohida xususiyatlaridadir. Shu bois surdopedagog ayrim bolalar nutqining rivojlanish darajasini avvalgi yillardagi ta'lim dasturi bo'yicha tekshiradi.

O'qituvchi dastur talablarini yozib oladi va keyin tekshirishda bola tomonidan topshiriqning bajarish xususiyatlarini belgilaydi. Nutq o'stirish bo'limi bo'yicha dastur talablari Ta'limning birinchi yili. O'rtoqlarining ismini biladi (o'qiydi va yozadi). Mavzular bo'yicha so'z va iboralarni tushunadi hamda ulardan o'z nutqida foydalanadi (150-200 so'z atrofida). Dastur topshiriqlarini bajaradi. qisqa hikoyalarning mazmunini tushunadi. Ta'limning ikkinchi yili. Dastur topshiriqlarini bajaradi. Eshitish-ko'rish orqali hikoyalarni idrok qiladi. Qisqa hikoyalarni o'qiydi va matn mazmuni bo'yicha topshiriqlarni bajaradi. Suratlar bo'yicha va hayotiy voqealar haqida qisqa hikoyalar tuzadi. Nutqida "Kim", "Nima", "Nima qilish kerak", "Qaerda", "Qanday" kabi savollarni ishlatadi. 350 ta so'z atrofidagi lug'atdan foydalanadi. Ta'limning uchinchi yili. Kitobdan hikoyalar o'qiydi va berilgan topshiriqlarni bajaradi. Syujetli rasm bo'yicha og'zaki hikoyalar tuzadi (5-7 gapdan iborat). Berilgan mavzu bo'yicha og'zaki hikoya tuzadi. Sochilgan matndan hikoyalar tuzadi. Faol lug'at boyligi 1200 so'zdan tashkil topadi. Ta'limning to'rtinchi va beshinchi yili. Yozma ko'rsatma bo'iicha topshiriqni bajaradi. Qirqilgan va sochilgan matndan hikoyalar tuzadi. Syujetli suratlar bo'yicha og'zaki hikoyalar tuzadi. hikoya bo'yicha savolga javob beradi. hikoya, ertak, she'r, topishmoq kabi adabiy janrlarni farqlaydi. She'rni yod oladi. Nutqida dasturda ko'zda tutilgan turdagi gaplarni ishlatadi. 2000 so'zdan iborat lug'atdan foydalanadi. Bolaning nutqiy rivojlanish darajasini tekshirish uchun oddiy savollar beriladi: "Isming nima" "Yoshing nechada" "Bugun qanday kun" "Bugun qaysi sana" "Bugun ob-qavo qanday", "hozir qaysi oy" "hozir qanday fasl", "Yaqinda qanday bayram bo'ladi", "Sen qaerda yashaysan", "O'qituvchingni ismi nima" va h.k.

Turmushda va mashg'ulotlarda qo'llanadigan so'zlashuv nutqining rivojlanganligini tekshirish uchun quyidagi fe'llardan iborat topshiriqlar tuziladi: ol, so'ra, chiz, ilib qo'y, yiqishtir, yech, ko'rsat va boshqalar. Har bir bola 10 ta topshiriq bajaradi. "Qog'oz va qalamni ol" "Mendan rangli qalamlarni so'rab ol" "qizil tomli kichik uyni va chap tomonda katta daraxt rasmni chiz". "qalamlarni qutiga sol." "Farida opadan sen nima qilishingni so'ra". "Rasmni Noibaga ko'rsat." "qo'qirchoqdan ko'ylakni yech va veshalkaga ilib qo'y". "Rasmni rangli qalamlar bilan bo'ya". "Ko'k va qizil kubiklarni ol". "qizil kubikni ko'k kubikni ustiga qo'y". Bola topshiriqlarni bajaradi va bajargani haqida og'zaki hisobot beradi. Bog'langan nutqni tekshirish uchun suratlar bo'yicha gap va hikoyalar tuzish topshiriqi beriladi. Nutqiy umumlashtirishlar mavjudligini tekshirish uchun quyidagi turkumlarga oid so'zlar tanlanadi: odamlar, hayvonlar, idish-tovoq, mebel, kiyim -kechak, transport, mevalar, sabzavotlar va hokazo. Bola suratlarni guruhlay olishi, unda chizilgan narsalarning nomini va umumlashtiruvchi so'zlarni bilishi kerak. Shunday qilib bolalar tomonidan nutqni o'stirish bo'yicha dastur materialining o'zlashtirilganligi tekshiriladi. Olingan ma'lumotlar metodist tomonidan tahlil qilinadi. Tekshirish natijalari yakunlovchi pedagogik kengashida muhokama qilinadi. Bolalar bog'chasining bitiruvchilarining dasturning barcha bo'limlari bo'yicha malaka va ko'nikmalarni tekshirish, pedagogik jarayonni qay darajada amalga oshirilayotganini ma'muriyat tomonidan nazorat qilishning samarali shakli hisoblanadi hamda maktabga tayyorlov guruh tarbiyalanuvchilarining maxsus maktabda ta'lim olishga tayyorlik darajasini aniqlashga yordam beradi.

SAVOLLAR VA TOPSHIRIQLAR.

1. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolala maktabi va bolalar bog'chasi hamkorliga qanday amalga oshiriladi.
2. Maktabgacha yoshdagi bolaning maktab ta'limiga tayyorligi qanday aniqlanadi.
3. Maktab va maktabgacha muassasalar hamkorligining qanday shakllari mavjud.
4. Kar va zaif eshituvchi bolalar bog'chalari bitiruvchilarining nutqiy malakalari qanday tekshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Basova A.G. Obuchenie russkomu yaziku gluxix detey s podgotovkoy detskogo sada v 1 klasse shkolo' dlya slaboslishashiq detey . V sb. Voprosi surdopedagogiki M.1972.
2. Belova N.I. Spetsialnaya doshkolnaya surdopedagogika M.1985.
3. Belova N.I. Ovladenie rechevimi umeniyami detmi v spetsialnix detskix sadax. V sb. osobennosti ovladeniya znaniyami i umeniyami detmi s nedostatkami sluxa. L. 1982.
4. Golovchis L.A. Doshkolnaya surdopedagogika M. 2001.
5. Golovchis L.A. Izuchenie slovarnogo sostava rechi gluxix detey doshkolnogo vozrasta. V sb. Osobennosti razvitiya i vospitaniya detey doshkolnogo vozrasta s nedostatkami sluxa i intellekta. M. 1984.
6. Noskova L.P. Preemstvennost v rabote doshkolnogo otdeleniya i spetsialnoy shkolo' po formirovaniyu rechi gluxix detey. V sb. osobennosti razvitiya i vospitaniya detey doshkolnogo vozrasta s nedostatkami sluxa i intellekta. M. 1984.
7. Programmi dlya spetsialnix doshkolnix uchrejdenny. Vospitanie i obuchenie gluxix doshkolnikov. M. 2000.
8. Maktabgacha tarbiya yoshidagi kar bolalarga ta'lim tarbiya berish dasturi. T.2000 y.
9. P.Yusupova maktabgacha tarbiya pedagogikasi T. 1992 y.
10. O'.Otavaliyeva bola tarbiyasida boqcha va oila qamkorligi T.1994.

Xulosa.

Maktabgacha bo'lgan davr eshitishda nuqsoni bo'lgan bola qayotining eng mas'uliyatli, muhim bir pallasidir. Hayotning dastlabki yillarida bolalarning jismoniy, aqliy, ahloqiy va estetik kamoloti asoslari tarkib topadi, nutq shakllanadi. Eshitishda mavjud bo'lgan nuqsoni bolaning umumiy ulg'ayishini sekinlashtiradi va uning nutqining normal rivojlanishiga yo'l qo'ymaydi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni erta korreksiya qilish zarurligi to'g'risidagi g'oya defektologiyada keng e'tirof etildi va hayotga tatbiq qilindi. Kar va zaif eshituvchi bolalar rivojlanishidagi nuqsonlarni o'z vaqtida aniqlab bartaraf etilishi va o'rnini to'ldirilishi, ularning maktabda o'qishga tayyorlik darajasini oshirishga yordam beradi. Maxsus maktabgacha tarbiya tizimini yanada takomillashtirilishi va maxsus maktabgacha pedagogika fanining rivojlanishi maktabgacha muassasalardagi ta'lim - tarbiya jarayonini yaxshilashga, kar va zaif eshituvchi bolalarning rivojlanish xususiyatlarini va har bir bolaning salohiyatini puxta bilish asosida, ularga ta'lim-tarbiya berishda individual yondashuvni amalga oshirishning yanada samarali yo'llarini va usullarini izlab topishga yordam beradi.

Atamalar lug'ati.

Adaptasiya Inson organizmining atrofdagi sharoitga moslashish qobiliyati. Ijtimoiy adaptasiya- insonning, shaxs sifatida jamiyatdagi mavjud insoniy qadriyatlar, axloq me'yorlarini o'zlashtirish vositasida jamiyat qayotiga moslashishi. Shaxsning rivojlanishi jarayonida ijtimoiy adaptasiya maxsus yo'naltirilgan tarbiya ta'sirida, shuningdek kuzatuvlar, tahlid qilish orqali amalga oshiriladi. Aamnez Bolani tekshirish jarayonida uning o'zidan va yaqinlaridan, bolaning o'sishi, kasallikning paydo bo'lishi va qanday kechishi haqidagi ma'lumotlar majmuasi. Maxkur ma'lumotlar tashxisni qo'yish va aniqlashtirish, orreksion-tarbiyaviy tadbirlarni belgilash maqsadida to'planadi. Artikulyasiya Nutq tovushlari va suzlarning talaffuzi bilan bog'liq bo'lgan nutq a'zolari (til, lab, yumshoq tanglay, ovoz paylari)ning faoliyati. Audiologiya Eshitish va uning buzilishlari haqidagi fan. Audiometriya har hil chastotadagi tovushlarni idrok etish chegarasini aniqlash orqali eshituv holatini tekshirish. Audiogramma Audiometr yordamida eshituvni tekshirilishi haqidagi ma'lumotlarni maxsus blankda grafik tasvirlanishi. Bilingvizm (ikki tillilik) Ikki tilni bir hil mukammal egallanishi. Kar bolalar va kattalarda, so'zli nutq, so'zlashuv imo ishorali nutq va

kalkalangan ishorali nutqni qo'llash jarayonida so'zli-ishorali ikki tillilik, yoki bilingvizm yuzaga keladi. Binaural eshituv Ikki quloq va eshituv tizimining simmetrik bo'laklari yordamida nutqni idrok etish. Binaural eshituv tovush manbaasini aniqlashga yordam beradi. Verbal So'zli, so'zlar vositasida bayon etilgan Vibrasion sezgi Teriga ta'sir etayotgan qo'zg'atuvchilarni sezish holati Global o'qish Eshitish qobiliyati buzilgan bolalarni o'qishga o'rgatish jarayonidagi dastlabki bosqichi. Global o'qish deganda so'z va gaplarning grafik obrazlarini yaxlit holda idrok etilishi va ularni tegishli predmet va hodisalar bilan bog'lanishi tushuniladi. Daktilologiya Karlarning o'zaro va eshituvchi insonlar bilan qo'l alifbosi vositasida muloqot qilish vositasi. Imo-ishorali nutq qo'llar harakati bilan (kinetik asosida) muloqot qilish tizimi. Ishora-asosiy mazmunli birlik bo'lib, ishorali nutq karlarning asosiy muloqot vositasi hisoblanadi. Kar shaxslarning o'zaro muloqotida ikki qil ishorali nutq, ya'ni, so'zlashuv va kalkali ishorali nutq farqlanadi. Kinesteziyalar (nutq) Nutqni hosil qilishda ishtirok etayotgan nutq a'zolarining his etish holati. Kinesteziya sezgisi Tana a'zolarining holati va harakatining sezish qobiliyati. Kommunikasiya Muloqot, ma'lumotlar almashuvi va h.k.- insonlarning bilish va mehnat faoliyati jarayonida o'zaro bog'lanish shakli. Kar bolalar Eshitish qobiliyati tug'ma, yoki ilk davrda chuqur va turg'un pasaygan va oqibatda maxsus pedagogik yordamsiz nutqni egallay ololmaydigan bolalar. Karlik Bolalarning nutqiy muloqoti va nutqni mustaqil egallanishiga to'sqinlik qiladigan eshitish qobiliyatining oqir darajada pasayishi Kompensasiya Saqlanib qolgan funksiyalardan foydalanish, yoki qisman buzilgan funksiyalarni qayta qurish orqali buzilgan yoki yaxshi rivojlanmagan funksiyalarni o'rnini to'ldirish Kompleks (murakkab) buzilishlar ikki va undan ko'p birlamchi (eshitish, intellekt,ko'rish, tayanch-harakat a'zolarininng) buzilishlarning birga kelishi. Bunday buzilishlar bolaning psixik rivojlanishiga o'ziga hos ravishda ta'sir etib, maxsus korreksion ta'sirni talab etadi. Kompleks buzilishlari bo'lgan bolalarning o'sishi, mavjud kamchiliklarga qarab, o'ziga hos ravishda kechadi. Korreksiya: Rivojlanishdagi kamchiliklarni tuzatish.

Mimika: Turli his- tuyg'u va emosiyalarni yuz muskulatura harakatlari bilan ifodalanishi.

Muloqot: Ikki va undan ko'p bo'lgan kishilarning o'zaro birgalikdagi amaliy faoliyatida yuzaga keluvchi, bilishga doir yoki emosional xarakterdagi ma'lumotlarning almashuvi.

Ontogenez:Individning tug'ilganidan boshlab, hayotining ohirigacha rivojlanishi.

Takroriy nutq So'zlar va gaplarni biror bir kishi ketidan takrorlash.

Otolaringologiya: Quloq, tomoq,burun kasalliklarining etiologiyasi, patologiyasi, tashhis qilinishi, davolash va profilaktika qilish masalalarini o'rganuvchi tibbiyot tarmoqi.

Taqlid qilish: Birorta shaxsning hatti-harakatiga ihtiyoriy va ihtiyorsiz ravishda tahlid qilish Kech kar bo'lib qolgan bolalar 3-4 yoshda , yoki undan ham kechroq davrda eshitish qobiliyati yo'qolgan, nutqi saqlanib qolgan bolalar. Nutqning saqlanishi karlikning yuzaga kelish vaqti hamda bolaning o'sish sharoiti bilan bog'liqdir. Bolani izchillik bilan maxsus o'qitilishi uning nutqining saqlanishini ta'minlaydi. Erta kar bo'lib qolgan bolalar Kar bo'lib tug'ilgan, yoki nutqqacha bo'lgan davrda, ya'ni, hayotining 1-2 yillarida kar bo'lib qolgan bolalar.

Maxsus o'qitishsiz bunday bolalarning nutqi rivojlanmaydi. Reabilitasiya Kasal yoki nogironlar organizmning buzilgan funksiyalari va mehnatga bo'lgan layoqatini tiklanishi yoki kompensasiyalanishi. Reabilitasiya tibbiy, psixologik, pedagogik, ijtimoiy tadbirlar majmuasi yordamida ta'minlanadi. Reabilitasiya bolaning psixik va jismoniy imkoniyatlaridan kelib chiqib, ijtimoiy sharoitga moslashuvi, ijtimoiy qayot va mehnatga layoqatini nazarda tutadi. Nutq Tarixiy shakllangan , til vositasida yuzaga keladigan, insonlarning muloqot qilish shakli. Senzitiv davrlar: Organizmning ontogenetik rivojlanish davlarida, borliqdagi muayyan ta'sirlarga bo'lgan yuksak sezgirli. Ya'ni organizmning fiziologik jarayonlarning taraqqiy etishdagi eng maqbul davrlari.

Sensor deprivasiya: Atrof muhit bilan bog'lanishning cheklanishi, yoki sezgi organlar funksiyalarining buzilishi oqibatidagi axborotlarning yetishmovchiligi.

Sensor etalonlar: Insoniyat tomonidan ijtimoiy-tarixiy amaliyot jarayonida o'zlashtirilgan atrof muxitdagi predmet va hodisalarning sifatlari. Sensor etalonlar bolalar tomonidan o'zlashtirilib, ob'ektlarni o'rganish jarayonida namuna sifatida qo'llaniladi.

Zaif eshituvchi bolalar: Nutqni egallashga va nutqiy muloqotga to'sqinlik qiladigan eshitishi pasaygan bolalar.. Zaif eshituvchi bolalarda eshituvning pasayishi turlicha bo'lishi, ya'ni shivirlash nutqni idrok etishdan boshlab, so'zlashuv balandligidagi nutqni idrok etishdagi qiyinchiliklar bilan ifodalanishi mumkin. Zaif eshituvchi bolaning nutqiy holati eshituvning pasayish darajasi va vaqti, tarbiyalash sharoiti, uning o'ziga hos xususiyatlariga bog'liq bo'ladi.

Kar va ko'r bolalar: Tug'ma yoki ilk yoshda yuzaga kelgan ko'rish va eshituv qobiliyatning yo'qolishi. Ko'rlik va karlik eshituv va ko'ruvning ilk davrida qisman yo'qolishi oqibatida ham vujudga kelishi mumkin. Maxsus o'qitishsiz kar va ko'r bolalarda nutq shakllanmaydi, o'qitish natijasida ular da so'xli nutqning daktil, yozma, og'zaki shakllari rivojlanadi. Eshituv analizatori Ovoz signallarini idrok etilishi va qayta ishlanishini ta'minlovchi analizator. Ovoz signallarini idrok etish va qayta ishlash asosida eshituv sezgilar va obrazlar shakllanadi. Eshituv apparatlar ovozni kuchaytituvchi murakkab elektron moslamalar. Individual eshituv apparatlar tovush signallarini, shu jumladan nutqni kuchaytirib, nutqning dinamik va chastotali belgilarini, eshituv buzilishining darajasiga qarab o'zgartiradi. Eshituv protezlari Shifkor surdolog tomonidan alohida eshituv apparatlarni bemorlarga tanlab ularga protezlarni moslashtirish. Eshitib ko'rib idrok etish ko'ruv va eshituv analizatorlar yordamida og'zaki nutqni idrok etish. Birgalikdagi nutq: So'z va gaplarni baravariga ikki va undan ko'p shaxslar tomonidan talaffuz etilishi.

Surdopsixologiya: Eshitish qobiliyati buzilgan shaxslarning psixik rivojlanishidagi xususiyatlarini, kamchiliklarni korreksiyalash yo'llarini o'rganuvchi maxsus psixologiyaning tarmog'i.

Surdologik kabinet: Eshitish qobiliyati buzilgan bolalar va kattalar uchun shifoxonalar qoshida tashkil etilgan maxsus xonalar. Mazkur kabinetlarda diagnostika, davolash, profilaktika ishlari, shuningdek kar va zaif eshituvchi shaxslarning dispanser xisoboti yuritilib, bolalar bilan korreksion mashg'ulotlar, ota-onalarga maslahat yordami tashkil etiladi.

Zaif eshituvchilik: Nutqni idrok etishga to'sqinlik o'qituchi etishning turqun pasayishi. Zaif eshituvchilik konduktiv, sensonevral(neyrosensor) qamda aralash bo'lishi mumkin. Zaif eshituvchilik turili ko'rinishda bo'lishi mumkin: shivirlash nutqni idrok etishdagi kamchilikdan, so'zlashuv balandlikdagi nutqni qabul qilishdagi to'sqinliklargacha. Zaif eshituvchi bolalarning nutqi turli omillarga , ya'ni eshituvning buzilish darajasi, vaqti, bola o'sayotgan pedagogik sharoitlarga bog'liqdir.

Og'zaki nutq: Talaffuz etiladigan va eshituv orqali qabul qilinadigan tashqi nutq. Og'zaki nutq dialogik va monologik bo'lishi mumkin.

Fonematik eshituv: Tilning fonemalarini qabul qilinishi va tahlilini ta'minlovchi eshituv holati.

Fonematik ritmika: Talaffuzni shakllantirish va korreksiyalashga qaratilgan ish turi. Fonetik ritmikada nutq materialining talaffuz etilishi bilan birga turli harakatlar bajariladi.

Labdan o'qish: Nutq organlarining ko'rinadigan harakatlarini qabul qilish orqali og'zaki nutqni idrok etish; Nutqni eshituv orqali idrok etilishdagi kamchiliklarni qisman to'ldiradi.

MUNDARIJA.

1-BOB Maktabgacha surdopedagogikasining nazariy asoslari	
1-§ Ilk va maktabgacha yosh davrlarining inson qayotida tutgan o'zni	
2-BOB Maktabgacha surdopedagogika fanining predmeti, maqsadi va metodlari.	
1-§ Maktabgacha surdopedagogika fanining predmet va vazifalari	
2-§ Maktabgacha surdopedagogikasining boshqa fanlar bilan bog'liqligi	
3-§ Maktabgacha surdopedagogika fanining ilmiy-tadqiqot metodlari	
3-BOB Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning maktabgacha tarbiyasi tarixidan.	
1-§ Surdopedagogika fani rivojlanishining asosiy rivojlanish bosqichlari	
2-§ O'zbekistonda maktabgacha tarbiya muassasalar tizimining rivojlanishi	
4-BOB Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalar tizimi.	
1-§ Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalar tizimi	
2-§ Maktabgacha tarbiya muassasalarning pedagogik kadrlari	
3-§ Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalari va maktablarni komplektlash ishlari	
4-§ Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni psixologik-pedagogik tekshiruvi	
5-Bob Eshitishda nuqsoni bo'lgan ilk va maktabgacha yoshidagi bolalar psixik rivojlanishining Xususiyatlari.	
1-§ Ta'lim olmagan kar bolalar	
2-§ Ta'lim olmagan zaif eshituvchi bolalar	
6-BOB Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida ta'lim berish.	
1-§ Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga ta'lim berish vazifalari.	
2-§ Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish tamoyillari	
3-§ Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish metodlari	
7-BOB Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning jismoniy tarbiyasi.	
1-§ Jismoniy tarbiya nazariyasi va asosiy tushunchalari	
2-§ Jismoniy tarbiyaning asosiy vositalari	
3-§ Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni jismoniy tarbiyalash vazifalari	
4-§ Jismoniy tarbiya jaraenida korreksion ishlarni tashkil etish	
8-BOB Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning aqliy tarbiyasi.	
1-§ Aqliy tarbiya vazifalari	
2-§ Borliq to'g'risidagi tasavvur va tushunchalarni shakllantirish	
3-§ Bolalarning psixik bilish jaraenlarini rivojlantirish	
4-§ Aqliy faoliyatning oddiy usullarini shakllantirish.....	
5-§ So'zlashuv nutqni muloqot vositasi sifatida shakllantirish	
9-BOB Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ahloqiy tarbiyasi.	
1-§ Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni ahloqiy jihatdan tarbiyalash maqsad va vazifalari...	
2-§ Eshitishda nuqsoni bulgan bolalarni ahloqiy tarbiyalash vazifalari.	

- 3-§ Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda ahloqiy his-tuyg'ularni shakllantirish
- 4-§ Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning madaniy xulq malakalarini tarbiyalash
- 5-§ Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning aqloqiy tasavvurlarini shakllantirish

10-BOB Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni estetik tarbiyalash

- 1-§ Estetik tarbiya vazifalari
- 2-§ Estetik his-tuyg'ular va tushunchalarni rivojlantirish ..
- 3-§ Badiiy didni tarbiyalash
- 4-§ Bolalarning badiiy-ijodiy qobiliyatlarini tarbiyalash
- 5-§ Estetik tarbiya bilan bog'liq holda nutqni rivojlantirish

11-BOB Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning mehnat tarbiyasi.

- 1-§ Yosh avlodning mehnat tarbiyasi maqsadi, vazifalari va vositalari
- 2-§ Bolalar mehnatining turlari va uni tashkil etish shakllari
- 3-§ Bolalarni kattalar meqnati bilan tanishtirish ..
- 4-§ Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning mehnat tarbiyasi.....
- 5-§ O'ziga o'zi xizmat qilish va mustaqillik ko'nikmalarini shakllantirish. ..
- 6-§ Mehnat malaka va ko'nikmalarini shakllantirish ..
- 7-§ Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni kattalar meqnati bilan tanishtirish
- 8-§ Mehnat tarbiyasi bilan bog'liq holda nutqni rivojlantirish

12- BOB Bolalar bog'chasi, maktab va oila hamkorligi

- 1-§ Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bog'chasi va maktabning bola tarbiyasidagi hamkorligi ..
- 2-§ Bolalarning maktab ta'limiga tayyorligini tekshirish
- hulosa
- Izohli lug'at